

Sąd Najwyższy

Rzeczypospolitej Polskiej

Studia i Analizy

Sądu Najwyższego

Materiały Naukowe

TOM VI

Studia i Analizy Sądu Najwyższego

Materiały Naukowe

Maria Stanowska

Rehabilitacja osób represjonowanych
w latach 1944–1956
za działalność na rzecz niepodległości Polski
w praktyce sądów warszawskich

TOM VI

Rada Naukowa

Przewodniczący: prof. dr hab. Małgorzata Gersdorf – Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego

Z-ca Przewodniczącego: prof. nadzw. dr hab. Jacek Kosonoga – Dyrektor Biura Studiów i Analiz

Członkowie Rady Naukowej

Prof. nadzw. dr hab. Małgorzata Wąsek-Wiaderek – członek BSiA SN

Prof. dr hab. Krzysztof Ślebzak – członek BSiA SN (recenzent tomu)

Dr hab. Mateusz Pilich – członek BSiA SN

sekretarz – Ilona Pawlata

Wydawca:

Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego

Plac Krasińskich 2/4/6

00-951 Warszawa

© Copyright by

Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego

Warszawa 2018

ISBN 978-83-64878-01-5 (całość)

ISBN 978-83-64878-13-8 (tom VI)

ISBN 978-83-64878-12-1 (tom VI wersja drukowana)

Studia i Analizy Sądu Najwyższego

Materiały Naukowe

Maria Stanowska

Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległości Polski w praktyce sądów warszawskich

Spis treści

WSTĘP

Jacek Kosonoga	7
----------------------	---

UWAGI WPROWADZAJĄCE	11
---------------------------	----

I. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE	16
-----------------------------------	----

1.1. Przedmiot opracowania	16
----------------------------------	----

1.2. Czasowy zakres i etapy badania aktowego	16
--	----

1.3. Treść kwestionariusza do badania aktowego	26
--	----

1.4. Kategorie spraw zakończonych orzeczeniami merytorycznymi	26
---	----

II. ZAKRES ZASTOSOWANIA USTAWY REHABILITACYJNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM JEJ NOWELIZACJI	29
---	----

III. PROCESOWA PROBLEMATYKA REHABILITACJI OSÓB SKAZANYCH ZA DZIAŁALNOŚĆ NIEPODLEGŁOŚCIOWĄ	34
--	----

3.1. Uwagi wprowadzające	34
--------------------------------	----

3.2. Status procesowy osoby represjonowanej	36
---	----

3.3. Rozkład ciężaru dowodu w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia.....	38
3.4. Podmioty inicjujące postępowanie	40
3.5. Aktywność stron.....	42
3.6. Organy wydające orzeczenia represjonujące oraz struktura wymierzanych kar.....	45
3.7. Właściwość sądu orzekającego w przedmiocie nieważności orzeczeń	48
3.8. Odtworzenie akt. Publikacja orzeczenia rehabilitacyjnego.....	51
3.9. Kontrola orzeczeń wydawanych w postępowaniu rehabilitacyjnym....	52
3.9.1. Postępowanie odwoławcze	54
3.9.2. Nadzwyczajne środki zaskarżenia	56
3.10. Sprawność postępowania.....	60
IV. KWALIFIKACJA PRAWNA PRZESTĘPSTW W ORZECZENIACH REPRESJONUJĄCYCH.....	67
4.1. Udział w nielegalnym związku	67
4.2. Gwałtowny zamach, nielegalne posiadanie broni, zabójstwo, napad rabunkowy i inne	68
4.3. Wroga propaganda	69
4.4. Porozumienie do szpiegostwa, ujawnienie tajemnicy, dezercja i inne ...	70
V. STWIERDZENIE NIEWAŻNOŚCI ORZECZENIA W POSZCZEGÓLNYCH SPRAWACH Z UWZGLĘDNIENIEM PRAKTYKI SĄDÓW WARSZAWSKICH.....	72
5.1. Podmiotowa i przedmiotowa strona działalności na rzecz niepodległości Polski.....	74
5.2. Stwierdzenie nieważności orzeczenia w sprawach o udział w nielegalnym związku i związanych z nim przestępstw	75
5.2.1. Sprawy zakończone w sądzie pierwszej instancji	76
5.2.2. Sprawy zakończone w postępowaniu instancyjnym.....	80
5.3. Stwierdzenie nieważności orzeczenia w związku z działalnością niepodległościową w sprawach innych niż udział w nielegalnym związku.....	87
5.4. Stwierdzenie nieważności orzeczenia z powodu działalności niepodległościowej.....	90

5.5. Stwierdzenie nieważności orzeczenia wobec osób przeciwwstawiających się kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom.....	93
5.6. Stwierdzenie nieważności orzeczenia skazującego za czyn popełniony w celu uniknięcia represji za działalność niepodległościową.....	99
5.7. Rehabilitacja represjonowanych przy zastosowaniu różnych podstaw stwierdzenia nieważności orzeczenia	105
5.8. Stwierdzenie nieważności części orzeczenia z jednoczesnym oddaleniem wniosku w pozostałej części z powodu rażącej dysproporcji dóbr	110
VI. ODDALENIE WNIOSKU	
O STWIERDZENIE NIEWAŻNOŚCI ORZECZENIA.....	115
6.1. Oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia w sprawach o udział w nielegalnym związku	115
6.2. Oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia w sprawach innych niż udział w nielegalnym związku.....	121
6.3. Oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia z powodu braku orzeczenia represjonującego	128
VII. UZYSKANIE REHABILITACJI PO ODDALENIU WNIOSKU	
O STWIERDZENIE NIEWAŻNOŚCI ORZECZENIA.....	131
7.1. Uzyskanie rehabilitacji po oddaleniu wniosku w sprawach o udział w nielegalnym związku	132
7.2. Uzyskanie rehabilitacji po oddaleniu wniosku w sprawach o przestępstwa wrogiej propagandy	138
7.3. Uzyskanie rehabilitacji po oddaleniu wniosku w sprawach pozostałych przestępstw	147
VIII. UWAGI KOŃCOWE	155
BIBLIOGRAFIA	159
ORZECZENICTWO	162
WYKAZ SKRÓTÓW	164

Wstęp

Problematyka rehabilitacji osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego jest bez wątpienia zagadnieniem nie tylko złożonym teoretycznie i atrakcyjnym naukowo, ale także istotnym dla praktyki orzeczniczej w sprawach karnych. Jest to jednocześnie zagadnienie szczególne, albowiem dotyczy w istocie wadliwego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości i konieczności swoistego rozliczenia się z niechlubną przeszłością.

Pomimo niebagatelnych walorów poznawczych i wręcz symbolicznego znaczenia rozstrzygnięć o charakterze rehabilitacyjnym w literaturze występuje wyraźny deficyt opracowań dotyczących tego fragmentu działalności orzeczniczej sądów karnych¹, a już zdecydowanym ewenementem są tu prace empiryczne². Dostrzegając tego rodzaju lukę w Biurze Studiów i Analiz Sądu Najwyższego podjęto intensywne prace nad kwestią stosowania przepisów ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego³. Efektem tego jest niniejsze opracowanie. Stanowi ono wynik wielomiesięcznych, żmudnych badań akt sądowych i skrupulatnej analizy prowadzonej w oparciu o specjalnie przygotowany do tego kwestionariusz.

¹ Zob. np. K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległego Państwa Polskiego*, Katowice 2006; M. Stanowska, *Zagadnienia materialnoprawne i procesowe rehabilitacji osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległości Polski*, Studia i Analizy Sądu Najwyższego 2014, t. VII, s. 264 i n.; też: *Próby rozliczenia z przeszłością w wymiarze sprawiedliwości*, [w:] A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Ius et Lex. Księga jubileuszowa ku czci profesora Adama Strzembosza*. Lublin 2002, s. 321 i n.; L. Gardocki, *Podstawy rehabilitacji w świetle ustawy z 23 lutego 1991 r.*, PS 1991, nr 4, s. 3 i n.; R. Kmiecik, *Ułatwienia dowodowe w postępowaniu rehabilitacyjnym (w świetle ustawy z 23 lutego 1991 r.)*, Pal. 1995, nr 9–10, s. 43 i n.; G. Rejman, *Prawo stanu wyjątkowego i odpowiedzialność karna za jego wprowadzenie a praktyka*, Studia Iuridica 1995, t. XXVII, s. 215 i n.; W. Daszkiewicz, *Problem rehabilitacji i odszkodowań za bezprawne represje karne*, PiP 1990, nr 2, s. 3 i n.; tenże, *Postępowanie rehabilitacyjne – jego podstawa i usprawienie przebiegu*, PiP 1990, nr 9, s. 25 i n.

² Zob. np. M. Stanowska, *Pełna rehabilitacja w orzeczeniach Izby Wojskowej Sądu Najwyższego (lata 1996–2005)*, Studia i Analizy Sądu Najwyższego 2011, t. V, s. 266 i n.; też: *Kasacje nadzwyczajne w Izbie Wojskowej Sądu Najwyższego (lata 1996–2005)*, Studia i Analizy Sądu Najwyższego 2010, t. IV, s. 305 i n.; też: *Rehabilitacja osób skazanych za przestępstwa i wykroczenia polityczne w wyniku uwzględnienia kasacji nadzwyczajnych (1996–2002)*, PS 2008, nr 5, s. 70 i n.; też: *Sprawy polityczne z lat 1944–1956 w świetle orzeczeń rehabilitacyjnych Sądu Najwyższego w latach 1988–1991*, Studia Iuridica 1995, t. XXVII, s. 69 i n.

³ Tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r., poz. 1987.

Monografia szczegółowo ilustruje nie tylko główne tendencje występujące w orzecznictwie rehabilitacyjnym, ale jednocześnie uświadamia stopień represyjności komunistycznego prawa karnego i skalę dolegliwości jakie spotykały osoby prowadzące działalność niepodległościową. Zawarte w niej krótkie opisy stanu faktycznego są jednoznacznym dowodem na to w jak dowolny i tendencyjny sposób dokonywano subsumpcji normy prawnokarnej, a przedstawiona struktura wymierzanych sankcji przekonuje, że prawo karne stanowiło wówczas podstawowy instrument represjonowania społeczeństwa i zwalczania ruchów niepodległościowych. Opracowanie ma przy tym walor nie tylko prawny, ale także historyczny, albowiem w oparciu o wiarygodne źródła – akta sądowe dokumentuje losy osób, które nie godziły się z ówczesnym systemem i podejmowały desperackie próby walki, niejednokrotnie płacąc za to najwyższą cenę.

Analizą objęto sprawę o stwierdzenie nieważności orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzeź niepodległego bytu Państwa Polskiego oraz orzeczenia wydane z powodu takiej działalności, jak również orzeczenia wydane za opór przeciwko kolektywizacji wsi oraz obowiązkowym dostawom, toczące się przed Sądem Okręgowym w Warszawie w latach 1991–2007.

W opracowaniu przyjęto, że materiałem badawczym będą jedynie orzeczenia sądu zakończone merytorycznie: stwierdzające nieważność orzeczenia w całości, stwierdzające nieważność orzeczenia w części oraz oddalające wniosek o stwierdzenie nieważności. Dokonując metodologicznie uzasadnionej selekcji analizie poddano łącznie 682 sprawy prowadzone wobec 730 osób. Zbadano także stabilność tego orzecznictwa analizując postępowanie odwoławcze i postępowanie zainicjowane wniesieniem nadzwyczajnych środków zaskarżenia. Dobór próby nie był tu przypadkowy. Należy bowiem mieć na uwadze, że do sądu warszawskiego trafiło łącznie ok. 9,4% ogółu spraw rehabilitacyjnych rozpoznawanych przez sądy okręgowe, co stanowi na tyle istotny odsetek, że przeprowadzone badania mogą mieć znaczenie w aspekcie ogólnokrajowym.

Poza częścią badawczą w pracy odniesiono się do zagadnień proceduralnych i materialnoprawnych jakie pojawiły się w związku ze stosowaniem ustawy rehabilitacyjnej, omówiono najważniejsze zmia-

ny normatywne w tym zakresie oraz dokonano stosownych zestawień statystycznych.

Szczególnego podkreślenia wymaga, że praca nie powstałaby bez pasji, staranności i osobistego zaangażowania Autorki, daleko wykraczającego poza zwykłe wykonywanie obowiązków pracowniczych, za co – korzystając z okazji – chciałbym Jej serdecznie podziękować.

*Dyrektor Biura Studiów i Analiz SN
Jacek Kosonoga*

Uwagi wprowadzające

W latach 1944–1956 w Polsce ofiarami represji było około 8.600 poległych, około 25 tysięcy zamordowanych, około 50 tysięcy wywiezionych do Związku Radzieckiego, około 240 tysięcy aresztowanych i około 25 tysięcy straconych oraz zmarłych tragicznie w więzieniach⁴. Nie można wykluczyć, iż niektóre z przytoczonych danych liczbowych są zaniżone⁵.

Nieznana jest liczba osób skazanych na karę śmierci, można ją ustalać jedynie szacunkowo. Z moich obliczeń wynika, że było ich nie mniej niż 3 tysiące⁶. Jerzy Poksiński szacuje, że w tych latach na karę śmierci skazano około 4.400 osób⁷.

Represjami karnymi objęto też chłopów za niewywiązywanie się z obowiązkowych dostaw zboża, żywca i mleka. Z tego tytułu w latach 1952–1955 ukarano 518 tysięcy chłopów⁸. Było też wiele osób przetrzymywanych i torturowanych w aresztach urzędów bezpieczeństwa publicznego, wobec których nie toczyło się formalne postępowanie karne.

Już Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego uchwalił wiele aktów wykorzystywanych do represjonowania osób podejmujących działalność o charakterze niepodległościowym⁹, a w szczególności dekret z dnia 23 września 1944 r. Kodeks Karny Wojska Polskiego¹⁰ (dalej: k.k. WP), dekret z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa¹¹, operujący sankcją kary śmierci w każdym przepisie. Rada Ministrów

⁴ *Bijące serce partii. Dzienniki personalne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. 1945–1947*, red. A.K. Kunert i R. Stolarski, t. I, Warszawa 2001, s. 11.

⁵ M. Turlejska podaje, że w tylko w latach 1944–1945 do Związku Radzieckiego wywieziono około 50 tysięcy akowców, a w 1945 r. około 50 tysięcy Polaków z terenów Pomorza, Górnego Śląska i Wielkopolski. Około 10 tysięcy zostało zamordowanych bez sądu – w śledztwie, na ulicy czy na polu, pochowanych w ogródkach wokół powiatowych urzędów bezpieczeństwa czy na cmentarzach (często tajnie). Więźniów politycznych skazanych za przestępstwa antypaństwowe na kary długoletniego więzienia było około 100 czy nawet 150 tysięcy. Na karę śmierci za przestępstwa polityczne tylko w latach 1944–1948 skazano ponad 2 500 osób (M. Turlejska, *Te pokolenia żalobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie*, Warszawa 1990, s. 26 i 106–107).

⁶ M. Stanowska, *Sprawy polityczne z lat 1944–1956 w świetle orzeczeń rehabilitacyjnych Sądu Najwyższego w latach 1988–1991*, *Studia Iuridica* 1995, t. XXVII, s. 68–69.

⁷ J. Poksiński, „My, sędziowie, nie od Boga...”. *Z dziejów Sądownictwa Wojskowego 1944–1956. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1996, s. 14.

⁸ Cz. Kozłowski, *Namiestnik Stalina*, Warszawa 1993, s. 123.

⁹ Z.A. Ziemia nazywa prawo karne z lat 1944–1956 prawem przeciwko społeczeństwu, tak tytułując książkę (*Prawo przeciwko społeczeństwu*, Warszawa 1997).

¹⁰ Dz. U. nr 6, poz. 27, z późn. zm.

¹¹ Dz. U. nr 10, poz. 50.

wydała dekrety: z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa¹², zastąpiony dekretem z dnia 13 czerwca 1946 r. o tej samej nazwie¹³ (tzw. mały kodeks karny), dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyczację życia państwowego¹⁴ oraz dekret z dnia 16 listopada 1945 r. o postępowaniu doraźnym¹⁵. Ten ostatni dekret (obowiązujący aż do dnia 1 stycznia 1970 r.) sprawiał, że w sprawach, w których tryb doraźny miał zastosowanie, sądy powszechne mogły wymierzyć – bez względu na to, jakie kary były przewidziane w ustawie za dane przestępstwo – karę śmierci lub dożywotniego więzienia oraz co najmniej 3 lata więzienia¹⁶.

Procesy rehabilitacyjne, w których naprawiano krzywdy wyrządzone przez wymiar sprawiedliwości w latach 1944–1956, toczyły się (choć w ograniczonej skali) już w drugiej połowie lat pięćdziesiątych, głównie w trybie wznowienia postępowania¹⁷. Od 1988 r. zaczęły wpływać do Sądu Najwyższego przede wszystkim rewizje nadzwyczajne, rzadziej wnioski o wznowienie postępowania, uruchamiające postępowania rehabilitacyjne. Postępowanie wznowiano, bo we wcześniejszym postępowaniu dopuszczono się przestępstwa, bądź pojawiły się nowe fakty lub dowody. W postępowaniu nadzwyczajnowrewizyjnym lub kasacyjnym zarzucano sądom wydanie orzeczenia obciążonego bardzo poważnym naruszeniem prawa materialnego lub procesowego.

Po 1989 r. poszukiwano skutecznego sposobu przeprowadzenia rehabilitacji osób skazanych za różne formy przeciwstawiania się totalitarnemu systemowi, w którym by już nie kwestionowano orzeczeń, których nieważność ma być stwierdzona. Temu założeniu odpowiada ustawa o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego¹⁸ (dalej: ustawa rehabilitacyjna), która została uchwalona dopiero dnia 23 lutego 1991 r.

¹² Dz. U. nr 53, poz. 300.

¹³ Dz. U. nr 30, poz. 192, z późn. zm.

¹⁴ Dz. U. nr 5, poz. 46.

¹⁵ Dz. U. nr 53, poz. 301, z późn. zm.

¹⁶ Trybu doraźnego nie stosowało się do przestępstw popełnionych przez osoby podlegające odpowiedzialności przed sądami wojskowymi (art. 1 ust. 4 dekretu o postępowaniu doraźnym).

¹⁷ Do jesieni 1957 r. zrehabilitowano kilkaset skazanych. Około 6 tysięcy więźniów politycznych opuściło więzienia na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 1956 r. o amnestii, Dz. U. nr 11, poz. 57 (M. Turlejska, *Te pokolenia...*, s. 60 i 108).

¹⁸ Dz. U. nr 34, poz. 149; obecnie t. j. Dz. U. z 2017 r., poz. 1987.

Sąd Najwyższy w latach 1988–1991 zrehabilitował w następstwie rozpatrzenia rewizji nadzwyczajnych¹⁹ 1274 osoby, z czego aż 693 osoby (czyli ponad 54 procent skazane w latach 1944–1956), a w trybie wznowienia postępowania 33 osoby, w tym 7 osób skazanych w latach 1944–1956²⁰. Ponadto z analizy 306 spraw rehabilitacyjnych, toczących się przed Sądem Najwyższym w latach 1988–1991, wynikało, że w drugiej połowie lat pięćdziesiątych w 17 sprawach zmieniano orzeczenia na korzyść oskarżonego w trybie nadzoru sądowego. Polegało to przede wszystkim na łagodzeniu bardzo surowych kar. Niekiedy było to poprzedzone zmianą kwalifikacji prawnej czynu na łagodniejszą²¹.

Od 1996 roku rehabilitacja w sprawach politycznych następowała przy wykorzystaniu kasacji nadzwyczajnych. Z analizy kasacji nadzwyczajnych w sprawach karnych, które wpłynęły do Izby Karnej SN w latach 1996–2002, obejmującej wszystkie orzeczenia w sprawach o charakterze politycznym, wynika, że aż 743 osoby uzyskały w tym trybie pełną rehabilitację, z czego większość, bo 392 osoby (52,8%), było skazanych w latach 1944–1956²².

Zbadano też kasacje nadzwyczajne w sprawach karnych, które wpłynęły do Izby Wojskowej SN w latach 1996–2005. Kasacjami zaskarżono orzeczenia wydane przed 1989 r. dotyczące 177 osób, w tym 124 osoby skazane w latach 1944–1956²³. Pełną rehabilitację uzyskały 103 osoby, z czego 99 osób w sprawach o przestępstwa mające charakter polityczny, w tym zdecydowana większość, bo 73 osoby (73,7%), było skazanych w latach 1944–1956²⁴.

Mimo przywołanych działań wymiaru sprawiedliwości mających służyć rehabilitacji osób skazanych w związku z działalnością niepod-

¹⁹ Z rocznych sprawozdań Izby Karnej i Wojskowej SN wynika, że rewizje nadzwyczajne w sprawach politycznych wpływały jeszcze w późniejszych latach. Do Izby Karnej w latach 1992–1995 wpłynęło 786 takich rewizji (nie wiadomo ile osób objętych rewizjami było skazanych w latach 1944–1956). Do Izby Wojskowej w latach 1992–1996 wpłynęły 702 rewizje dotyczące 1.399 osób, ale tylko 159 osób było skazanych w latach 1944–1956.

²⁰ M. Stanowska, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego w sprawach rehabilitacyjnych 1988–1991*, Archiwum Kryminologii 1993, t. XIX, s. 135 i 160.

²¹ M. Stanowska, *Sprawy polityczne z lat 1944–1956 w świetle orzeczeń rehabilitacyjnych Sądu Najwyższego w latach 1988–1991*, Studia Iuridica 1995, t. XXVII, s. 69.

²² M. Stanowska, *Rehabilitacja osób skazanych za przestępstwa i wykroczenia polityczne w wyniku uwzględnienia kasacji nadzwyczajnych (1996–2002)*, PS 2008, nr 5, s. 70 i 72.

²³ M. Stanowska, *Kasacje nadzwyczajne w Izbie Wojskowej Sądu Najwyższego (lata 1996–2005)*, Studia i Analizy Sądu Najwyższego 2010, t. IV, s. 310.

²⁴ M. Stanowska, *Pełna rehabilitacja w orzeczeniach Izby Wojskowej Sądu Najwyższego (lata 1996–2005)*, Studia i Analizy Sądu Najwyższego 2011, t. V, s. 267–268 i 326.

ległościową, dopiero ustawa rehabilitacyjna z 1991 r. zapoczątkowała nowy, bardzo istotny etap w naprawianiu krzywd wyrządzonych z powodów politycznych w okresie panowania komunizmu. Nie sposób przecenić jej wagi. Była to bowiem jedna z pierwszych ustaw, uchwalonych przez parlament w wolnej Polsce, przywracających w majestacie prawa część osobom, które o tę wolną Polskę walczyły.

Powstała jako wynik ograniczenia w stosunku do różnych wersji projektów służących naprawieniu krzywd wyrządzonych przez wymiar sprawiedliwości w okresie po 1944 roku. Po pierwsze zrezygnowano z możliwości unieważniania orzeczeń skazujących za działania polegające na korzystaniu z praw i wolności człowieka. Ustawą nie zostały objęte osoby skazane przykładowo z powodów religijnych, za organizowanie strajku, czy za stawianie w jakikolwiek inny sposób oporu władz. Po drugie wyznaczono cezurę czasową, wskazując 31 grudnia 1956 jako końcowy termin niepodległościowej działalności²⁵. Pomimo tych ograniczeń stworzono szerokie możliwości dla rehabilitacji osób represjonowanych w latach 1944–1956.

Istotne zmiany w zakresie przedmiotowym ustawy rehabilitacyjnej przyniosła nowelizacja z dnia 19 września 2007 r.²⁶, która rozszerzyła bardzo znacznie zakres czasowy obowiązywania ustawy – aż do 31 grudnia 1989 r., a ponadto uznała za nieważne z mocy prawa wszystkie decyzje o internowaniu, wydane na podstawie dekretu z dnia 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym²⁷.

Tematyka rehabilitacji osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległości Polski w latach 1944–1956, ze względu na jej dużą rangę w przywracaniu sprawiedliwości w życiu narodu w wymiarze politycznym i społecznym, była podejmowana w aspekcie teoretycznym przez wielu autorów²⁸. Tymczasem dopiero analiza

²⁵ O poszukiwaniu rozwiązań otwierających możliwości rehabilitacji dla osób represjonowanych po 1944 roku szerzej – M. Stanowska, *Próby rozliczenia z przeszłością w wymiarze sprawiedliwości*, [w:] A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Ius et Lex. Księga jubileuszowa ku czci profesora Adama Strzembosza*. Lublin 2002, s. 321–323.

²⁶ Dz. U. nr 191, poz. 1372 – weszła w życie dnia 18 listopada 2007 r.

²⁷ Dz. U. nr 29, poz. 154.

²⁸ G. Rejman, *Prawo stanu wyjątkowego i odpowiedzialność karna za jego wprowadzenie a praktyka*, *Studia Iuridica* 1995, t. XXVII, s. 215–239; W. Daszkiewicz, *Postępowanie rehabilitacyjne – jego podstawy i usprawnienie przebiegu*, *PiP* 1990, nr 9, s. 25–36; W. Daszkiewicz, *Problem rehabilitacji i odszkodowań za bezprawne represje karne*, *PiP* 1990, nr 2, s. 3–17; L. Gardocki, *Podstawy rehabilitacji w świetle ustawy z 23 lutego 1991 r.*, *PS* 1991, nr 4, s. 3–11; R. Kmiecik, *Ulatwienia dowodowe w postępowaniu rehabilitacyjnym (w świetle ustawy z 23 lutego 1991 r.)*, *Pal.* 1995, nr 9–10, s. 43–50; M. Stanowska, *Zagadnienia materialnoprawne i procesowe rehabilitacji osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległości Polski*, *Studia i Analizy Sądu Najwyższego* 2014, t. VII, s. 264–301. Tematyce tej

praktyki sądowej umożliwia poznanie – na przykładzie konkretnych orzeczeń – skali represjonowania za patriotyczną działalność przez ówczesny wymiar sprawiedliwości oraz naprawiania wyrządzonych krzywd przy wykorzystaniu instrumentów stworzonych przez ustawę rehabilitacyjną.

poświęciła też wiele opracowań K. Sychta. Na szczególną uwagę zasługuje jej rozprawa doktorska, obroniona w 2004 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego, zawierająca monograficzne opracowanie tej tematyki. Praca ta otrzymała wyróżnienie w konkursie „Państwa i Prawa”, a jej skróconą wersję opublikowano w 2006 r. (K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległego Państwa Polskiego*, Katowice 2006).

I. Założenia metodologiczne

1.1. Przedmiot opracowania

Głównym przedmiotem niniejszego opracowania jest przedstawienie praktyki orzeczniczej sądów warszawskich w sprawach rehabilitacji osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność niepodległościową. Niemniej celowe wydawało się przybliżenie unormowań materialnoprawnych i procesowych rehabilitacji we wskazanym okresie za działalność na rzecz niepodległości Polski w celu stworzenia odpowiedniego punktu odniesienia dla prezentacji orzecznictwa.

Analizą objęto sprawy o stwierdzenie nieważności orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległości Polski albo za opór przeciwko kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom toczące się w latach 1991–2007 przed Sądem Wojewódzkim (później Okręgowym) w Warszawie. Zbadano także orzecznictwo Sądu Najwyższego zarówno ściśle związane z wykonaniem ustawy rehabilitacyjnej przez sądy warszawskie, jak i w sprawach osób, wobec których sądy warszawskie oddały wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczeń.

1.2. Czasowy zakres i etapy badania aktowego

Punktem „startowym” badania jest data wejścia w życie ustawy rehabilitacyjnej²⁹. Datę końcową wyznacza rok 2007, ponieważ – jak już wspomniano – nowelizacja ustawy rehabilitacyjnej z dnia 19 września 2007 r. rozszerzyła bardzo znacznie zakres czasowy obowiązywania ustawy – aż do 31 grudnia 1989 r. Tak więc od roku 2008 pojawiały się już tylko pojedyncze sprawy z wnioskami o stwierdzenie nieważności orzeczeń wydanych w latach 1944–1956.

Pierwszym etapem badania były zapisy repertoriów Ko, z lat 1991–2007, VIII Wydziału Sądu Okręgowego w Warszawie. Odnotowuje się w nich przede wszystkim sprawy o stwierdzenie nieważności orzeczeń, o odszkodowanie i zadośćuczynienie w następstwie stwierdzenia nieważności, o odszkodowanie i zadośćuczynienie w sprawach osób pozbawionych życia albo wolności, bez przeprowadzenia postę-

²⁹ 24 maja 1991 r.

powania zakończonego orzeczeniem, a także o odszkodowanie i zadośćuczynienie w związku z działaniami radzieckich organów ścigania. Do roku 1996 włącznie w tych repertoriach zapisywano także szereg innych spraw, m.in. sprawy w przedmiocie tymczasowego aresztowania, o umieszczenie w szpitalu psychiatrycznym, o wyznaczenie obrońcy z urzędu. Świadczy to o bardzo szerokim spektrum spraw należących do kompetencji Wydziału, którego orzecznictwo analizowano.

Od roku 1997 zaczęto prowadzić oddzielne repertorium przeznaczone wyłącznie dla spraw o stwierdzenie nieważności orzeczeń oraz o odszkodowanie i zadośćuczynienie. Liczba spraw odnotowanych w repertoriach w poszczególnych latach przedstawiała się następująco:

Tabela 1.

Sprawy załatwiane w Sądzie Okręgowym w Warszawie w latach 1991–2007

Rok	Liczba spraw	Rok	Liczba spraw
1991	2005	2000	278
1992	2618	2001	256
1993	3527	2002	195
1994	6378	2003	209
1995	1784	2004	159
1996	1048	2005	189
1997	350	2006	150
1998	592	2007	52
1999	475		

Źródło: opracowanie własne.

Zwraca uwagę wysoka liczba spraw (zawsze powyżej tysiąca) w okresie do 1996 roku. Bardzo wyraźna tendencja zwyżkowa występuje w latach 1993–1994, co jest konsekwencją nowelizacji ustawy rehabilitacyjnej z dnia 20 lutego 1993 r.³⁰, dającej możliwość składania wniosków o odszkodowanie i zadośćuczynienie w związku z działaniami radzieckich organów ścigania.

Tylko w roku 1994 wpłynęło aż 4.792 takich wniosków (łącznie około 6 tysięcy). Tak duża liczba wniosków wynikała z powierzenia

³⁰ Dz. U. nr 36, poz. 159 – weszła w życie z dniem 21 maja 1993 r.

kompetencji do rozstrzygania tego rodzaju spraw wyłącznie Sądowi Wojewódzkiemu w Warszawie.

Tabela 2.

Wpływy i załatwienia spraw w sądach okręgowych z tytułu stwierdzenia nieważności orzeczeń na podstawie ustawy rehabilitacyjnej w latach 1991–2007

Rok	Wpływ	Załatwienie
1991	8 332	5 369
1992	10 940	8 670
1993	8 519	9 020
1994	5 439	5 586
1995	2 740	3 368
1996	4 176	2 522
1997	1 378	2 168
1998	1 659	2 040
1999	1 083	1 608
2000	617	966
2001	480	962
2002	288	636
2003	230	446
2004	220	276
2005	182	324
2006	122	160
2007	125	118
Razem	46 530	44 239

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji statystycznych Min. Sprawiedliwości.

Dopiero zmiana właściwości sądu rozpatrującego takie żądania, wprowadzona w kolejnej nowelizacji ustawy rehabilitacyjnej z dnia 3 lutego 1995 r.³¹, pozwoliła na przekazanie większości wniosków do sądów w całym kraju. Od roku 1997 liczba spraw zapisanych w reper-

³¹ Dz. U. nr 28, poz. 143 – weszła w życie z dniem 1 kwietnia 1995 r. Na jej podstawie właściwym sądem do rozpoznawania spraw o odszkodowanie i zadośćuczynienie, w związku z działaniami radzieckich organów ścigania, stał się sąd wojewódzki, w którego okręgu zamieszkuje osoba wnosząca żądanie.

toriah nie przekraczała 600, a od roku 2000 można zaobserwować wyraźną tendencję malejącą.

Drugim etapem badania było zapoznanie się z danymi statystycznymi Wydziału Statystycznej Informacji Zarządczej Ministerstwa Sprawiedliwości o wpływie i załatwieniu spraw o stwierdzenie nieważności orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego w sądach okręgowych w Polsce w latach 1991–2007. Statystyka Ministerstwa Sprawiedliwości nie uwzględnia sposobu załatwienia wniosku o stwierdzenie nieważności, ale informuje o odszkodowaniach i zadośćuczynieniach zasądzonych prawomocnie w następstwie stwierdzenia nieważności.

Poniżej przedstawiam dane dotyczące prawomocnie zasądzonego odszkodowania i zadośćuczynienia w następstwie stwierdzenia nieważności w sądach okręgowych w Polsce. Dają one wyobrażenie w jak wielu sprawach sądy okręgowe w Polsce uwzględniły całkowicie lub częściowo wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczenia. W analizie przeprowadzonej w Sądzie Okręgowym w Warszawie, dotyczącej samego postępowania rehabilitacyjnego, ograniczyłam się jedynie do sprawdzenia, czy osoby, które zostały zrehabilitowane, składały żądania o odszkodowanie.

Jak wynika z przytoczonych danych, z ustawy rehabilitacyjnej skorzystała niewielka część osób represjonowanych w latach 1944–1956, w tym okresie bowiem za przestępstwa antypaństwowe, tylko skazanych na kary długoletniego więzienia i karę śmierci, szacuje się na znacznie powyżej 100 tysięcy³². Skazania za przestępstwa antypaństwowe nie są tożsame ze skazaniami za działalność niepodległościową, ale jest niewątpliwe, że najczęściej stosowanym narzędziem represji wobec osób prowadzących działalność niepodległościową było skazywanie za przestępstwa kwalifikowane jako przestępstwa antypaństwowe. Ponadto ustawą rehabilitacyjną objęto także osoby ukarane za opór przeciwko kolektywizacji wsi i obowiązkowym dostawom, a liczbę osób represjonowanych z tego tytułu szacuje się na co najmniej 518 tysięcy.

Średnia wysokość zasądzonych kwot z tytułu odszkodowania i zadośćuczynienia za tak dotkliwe represje wyrządzone w latach 1944–1956 była raczej niewysoka, co ilustrują informacje przedstawione w tabeli 3. Co więcej – nie wszystkie osoby zrehabilitowane (względnie

³² M. Turlejska, *Te pokolenia...*, s. 26 i 106–107.

ich małżonek, dzieci lub rodzice) zgłaszały żądania odszkodowania i zadośćuczynienia. W Sądzie Okręgowym w Warszawie z żądaniem o odszkodowanie i zadośćuczynienie wystąpiono w 2.242 sprawach, co stanowiło 86,7% spraw zakończonych uwzględnieniem w pełni lub w części wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia. Znacznie więc były przesadzone zastrzeżenia odnośnie do uchwalenia ustawy rehabilitacyjnej, powołujące się na możliwości (czytaj – trudności) finansowe państwa³³.

Tabela 3.

Prawomocnie zasądzone odszkodowania i zadośćuczynienia w następstwie stwierdzenia nieważności w latach 1991–2007³⁴

Rok	Liczba osób	Łączna wysokość zasądzonych kwot (zł)	Średnia wysokość zasądzonych kwot (zł)
1991	–	4 570 397	–
1992	3 923	43 951 878	11 204
1993	6 614	88 195 610	13 335
1994	7 538	88 481 588	11 738
1995	7 546	87 039 191	11 534
1996	7 269	89 714 833	12 342
1997	6 453	93 310 625	14 460
1998	6 270	112 914 844	18 009
1999	6 800	151 505 642	22 280
2000	5 060	100 552 911	19 872
2001	3 625	67 262 712	18 555
2002	1 992	50 805 193	25 505
2003	1 522	38 076 477	25 017
2004	1 596	37 952 091	23 780
2005	1 001	24 950 364	24 925
2006	511	12 959 833	25 362
2007	340	9 341 712	27 476
Razem	68 060	1 101 585 901	16 186

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji statystycznych Min. Sprawiedliwości.

³³ Zastrzeżenia te były zgłaszane podczas debatowania w Sejmie X kadencji nad projektem ustawy rehabilitacyjnej. Zob. *Sprawozdanie stenograficzne 49 posiedzenia Sejmu X kadencji w dniu 12 stycznia 1991 r.*

³⁴ Wysokość zasądzonych kwot w latach 1991–1994 podawana jest po przeliczeniu w związku z denominacją.

Na podstawie repertoriów możliwe było ustalenie, jakie sądy wydawały orzeczenia represjonujące, będące przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego. Oczywiście najwięcej orzeczeń represjonujących, zaskarżonych do Sądu Okręgowego w Warszawie, a było ich 2.701 (90,7%), wydały sądy wojskowe. 217 wniosków o stwierdzenie nieważności dotyczyło orzeczeń sądów powszechnych, zaś 60 – orzeczeń Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym. Tak duża liczba orzeczeń sądów wojskowych, będących przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego, wynika z faktu, że orzeczenia dotyczące działalności niepodległościowej należały głównie do właściwości rzeczowej sądów wojskowych.

Od 1944 r., czyli w czasie wzmoczonej represyjności państwa, znacznie zwiększono kompetencje sądów wojskowych, rozciągając je na osoby cywilne oskarżane o szereg przestępstw o charakterze politycznym. Zakres właściwości sądów wojskowych uległ znacznemu zmniejszeniu dopiero z dniem 1 maja 1955 r.³⁵ Od tego momentu w ich kompetencji pozostawiono jedynie sprawy karne tych osób dotyczące zbrodni szpiegostwa.

Kolejnym etapem badania było wypisanie z repertoriów wszystkich spraw, w których składane były wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczenia w latach 1991–2007. Pozwoliło to na ustalenie, jakie rozstrzygnięcia formalne i merytoryczne wydał Sąd Okręgowy w Warszawie w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia, kto składał odwołanie od orzeczeń merytorycznych i jakie prawomocne orzeczenia zapadły w przedmiocie rehabilitacji.

W tabeli 4 przedstawiono wpływ do Sądu Okręgowego w Warszawie wniosków o stwierdzenie nieważności orzeczeń, wydanych w latach 1944–1956, wobec osób represjonowanych, głównie za działalność niepodległościową, a także sposób ich załatwienia. W tabeli znalazły się rozstrzygnięcia merytoryczne (bez wskazywania, czy wniosek uwzględniono, czy oddalono) oraz postanowienia: o przekazaniu sprawy innym sądom, o umorzeniu postępowania, a także o pozostawieniu bez rozpoznania wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia.

Na tej podstawie ustalono, że wpływ wniosków o stwierdzenie nieważności orzeczenia do Sądu Okręgowego w Warszawie stanowił 9,4% tego typu spraw załatwianych w sądach okręgowych w Polsce (czyli dość pokąźny odsetek).

³⁵ Wówczas weszła w życie ustawa z dnia 5 kwietnia 1955 r. o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszów organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej (Dz. U. nr 15, poz. 83).

Tabela 4.

Wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczeń na podstawie ustawy rehabilitacyjnej w Sądzie Okręgowym w Warszawie w latach 1991–2007

Rok	Wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczeń				
	Wpływ	Przekazanie innym sądom	Umorzenia	Pozostawienie bez rozpoznania	Rozstrzygnięcia merytoryczne
1991	1028	343	11	6	668
1992	1265	323	20	29	893
1993	616	102	38	10	466
1994	467	105	42	8	312
1995	247	50	27	1	169
1996	142	26	20	5	91
1997	113	26	18	–	69
1998	148	22	16	5	105
1999	81	22	11	–	48
2000	61	15	12	2	32
2001	41	7	4	–	30
2002	32	5	5	–	22
2003	31	3	10	1	17
2004	27	2	4	–	21
2005	23	–	5	–	18
2006	19	2	6	–	11
2007	9	2	3	–	4
Razem	4 350	1 055	252	67	2 976

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 5 przedstawiono rozstrzygnięcia merytoryczne wydane przez Sąd Okręgowy w Warszawie w pierwszej instancji, z uwzględnieniem sposobu rozstrzygnięcia. Orzeczenia w pełni uwzględniające wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia represjonującego, stanowią 82,8% orzeczeń merytorycznych. Ponadto Sąd Okręgowy w Warszawie uwzględnił częściowo wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia w 3,7% spraw. Łącznie 86,5% rozstrzygnięć merytorycznych zakończyło się całkowitą lub częściową rehabilitacją, a tylko 13,5% wniosków zostało oddalonych.

Zwraca uwagę fakt, że najwięcej spraw, bo aż 2.509 (84,3%), wpłynęło i zostało rozstrzygniętych merytorycznie w latach 1991–1995, czyli na początku obowiązywania ustawy rehabilitacyjnej. W tym też okresie odsetek wniosków oddalonych był nieco niższy, aniżeli w całej puli spraw, i wynosił 11,6% orzeczeń merytorycznych.

Tabela 5.
Orzeczenia merytoryczne* Sądu Okręgowego w Warszawie

Rok	Całkowite unieważnienie	Częściowe unieważnienie	Oddalenie
1991	581	31	56
1992	759	36	99
1993	389	16	61
1994	262	13	37
1995	130	2	37
1996	74	1	16
1997	55	5	9
1998	76	2	27
1999	31	–	17
2000	21	1	10
2001	22	–	8
2002	14	–	8
2003	9	1	7
2004	18	1	2
2005	15	–	3
2006	8	1	2
2007	2	–	2
Razem	2 466	110	401

* Uwaga: w tym opracowaniu używam określenia „całkowite unieważnienie” na orzeczenia sądów w pełni uwzględniających wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia, a określenie „częściowe unieważnienie” – na orzeczenia sądów, w których wniosek uwzględniono w części, a co do pozostałej części albo wniosek oddalono, albo pozostawiono go bez rozpoznania. Określenie „oddalenie” jest tożsame z orzeczeniami sądów oddalających wniosek, bądź nie uwzględniających wniosku.

Źródło: opracowanie własne.

Od postanowień merytorycznych wydanych w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia składano zażalenia do Sądu

Apelacyjnego w Warszawie. Najbardziej aktywnym podmiotem w składaniu odwołań był wnioskodawca, który wniósł aż 175 zażaleń, prokurator tylko 46.

Zażalenia prokuratora dotyczyły 1,9% orzeczeń dających represjonowanemu pełną rehabilitację. Sąd Apelacyjny w następstwie rozpoznania zażalenia utrzymał w mocy 26 orzeczeń uwzględniających w pełni wniosek o unieważnienie, oddalił wniosek o rehabilitację w 3 sprawach, a 17 spraw przekazał Sądowi Okręgowemu do ponownego rozpoznania. Po ponownym rozpoznaniu całkowite uwzględnienie wniosku nastąpiło w 9 sprawach, oddalono 3 wnioski, a w 5 sprawach umorzono postępowanie.

Wnioskodawca zaskarżył 152 (37,9%) orzeczenia oddalające wniosek o stwierdzenie nieważności oraz 23 (20,9%) orzeczenia uwzględniające wniosek jedynie częściowo, domagając się całkowitego uwzględnienia wniosku.

W następstwie rozpoznania zażalenia od orzeczeń uwzględniających częściowo wniosek o unieważnienie Sąd utrzymał 11, sam unieważnił całkowicie 2 orzeczenia represjonujące, a 10 spraw przekazał sądowi pierwszej instancji do ponownego rozpoznania. Po ponownym rozpoznaniu całkowite uwzględnienie wniosku nastąpiło w 8 sprawach, a 2 wnioski oddalono.

Zażalenia od orzeczeń oddalających wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia przyniosły utrzymanie 107 orzeczeń. Sąd Apelacyjny sam całkowicie unieważnił orzeczenia represjonujące w 9 sprawach, a częściowo – w jednej sprawie, zaś 35 spraw przekazał sądowi pierwszej instancji do ponownego rozpoznania. Po ponownym rozpoznaniu całkowite uwzględnienie wniosku nastąpiło w 17 sprawach, częściowe – w jednej, oddalono 9 wniosków, a w 8 sprawach umorzono postępowanie.

W toku postępowania odwoławczego doszło do umorzenia postępowania łącznie w 13 sprawach. Na tę liczbę złożyło się 5 spraw, w których sąd w pierwszej instancji całkowicie unieważnił orzeczenia represjonujące oraz 8 spraw zakończonych w pierwszej instancji odaleniem wniosku.

Ostatecznie, po przeprowadzeniu postępowania odwoławczego, zwiększyła się o 30 liczba rozstrzygnięć całkowicie uwzględniających wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia, zaś zmniejszyła się o 20 liczba orzeczeń oddalających wniosek o rehabilitację i o 10 liczba orzeczeń częściowo uwzględniających wniosek.

Tabela 6.
Orzeczenia prawomocne w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia
toczącym się w Sądzie Okręgowym w Warszawie

Rok	Całkowite unieważnienie	Częściowe unieważnienie	Oddalenie	Umorzenie
1991	587	22	40	2
1992	757	35	91	5
1993	383	16	54	2
1994	259	12	33	1
1995	128	2	35	–
1996	74	1	15	–
1997	55	5	9	–
1998	76	2	26	–
1999	31	–	16	–
2000	21	1	10	–
2001	21	–	7	1
2002	14	–	7	–
2003	8	1	7	–
2004	18	1	2	1
2005	14	–	3	1
2006	8	1	2	–
2007	2	–	2	–
Razem	2456	99	359	13

Źródło: opracowanie własne.

W tym miejscu konieczne jest wyjaśnienie, dlaczego rezultat postępowania odwoławczego nie znajduje pełnego potwierdzenia w tabeli 6 zawierającej prawomocne orzeczenia wydane w postępowaniu toczącym się na podstawie ustawy rehabilitacyjnej. Wynika to z faktu, że po przekazaniu do ponownego rozpoznania sprawa zapisywana jest w repertorium jako nowa.

Jednak odsetek orzeczeń całkowicie uwzględniających wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczenia represjonującego uległ zwiększeniu i stanowi 84,3 orzeczeń merytorycznych. Podobnie zwiększył

się do 87,7 odsetek rozstrzygnięć merytorycznych zakończonych całkowitą lub częściową rehabilitacją, a tym samym odsetek orzeczeń, w których doszło do oddalenia wniosku zmniejszył się do 12,3.

1.3. Treść kwestionariusza do badania aktowego

Analiza akt Sądu Okręgowego w Warszawie została przeprowadzona według jednolitych kryteriów, bo na podstawie wcześniej przygotowanego, szczegółowego kwestionariusza. Przedmiotem zainteresowań w toku badań były następujące zagadnienia:

- 1) rodzaj spraw, w których składane są wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczenia oraz rodzaj i forma orzeczeń represjonujących, wydanych w sądach pierwszej lub drugiej instancji,
- 2) kto złożył wniosek,
- 3) wskazanie, czy: a) czyn był związany z działalnością niepodległościową, b) orzeczenie wydano z powodu działalności niepodległościowej, c) orzeczenie wydano za opór przeciwko kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom,
- 4) czy i w jakim zakresie uzasadniano wnioski, a także czy konieczne było postępowanie o odtworzenie akt,
- 5) stanowisko i udział stron w postępowaniu rehabilitacyjnym,
- 6) zakres rozpoznania sprawy, rodzaj i forma rozstrzygnięć, oraz czy podano orzeczenie do publicznej wiadomości,
- 7) kto i w jakim zakresie składał odwołanie od orzeczenia sądu pierwszej instancji w przedmiocie rehabilitacji
- 8) orzeczenie sądu apelacyjnego,
- 9) sprawność postępowania,
- 10) czy zaskarżono nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia: a) orzeczenie w przedmiocie rehabilitacji, b) orzeczenie represjonujące,
- 11) rozstrzygnięcie SN.

1.4. Kategorie spraw zakończonych orzeczeniami merytorycznymi

Analizie poddano sprawy toczące się w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczeń, zakończone orzeczeniami merytorycznymi. Występują trzy kategorie spraw zakończonych orzeczeniami merytorycznymi: stwierdzające całkowitą lub częściową nieważność orzeczeń oraz oddalające wniosek o stwierdzenie nieważności.

Najmniej było spraw, w których nastąpiło częściowe stwierdzenie nieważności, więc analizą objęto wszystkie sprawy, które były dostępne w czasie prowadzonych badań (82 sprawy co do 84 osób). Podobnie rzecz się miała ze sprawami zakończonymi oddaleniem wniosku, tak więc analizą objęto w zasadzie wszystkie te sprawy (320 spraw co do 328 osób).

Głównym powodem tak szerokiego doboru spraw zakończonych oddaleniem była potrzeba zbadania przyczyn oddalania wniosków przez sądy. Po pierwsze należy zauważyć, że wejście w życie ustawy rehabilitacyjnej wywołało masowy napływ wniosków o stwierdzenie nieważności. Można było się tego spodziewać, ponieważ wnioski składali nie tylko prowadzący działalność niepodległościową, ale także ci, którzy dostrzegli w tej ustawie szansę naprawienia krzywd wyrządzonych niesłusznymi wyrokami. Wiadomo bowiem, jak wielka była skala niepraworządności w wymiarze sprawiedliwości działającym w latach 1944–1956.

Analiza spraw, w których wnioski oddalono, umożliwiła ustalenie, czy represjonowani, w stosunku do których orzeczono oddalenie wniosku z powodu nieprowadzenia działalności niepodległościowej, uzyskali rehabilitację w innym trybie. Ponadto trzeba pamiętać, że w ustawie rehabilitacyjnej przewidziano ograniczenia przedmiotowego zakresu dopuszczalności stwierdzania nieważności orzeczeń mimo prowadzenia działalności niepodległościowej. Interesujące więc było zbadanie, jak sądy oceniały, czy w konkretnej sprawie wystąpiła rażąca dysproporcja między dobrem poświęcanym a tym, które uzyskano lub zamierzano uzyskać, ewentualnie czy sposób działania lub stosowany środek były rażąco niewspółmierne do zamierzonego lub osiągniętego skutku.

Spśród najliczniejszej grupy, którą stanowiły sprawy zakończone całkowitym unieważnieniem, do analizy dobrałam losowo co ósmą sprawę, czyli 280 spraw co do 318 osób. Chodziło o to, aby została zachowana pewna równowaga między liczbą spraw zakończonych oddaleniem wniosku, a liczbą spraw zakończonych całkowitym stwierdzeniem nieważności.

Główną podstawą stwierdzenia (całkowitego lub częściowego) nieważności orzeczenia w Sądzie Okręgowym w Warszawie było prowadzenie działalności niepodległościowej. Ta podstawa występowała samodzielnie w sprawach aż 353 osób. Z kolei wyłącznie z powodu działalności niepodległościowej doszło do stwierdzenia nieważności

orzeczenia w sprawach 3 osób. Te dwie podstawy stwierdzenia nieważności orzeczenia w 5 sprawach zastosowano jednocześnie. Ponadto w sprawach 34 osób stwierdzenie nieważności orzeczenia nastąpiło dlatego, że czyn, za który skazano, został popełniony w celu uniknięcia represji wobec siebie lub innych za działalność niepodległościową. Wreszcie tylko w sprawach 5 osób doszło do stwierdzenia nieważności orzeczenia skazującego za opór przeciwko obowiązkowym dostawom lub kolektywizacji wsi.

II. Zakres zastosowania ustawy rehabilitacyjnej z uwzględnieniem jej nowelizacji

Zakresem ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego objęto także orzeczenia wydane za opór przeciwko kolektywizacji wsi oraz obowiązkowym dostawom. W ustawie przewidziano możliwość ubiegania się o odszkodowanie i zadośćuczynienie w sprawach osób pozbawionych życia albo wolności przez polskie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub przez organy pozasądowe, bez przeprowadzenia postępowania zakończonego orzeczeniem. Unieważnianie orzeczeń na podstawie tej ustawy miało pierwszeństwo przed postępowaniami uruchamianymi przez rewizję nadzwyczajną lub wnioszek o wznowienie postępowania.

Mimo ograniczenia zakresu czasowego obowiązywania ustawy do końca 1956 roku, liczba osób represjonowanych, które mogłyby skorzystać z dobrodziejstwa ustawy jest ogromna. Wedle danych wskazanych w uwagach wstępnych, liczbę represjonowanych z powodów politycznych w latach 1944–1956, należałoby oceniać na znacznie ponad 700 tysięcy osób. Wprawdzie niezwykła surowość represji, łącząca się niejednokrotnie z pozbawianiem życia oraz znaczny upływ czasu od faktu represjonowania, powoduje, że wiele osób represjonowanych nie doczekało uchwalenia ustawy, ale przecież wnioszek o stwierdzenie nieważności mogą również złożyć krewni w linii prostej, przysposabiający lub przysposobiony, rodzeństwo, małżonek, a także Rzecznik Praw Obywatelskich, Minister Sprawiedliwości, prokurator oraz organizacja zrzeszająca osoby represjonowane za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. O odszkodowanie i zadośćuczynienie natomiast mogą się ubiegać obok osoby represjonowanej jej małżonek, dzieci i rodzice.

Ustawa rehabilitacyjna była zmieniana kilkakrotnie. Inicjatywa ustawodawcza należała w zdecydowanej większości do Senatu RP. Można stwierdzić, że Senat RP objął swoisty patronat nad stworzeniem jak najlepszych rozwiązań dla osób represjonowanych w okresie panowania komunizmu w Polsce.

Uchwalona w dniu 20 lutego 1993 r. nowelizacja ustawy rehabilitacyjnej po pierwsze przedłużyła termin dochodzenia roszczeń odszko-

dowawczych i zadośćuczynienia z roku do 3 lat dla osób, które były pozbawione życia lub wolności bez przeprowadzenia postępowania zakończonego orzeczeniem albo były tymczasowo aresztowane w ramach postępowań zakończonych niewinnieniem lub umorzeniem z powodów określonych w art. 11 pkt 1 k.p.k. z 1969 r. Bardzo doniosła zmiana została wprowadzona z inspiracji Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego prof. Adama Strzembosza, który na posiedzeniu Komisji Sejmowych Sprawiedliwości oraz Ustawodawczej przedstawił problem osób represjonowanych przez radzieckie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości oraz organy pozasądowe działające na mocy porozumienia zawartego w dniu 26 lipca 1944 r. między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich³⁶. Na podstawie tego porozumienia PKWN, reprezentujący wówczas państwo polskie, przekazał swoją jurysdykcję – po wkroczeniu wojsk radzieckich na terytorium Polski – sądom i pozasądowym organom Związku Radzieckiego, dlatego też państwo polskie powinno ponosić odpowiedzialność za skutki działania tych organów.

W tych sprawach nie następuje unieważnianie orzeczeń, ponieważ sąd polski nie może unieważniać orzeczeń wydanych przez organy innych państw. Jednak osoby represjonowane przez radzieckie organy, mieszkające obecnie bądź w chwili śmierci w Polsce, mają prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia, o ile wykażą, że były represjonowane za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego.

Rozstrzyganie omawianych spraw powierzono pierwotnie wyłącznie Sądowi Wojewódzkiemu w Warszawie, już i tak przeciążonemu. Od czasu wejścia w życie noweli z dnia 20 lutego 1993 r., czyli od dnia 21 maja 1993 r., do końca 1994 r., do Sądu Wojewódzkiego w Warszawie wpłynęło 6 tysięcy wniosków, do rozpoznania pozostało 4.616 spraw. Konsekwencją tego było narastanie zaległości i przewlekłość postępowania³⁷. Kolejna nowela do ustawy z 3 lutego 1995 r. wprowadziła właściwość sądu wojewódzkiego, w którego okręgu zamieszkuje osoba wnosząca żądanie.

Praktyka stosowania noweli z dnia 20 lutego 1993 r. wykazała rozbieżność odnośnie do wykładni pojęcia „terytorium Polski” i w rezultacie przyniosła niejednolite orzecznictwo sądów w tej kwestii. Sądy wielokrotnie odmawiały przyznania odszkodowania i zadośćuczynie-

³⁶ Sprawozdanie Stenograficzne 38 posiedzenia Sejmu I kadencji w dniu 18 lutego 1993 r.

³⁷ Sprawozdanie Stenograficzne 42 posiedzenia Sejmu II kadencji w dniu 1 lutego 1995 r.

nia tym Polakom, którzy działalność niepodległościową prowadzili na wschód od tzw. linii Curzona, a więc, przykładowo, w dawnych województwach lwowskim, stanisławowskim czy wileńskim³⁸. Spowodowało to inicjatywę ustawodawczą Senatu, której efektem było uchwalenie nowelizacji ustawy rehabilitacyjnej z dnia 16 lipca 1998 r.³⁹

W art. 8 ust. 2a zastąpiono odwołanie się do porozumienia zawartego między PKWN a rządem Związku Radzieckiego przez ścisłe określenie miejsca represjonowania dokonywanego na polskich patriotach przez radzieckie sądy i organy pozasądowe, co spowodowało rozszerzenie kręgu osób korzystających z dobrodziejstwa ustawy rehabilitacyjnej. Było to bowiem zarówno obecne terytorium Polski w okresie od dnia 1 lipca 1944 r. do dnia 31 grudnia 1956 r., jak i terytorium Polski w granicach ustalonych w Traktacie Ryskim, w okresie od dnia 1 stycznia 1944 r. do końca 1956 roku. Przy czym wyraźnie wskazano w nowym przepisie art. 8 ust. 2b, że przez działalność niepodległościową w odniesieniu do osób represjonowanych na terytorium w granicach ustalonych w Traktacie Ryskim, poza obecnym terytorium Polski, należy rozumieć działalność w okresie od dnia 17 września 1939 r. do dnia 5 lutego 1946 r. Konsekwencją rozszerzenia kręgu osób uprawnionych było stworzenie możliwości ponownego zgłoszenia roszczeń odszkodowawczych. W nowelizacji tej zrezygnowano z terminu przedawnienia roszczeń.

Kolejne rozszerzenie zakresu obowiązywania ustawy nastąpiło nowelizacją w dniu 19 września 2007 r. Zasadnicza zmiana polegała na przesunięciu zakresu czasowego obowiązywania ustawy aż do 31 grudnia 1989 r. oraz uznaniu za nieważne z mocy prawa wszystkich decyzji o internowaniu, wydanych na podstawie dekretu z dnia 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym. Jednocześnie w tej nowelizacji w art. 8 ust. 1a ustawy ograniczono wysokość odszkodowania i zadośćuczynienia dla osób dotkniętych represjami po dniu 31 grudnia 1956 r. Wyraźnie stwierdzono, że wysokość odszkodowania i zadośćuczynienia, zarówno z tytułu unieważnienia orzeczenia, jak i decyzji o internowaniu, nie może łącznie przekroczyć 25 tysięcy złotych. Ograniczenie to nie dotyczy przypadku, w którym następstwem wykonania orzeczenia albo decyzji o internowaniu była śmierć osoby represjonowanej.

³⁸ Z uzasadnienia projektu ustawy wniesionego do Sejmu w dniu 25 lutego 1998 r.

³⁹ Dz. U. nr 97, poz. 604.

Zgodnie z art. 8 ust. 1d ustawy przyznanie odszkodowania i zadośćuczynienia możliwe jest wyłącznie w oparciu o jeden tytuł.

Wedle ustawy z dnia 7 maja 2009 r. o zadośćuczynieniu rodzinom ofiar zbiorowych wystąpień wolnościowych w latach 1956–1989⁴⁰ warunkiem otrzymania jednorazowego świadczenia pieniężnego, w wysokości 50 tysięcy złotych, była tylko śmierć uczestnika wystąpień wolnościowych na rzecz niepodległości, respektowania praw człowieka i obywatela w czerwcu 1956 r. w Poznaniu, w październiku 1957 r. w Warszawie, w grudniu 1970 r. na Wybrzeżu, w czerwcu 1976 r. w Radomiu, w okresie stanu wojennego (13 grudnia 1981 r. – 22 lipca 1983 r.) oraz manifestacji lub strajków w latach 1983–1989.

W uchwalonej dnia 19 grudnia 2008 r. nowelizacji⁴¹, zniesiono cenzurę czasową dochodzenia roszczeń odszkodowawczych z tytułu internowania. Kolejne zmiany wynikały z wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 1 marca 2011 r., sygn. P 21/09⁴². Został on wydany po rozpoznaniu przedstawionych przez sąd okręgowy pytań prawnych, które powstały na tle stosowania przepisów art. 8 ust. 1a i 1d, dodanych w nowelizacji z dnia 19 września 2007 r.

Trybunał Konstytucyjny orzekł o niekonstytucyjności obu przepisów. Odnośnie do przepisu art. 8 ust. 1a stwierdził, że niedopuszczalne jest – na poziomie ustawowym – ograniczanie prawa do pełnego odszkodowania i zadośćuczynienia przez wyznaczenie sztywno określonej, maksymalnej kwoty odszkodowania i zadośćuczynienia⁴³. Ogłoszenie wyroku Trybunału Konstytucyjnego, stwierdzającego niekonstytucyjność przepisów art. 8 ust. 1a i 1d, w Dzienniku Ustaw, jest równoznaczne z utratą mocy tych przepisów z dniem 10 marca 2011 r. Konsekwencją utraty mocy przepisu art. 8 ust. 1a powinno być też skreślenie przepisów art. 8 ust. 1b i 1c, ponieważ w tych przepisach znajduje się wyraźne odwołanie do art. 8 ust. 1a. Kwestia ta jednak, dla czystości i jasności regulacji prawnej, powinna być rozwiązana

⁴⁰ Dz. U. nr 91, poz. 741 z późn. zm.

⁴¹ Dz. U. z 2009 r., nr 14, poz. 74.

⁴² OTK-A 2011 nr 2, poz. 7.

⁴³ Niekonstytucyjność przepisu art. 8 ust. 1d Trybunał Konstytucyjny wywiódł przekonująco z faktu niedopuszczalności zamykania drogi sądowej dla dochodzenia odszkodowania i zadośćuczynienia za bezprawne pozbawienie wolności. Każde bezprawne pozbawienie wolności, dotyczące różnego zdarzenia, powinno zawsze otwierać możliwość prowadzenia autonomicznych spraw sądowych. Sąd powinien wyznaczać wysokość odszkodowania i zadośćuczynienia, uwzględniając realia konkretnej sprawy.

w kolejnej nowelizacji ustawy rehabilitacyjnej. Propozycję taką zawierały dwa poselskie projekty kolejnej zmiany ustawy rehabilitacyjnej⁴⁴.

Kolejną nowelizacją, uchwaloną dnia 9 lipca 2015 r.⁴⁵, przyznano uprawnienie do odszkodowania za poniesioną szkodę i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę osobie, która w okresie od dnia 1 listopada 1982 r. do dnia 28 lutego 1983 r. pełniła czynną służbę wojskową, do której odbycia została powołana za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego.

Dnia 10 czerwca 2016 r. Senat wniósł do Sejmu projekt kolejnej nowelizacji ustawy rehabilitacyjnej. Po pierwsze zaproponowano skreślenie przepisów art. 8 ust. 1b i 1c. W art. 8 ust. 1 rozszerzono uprawnienie do dochodzenia roszczeń odszkodowawczych za krzywdy wynikłe nie tylko z wykonania, ale również z wydania orzeczenia albo decyzji. Ponadto wyraźnie wskazano, że wszystkie roszczenia dochodzone na podstawie zmienianej ustawy nie podlegają przedawnieniu. Wreszcie dodano art. 8 b, który daje uprawnienie do odszkodowania i zadośćuczynienia osobie mającej status działacza opozycji antykomunistycznej lub osoby represjonowanej z powodów politycznych na podstawie ustawy z dnia 20 marca 2015 r. o działaczach opozycji antykomunistycznej oraz osobach represjonowanych z powodów politycznych⁴⁶.

⁴⁴ Oba projekty zostały wniesione dnia 13 grudnia 2011 r. Nie zostały one jednak uchwalone do końca siódmej kadencji Sejmu.

⁴⁵ Dz. U. 2015, poz. 1188.

⁴⁶ Dz. U. 2015, poz. 693 i 1220 z późn. zm.

III. Procesowa problematyka rehabilitacji osób skazanych za działalność niepodległościową

3.1. Uwagi wprowadzające

Postępowanie w przedmiocie stwierdzenia nieważności orzeczeń ma pierwszeństwo przed postępowaniami inicjowanymi wnioskiem o wznowienie postępowania lub kasacją nadzwyczajną (dawniej rewizją nadzwyczajną). Dlatego też zaraz po wejściu w życie ustawy rehabilitacyjnej, szereg spraw, zainicjowanych rewizją nadzwyczajną, a dotąd nierozpoznanych, w których – według oceny Sądu Najwyższego – występowały przesłanki do stwierdzenia nieważności orzeczeń, zostało przekazanych do sądów wojewódzkich. Podobnie postępowano ze sprawami kierowanymi do podmiotów uprawnionych do wnoszenia rewizji nadzwyczajnej, jeśli wstępne zbadanie tych spraw wskazywało, że spełniają one kryteria wymagane przez ustawę rehabilitacyjną.

Upowszechnienie przez środki społecznego przekazu treści ustawy rehabilitacyjnej, wywołało dość szerokie korzystanie z tej ustawy przez szereg osób żyjących w poczuciu krzywdy doznanej od wymiaru sprawiedliwości w latach 1944–1956. W praktyce niejednokrotnie okazywało się, że sprawy te nie spełniały przesłanek wymaganych przez ustawę rehabilitacyjną. Jednak jednocześnie w trakcie postępowania o stwierdzenie nieważności dostrzegano, że orzeczenia były wydane z takimi uchybieniami, że konieczne było rozważenie, czy nie należało posłużyć się innym nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia w celu naprawy wadliwego orzeczenia. Potwierdzenie zasadności wniesienia rewizji nadzwyczajnej (później – kasacji nadzwyczajnej), albo wniosku o wznowienie postępowania, powodowało, że osoby pokrzywdzone niesłusznym orzeczeniem uzyskiwały również rehabilitację, tyle że opartą na innej podstawie prawnej.

Analiza przepisów ustawy rehabilitacyjnej ogranicza się, co oczywiste, do omówienia postępowania, którego celem jest unicestwienie orzeczenia represjonującego, według regulacji ustawowej sprzed nowelizacji z dnia 19 września 2007 r. Nowelizacja ta bowiem rozszerzyła w sposób istotny krąg osób uprawnionych do skorzystania z ustawy rehabilitacyjnej, w szczególności przez przesunięcie zakre-

su czasowego obowiązywania ustawy, obejmującego orzeczenia aż do dnia 31 grudnia 1989 r.

Rozważenia wymaga, czy ustawą rehabilitacyjną objęte jest represjonowanie na podstawie aktów prawnych, sankcjonujących działalność z mocą wsteczną. Chodzi tu w szczególności o dekret z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego⁴⁷ oraz o dekret o odpowiedzialności za klęskę wrześniową. Dekret z dnia 31 sierpnia 1944 r. był niejednokrotnie używany do rozprawienia się właśnie z osobami walczącymi o wolną Polskę w okresie II wojny światowej, szczególnie do żołnierzy Armii Krajowej. Jest więc poza dyskusją, że orzeczenia wydane na podstawie tego dekretu, rzecz jasna tylko za działalność niepodległościową, mogą podlegać unieważnieniu na podstawie ustawy rehabilitacyjnej.

Sprawa nie jest tak oczywista w odniesieniu do orzeczeń wydanych na podstawie dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową za działalność prowadzoną w Polsce w okresie międzywojennym. Wnioski o stwierdzenie nieważności takich orzeczeń sądy oddalały, w uzasadnieniu wskazując, że nie może być uznana za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, działalność przedwojennego policjanta przeciwko organizacjom komunistycznym, gdyż Polska ówczesna była państwem w pełni niepodległym⁴⁸. Działania na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego możliwe były także w okresie Polski międzywojennej. Oczywiście jest, że Polska w tym okresie była państwem w pełni niepodległym, tym niemniej zachowania wzmacniające obronność kraju, czy działania podejmowane przeciwko podmiotom destabilizującym istniejące państwo, z całą pewnością należało traktować jako służące utrzymaniu niepodległości. Za działanie na rzecz niepodległości Polski międzywojennej należało uznać np. przeciwstawianie się działalności partii zmierzającej do osłabienia struktur obronnych państwa, czy do zmiany ustroju państwa w drodze poza-parlamentarnej. Tak więc możliwe jest stwierdzanie nieważności orze-

⁴⁷ Dz. U. nr 4, poz. 16 z późn. zm.

⁴⁸ Wyrok SA w Krakowie z dnia 26 października 2005 r., II AKa 211/05, KZS 2005, nr 11, poz. 38. Podobnie postanowienia SA w Krakowie z dnia 24 listopada 1993 r., II AKz 217/93, KZS 1993, nr 11, poz. 30 oraz z dnia 15 grudnia 1993 r., II AKz 219/93, KZS 1993 nr 12, poz. 25.

czenia wydanego na podstawie dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową⁴⁹.

W postępowaniu w przedmiocie stwierdzenia nieważności orzeczeń konieczne jest w pierwszej kolejności ustalenie, czy osoba represjonowana rzeczywiście popełniła czyny przypisane jej w orzeczeniu, które ma być unieważnione⁵⁰. Niepopełnienie przypisanych czynów byłoby równoznaczne albo z nieprowadzeniem działalności niepodległościowej albo z niestawianiem oporu przeciwko kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom. Oznaczałoby to tym samym niespełnienie podstawowej przesłanki stwierdzenia nieważności orzeczenia. Niedopuszczalne jest w tym postępowaniu kwestionowanie podstawy faktycznej skazania, a także korygowanie ustaleń faktycznych⁵¹. Sąd rozpoznający wniosek o stwierdzenie nieważności nie jest uprawniony do zajmowania się dostrzeżonymi uchybieniami natury materialnoprawnej czy procesowej, gdyż jego zadaniem jest rozstrzygnięcie, czy represjonowany prowadził działalność niepodległościową⁵². W takich sytuacjach osobom represjonowanym przysługuje możliwość zmiany orzeczenia przez wykorzystanie innych rodzajów postępowania inicjowanych przez kasację nadzwyczajną (dawniej rewizję nadzwyczajną) albo wniosek o wznowienie postępowania.

3.2. Status procesowy osoby represjonowanej

Sądy osobę represjonowaną traktowały na ogół jako wnioskodawcę i w konsekwencji osobie reprezentującej wnioskodawcę nadawały status pełnomocnika, a nie obrońcy⁵³. Tak też osobę represjonowaną traktowały sądy warszawskie w postępowaniach objętych prezentowaną w tym opracowaniu analizą orzecznictwa. W orzeczeniach SN zagadnienie to również nie było rozstrzygane jednoznacznie. W jednym z postanowień stwierdza się wprawdzie, że „wnioskodawca dochodzący uznania wyroku za nieważny nie jest oskarżonym”, ale „korzysta

⁴⁹ Za możliwością unieważniania takich orzeczeń opowiada się K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 55 i 62. Tak też chyba należy rozumieć wywody R. Kmiecika, *Ułatwienia dowodowe...*, s. 43. Zob. też postanowienie SN z dnia 20 listopada 1991 r., I KZP 25/91, OSNKW 1992, nr 3–4, poz. 22.

⁵⁰ Postanowienia SA we Wrocławiu z dnia 30 listopada 2006 r., II AKa 555/05, Prok. i Pr. – wkładka 2007, nr 11, poz. 22 oraz II AKz 555/06, OSAW 2007, nr 3, poz. 54.

⁵¹ Wyrok SA w Krakowie z dnia 10 lutego 2010 r., II AKz 36/10, KZS 2010, nr 3, poz. 48, postanowienie SA w Krakowie z dnia 3 września 1998 r., II AKz 174/98, KZS 1998, nr 9, poz. 23.

⁵² Wyrok SN z dnia 29 marca 1994 r., WO 37/94, OSNKW 1994, nr 7–8, poz. 51.

⁵³ Postanowienie SA w Łodzi z dnia 22 października 1991 r., II AKz 92/91, Biuletyn 1992, nr 2 – część karna, poz. 4.

z uprawnień oskarżonego”. Z tego ostatniego stwierdzenia Sąd Najwyższy wyprowadza w szczególności wnioszek, że nie jest dopuszczalne wniesienie kasacji na niekorzyść osoby represjonowanej po jej śmierci, od postanowienia uznającego wydane w stosunku do niej orzeczenie za nieważne. Ponadto osoba represjonowana musi mieć pełnomocnika w razie uzasadnionej wątpliwości co do jego poczytalności, a brak pełnomocnika należy traktować jako bezwzględną przyczynę odwoławczą⁵⁴. W znacznie wcześniejszym orzeczeniu, zajmując się nieco inną kwestią, Sąd Najwyższy jednoznacznie stwierdził, że osoba represjonowana w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia pełni rolę oskarżonego, podobnie jak dzieje się to w postępowaniach inicjowanych wnioskiem o wznowienie postępowania czy rewizją nadzwyczajną (obecnie kasacją nadzwyczajną). O procesowym statusie osoby represjonowanej w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia decyduje fakt istnienia prawomocnego orzeczenia skazującego tę osobę albo umarzającego wobec niej postępowanie. Nieistotne jest przy tym, kto złożył wniosek o stwierdzenie nieważności. Inaczej jest w postępowaniu o odszkodowanie i zadośćuczynienie w następstwie stwierdzenia nieważności orzeczenia. W tym postępowaniu osoba represjonowana pełni rolę strony czynnej, a jej przedstawiciel procesowy działa w charakterze pełnomocnika, z wszystkimi tego konsekwencjami⁵⁵. Takie też stanowisko prezentuje Katarzyna Sychta, która trafnie zauważa, że nierozpoznanie właściwego statusu osoby represjonowanej, i traktowanie go jako wnioskodawcy, prowadziło w konsekwencji do nadawania jego przedstawicielowi charakteru pełnomocnika. To zaś rzutowało na określenie kierunku działań procesowego przedstawiciela osoby represjonowanej.

Przy przyjęciu, że osoba represjonowana w postępowaniu o stwierdzenie nieważności pełni rolę oskarżonego, w jego imieniu występuje obrońca, który działa wyłącznie na korzyść osoby represjonowanej i to niezależnie od tego, czy postępowanie inicjuje sam represjonowany, czy też inny podmiot działający w jego imieniu. Jeśli osobę represjonowaną traktuje się jako wnioskodawcę, a jej przedstawiciela jako pełnomocnika, to pełnomocnik strony nie jest ograniczony co do kierunku czynności podejmowanych w imieniu swego mocodawcy. Zdaniem SN pełnomocnika nie dotyczy uregulowany w art. 86 § 1 k.p.k.

⁵⁴ Postanowienie SN z dnia 6 marca 1997 r., IV KKN 78/96, Prok. i Pr. – wkładka 1998, nr 5, poz. 15.

⁵⁵ Uchwała SN z dnia 16 września 1992 r., I KZP 22/92, OSNKW 1992, nr 11–12, poz. 77.

obowiązek podejmowania czynności wyłącznie na korzyść mocodawcy. Stąd każda czynność podjęta w granicach umocowania wywołuje dla reprezentowanego skutki, w tym również niekorzystne. Dotyczy to także zaniechania podjęcia czynności, w szczególności wniesienia środka odwoławczego. Również zaniechanie ze strony pełnomocnika w dotrzymaniu terminu, nie dałoby podstaw do przywrócenia terminu wnioskodawcy. Z faktu, że represjonowany pełni w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia rolę oskarżonego, wynika bezwzględny zakaz dowodzenia okoliczności, o których dowiedział się jego procesowy przedstawiciel (tajemnica obrońcy). Gdy jest tylko wnioskodawcą – zakaz dowodzenia tych okoliczności jest względny (tajemnica adwokacka jako tajemnica zawodowa)⁵⁶.

3.3. Rozkład ciężaru dowodu w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia

W postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia występują oczywiste trudności w udowodnieniu swoich racji przez represjonowanego (tym bardziej przez inną osobę działającą w jego imieniu), wynikające chociażby z upływu kilkudziesięciu lat od momentu stosowania represji. Badania prezentowane w dalszej części niniejszego opracowania potwierdzają ogromną skalę trudności w przedstawieniu materiału dowodowego. W niektórych sprawach brak jest nawet akt sądowych i dla ustalenia faktu represjonowania konieczne jest odtwarzanie akt. Represjonowany z reguły jest w bardzo podeszłym wieku i już tylko z tego powodu jego aktywność procesowa jest znacznie ograniczona. Bardzo często nie żyją też świadkowie mogący zeznać o okolicznościach potwierdzających żądania zawarte we wniosku o stwierdzenie nieważności. W razie śmierci represjonowanego powstają dodatkowe trudności, szczególnie, gdy z wyroku skazującego wprost nie wynika, że swoim działaniem wypełnił przesłanki będące podstawą unieważnienia orzeczenia. Przykładowo wyrok skazujący za nielegalne posiadanie broni sam w sobie nie daje podstaw do stwierdzenia jego nieważności. Staje się to możliwe dopiero wówczas, gdy zostanie wykazane, że broń służyła do prowadzenia działalności niepodległościowej, a osoby działające w imieniu represjonowanego

⁵⁶ K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 112–114; postanowienie SN z dnia 19 czerwca 1996 r., II KZ 22/96, OSNKW 1996, nr 9–10, poz. 57 oraz postanowienie SN z dnia 14 grudnia 2006 r., III KZ 74/06, OSNwSK 2006, nr 1, poz. 2461.

mogą tego faktu nie znać. Dostrzegł te trudności Romuald Kmiecik, który przypomina znane powszechnie fakty łamania prawa przez szeroko rozumiany wymiar sprawiedliwości w latach 1944–1956. Stąd nie godzi się na przydawanie orzeczeniom z tamtych lat domniemania prawidłowości, legalności i ważności. Proponuje w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia ułatwienia dowodowe. Jego zdaniem w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia, w którym represjonowany zachowuje status oskarżonego, ma zastosowanie zasada domniemania niewinności i wynikająca z niej reguła *in dubio pro reo*. Wystarczy więc uprawdopodobnienie związku między działalnością niepodległościową a wydanym orzeczeniem⁵⁷.

Choć nie można odmówić częściowo racji argumentacji R. Kmiecika, należy zgodzić się z Sądem Najwyższym, który nie dopuszcza możliwości domniemywania istnienia związku przyczynowego między działalnością niepodległościową a orzeczeniem wydanym z powodu tej działalności. Rozstrzygając zagadnienie prawne wymagające zasadniczej wykładni ustawy, Sąd Najwyższy stwierdził jednoznacznie, że dla uznania za nieważne orzeczenia wydanego w stosunku do osoby represjonowanej z powodu działalności niepodległościowej, związek między tą działalnością a wydanym orzeczeniem musi być udowodniony. Wskazał, że ustawa rehabilitacyjna nie może stać się instrumentem służącym nobilitacji osób, które nie prowadziły działalności niepodległościowej. Dlatego też nie można w tym szczególnym trybie postępowania posługiwać się regułą *in dubio pro reo*. Osoby niesłusznie represjonowane z innych powodów niż działalność niepodległościowa mają możliwość ubiegania się o uchylenie lub zmianę krzywdzących je orzeczeń w drodze rewizji nadzwyczajnej (obecnie kasacji nadzwyczajnej) lub wznowienia postępowania. Obydwa te środki pozwalają na uchylenie lub zmianę orzeczenia na korzyść osoby represjonowanej nie tylko wtedy, gdy zostanie stwierdzone, że było ono z pewnością błędne, ale także wówczas, gdy taka jego ocena będzie prawdopodobna, a istniejących wątpliwości nie uda się wyjaśnić w sposób stanowczy⁵⁸.

Stanowisko o niestosowaniu w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia domniemania niewinności ani zakazu rozstrzygania na niekorzyść represjonowanego wątpliwości, których nie daje się

⁵⁷ R. Kmiecik, *Ułatwienia dowodowe...*, s. 43–49.

⁵⁸ Uchwała SN z dnia 20 listopada 1991 r., I KZP 32/91, OSNKW 1992, nr 3–4, poz. 24. Tak też postanowienie SN z dnia 6 września 2005 r., WK 11/05, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 1610.

usunąć, znalazło swój wyraz w orzeczeniach zdecydowanej większości sądów. Zasluguje ono na akceptację. W tych samych orzeczeniach (postanowienia Sądu Apelacyjnego w Krakowie: z dnia 17 listopada 1993 r., II AKz 206/93, z dnia 29 grudnia 1993 r., II AKz 212/93 oraz z dnia 15 października 1997 r., II AKz 174/97)⁵⁹ wypowiedziano również pogląd budzący zasadnicze wątpliwości. Zdaniem Sądu Apelacyjnego ciężar dowodzenia obciąża osobę represjonowaną, ponieważ to ona ze swych twierdzeń wywodzi skutki prawne.

Podzielam ocenę R. Kmieciaka, który polemizując z tym stanowiskiem trafnie zauważa, że postępowanie o stwierdzenie nieważności orzeczenia toczy się w interesie publicznym, a nie tylko w interesie osoby represjonowanej. Postępowanie to może być przecież inicjowane – poza osobami represjonowanymi, czy osobami działającymi w ich imieniu – także przez rzecznika interesu społecznego: Ministra Sprawiedliwości, Rzecznika Praw Obywatelskich, prokuratora lub organizacji zrzeszających osoby represjonowane za działalność niepodległościową. Stanowczo sprzeciwia się przerwaniu na represjonowanego ciężaru dowodzenia. Wskazuje, że w postępowaniu rehabilitacyjnym sąd nie może być zwolniony z obowiązku inicjatywy dowodowej i ustalania z urzędu okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia o stwierdzeniu nieważności orzeczenia⁶⁰.

3.4. Podmioty inicjujące postępowanie

Podmiotem składającym wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia, w sprawach objętych analizą, był najczęściej represjonowany, działający sam (429 osób) lub przy pomocy obrońcy (co do 20 osób). Wykonanie kary śmierci (wobec 23 osób) oraz znaczny upływ czasu od wydania orzeczenia podlegającego ewentualnemu unieważnieniu, sprawiło, że aż 281 represjonowanych nie mogło złożyć wniosku osobiście z powodu śmierci. Śmierć represjonowanego następowała także po złożeniu wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia. Działo się to nawet przed wyznaczeniem pierwszego terminu posiedzenia (w 25 przypadkach), albo w toku postępowania (w 8 przypadkach). W tym miejscu trzeba powiedzieć, że w związku z ogromnym przeciążeniem Sądu Okręgowego w Warszawie, przede wszystkim tymi

⁵⁹ Opublikowane w: KZS 1993, nr 11, poz. 29, KZS 1994, nr 1, poz. 38 i KZS 1997, nr 9–10, poz. 38.

⁶⁰ R. Kmieciak, *Ułatwienia dowodowe...*, s. 48–49.

sprawami, pierwszy termin posiedzenia był wyznaczany aż wobec 143 osób po upływie 5 lat od złożenia wniosku.

Śmierć represjonowanego powodowała, że jego interesów bronili głównie przedstawiciele represjonowanego lub rzecznik interesu społecznego. To oni mieli prawo składać wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczenia lub wchodzić w miejsce zmarłego represjonowanego w toku postępowania. Jeśli nikt nie wszedł w miejsce represjonowanego, sąd mógł umorzyć postępowanie i tak się stało tylko w stosunku do 2 osób.

Wniosek o stwierdzenie nieważności złożyli: wobec 256 osób – przedstawiciele represjonowanego, zaś wobec 25 osób – rzecznik interesu społecznego.

Przedstawiciele represjonowanego składający wniosek to najczęściej dzieci lub wnuki (co do 143 osób), małżonkowie (co do 97 osób) oraz rodzeństwo (co do 16 osób).

Rzecznikiem interesu społecznego w badanych sprawach był Prokurator Generalny – co do 16 osób, Rzecznik Praw Obywatelskich (dalej: RPO) – co do 5 osób, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej – co do 2 osób, zaś co do jednej osoby – Związek Więźniów Politycznych Okresu Stalinowskiego oraz prokurator.

Zarówno Prokurator Generalny, jak i RPO, stali się podmiotami składającymi wniosek w następujących okolicznościach. Obaj byli autorami rewizji nadzwyczajnych, w których wnosili o rehabilitację osób skazanych w latach 1944–1956. Prokurator Generalny zaskarżył rewizją nadzwyczajną wyrok Sądu Wojskowego II Armii Wojska Polskiego z dnia 14–17 listopada 1944 r., skazujący 16 osób za udział w nielegalnym związku. W rewizji wnosił o uniewinnienie 15 osób oraz o umorzenie z powodu znikomego społecznego niebezpieczeństwa wobec jednej osoby. Ponieważ nie rozpoznano rewizji przed wejściem w życie ustawy rehabilitacyjnej, a czyny były związane z działalnością niepodległościową, Sąd Najwyższy przekazał sprawę Sądowi Wojewódzkiemu w Warszawie i sprawa toczyła się pod sygnaturą VIII Ko 945/91. Podobnie rzecz się miała z rewizją nadzwyczajną RPO, zaskarżającą wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 25 lutego 1953 r., skazujący 5 osób za działalność w Polskiej Szturmówce Chłopskiej. Tu także nie rozpoznano rewizji przed wejściem w życie ustawy rehabilitacyjnej, a ponieważ czyny związane były z działalnością niepodległościową, sprawę przekazano Sądowi Wojewódzkiemu w Warszawie i sprawa toczyła się pod sygnaturą VIII Ko 794/91.

Podmioty składające wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia w przeważającej liczbie spraw, bo aż wobec 723 osób (99,0%), opierały swoje żądanie na prowadzeniu przez te osoby działalności niepodległościowej. Tylko co do 7 osób (1,0%) wniosek uzasadniano przeciwstawianiem się kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom.

W 58,7% wniosków nie poprzestawano na wskazaniu orzeczenia, które miało podlegać unieważnieniu. Wnioski te zawierały również konkretną argumentację potwierdzającą, że czyn bądź był związany z działalnością niepodległościową (w 424 przypadkach), bądź był działaniem przeciw kolektywizacji wsi (w 5 przypadkach). Niestety aż w 301 przypadkach, co stanowiło 41,2% wszystkich wniosków (w tym 299 przypadków odwołujących się do działalności niepodległościowej i 2 przypadki powołujące się na działanie przeciwko kolektywizacji wsi), brak było jakiegokolwiek argumentacji albo była zupełnie gołostowna.

3.5. Aktywność stron

Aktywność podmiotów składających wniosek ograniczała się na ogół do udziału w posiedzeniach sądu pierwszej instancji i popieraniu wniosku. Tak czyniło 608 wnioskodawców, w tym 355 represjonowanych, 250 przedstawicieli represjonowanego, a także Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej (w 2 przypadkach) i w jednym przypadku Związek Więźniów Politycznych Okresu Stalinowskiego. Jednak aż 61 represjonowanych i 61 przedstawicieli represjonowanego nie przejawiało nawet tak podstawowej aktywności, bowiem nie brali oni w ogóle udziału w posiedzeniach sądu pierwszej instancji. To stawało się niekiedy przyczyną odraczenia posiedzenia, gdyż sąd niejednokrotnie chciał przesłuchać represjonowanego czy jego przedstawiciela. W sprawach analizowanych sąd przesłuchał 143 represjonowanych oraz 13 przedstawicieli represjonowanego.

Bardzo nieliczni represjonowani (tylko 40 osób czyli 9,6% ogółu represjonowanych) korzystali z usług obrońców przed sądem pierwszej instancji. Przed tym sądem występowało 22 obrońców z wyboru i 18 obrońców z urzędu. Ich rola z reguły ograniczała się do udziału w posiedzeniach sądu i popierania wniosku. Jednak 3 obrońców z wyboru nie wywiązało się nawet z tak podstawowej roli, bowiem wcale nie uczestniczyli w posiedzeniach sądu.

Rzadko też korzystali z usług adwokata przedstawiciele represjonowanego. Uczyniło tak 28 osób (9,0% ogółu przedstawicieli represjonowanego), które w 20 przypadkach same wyznaczały pełnomocników, a w 8 przypadkach sąd wyznaczył pełnomocników z urzędu. Niestety aż 2-krotnie powodem odroczenia posiedzenia było niestawiennictwo pełnomocnika z urzędu. Pozostali pełnomocnicy uczestniczyli w posiedzeniach sądu pierwszej instancji i popierali złożony wniosek.

Udział prokuratora w tym postępowaniu jest obowiązkowy (art. 3 ust. 4 ustawy rehabilitacyjnej). Składał on wnioski o całkowite stwierdzenie nieważności (wobec 325 osób), o częściowe stwierdzenie nieważności (wobec 67 osób), a także o oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności (wobec 337 osób) oraz o umorzenie postępowania z powodu śmierci represjonowanego.

Aktywność stron przejawiała się w składaniu zażaleń i uczestnictwie w postępowaniu przed Sądem Apelacyjnym.

Wniesiono 136 zażaleń, w tym aż w 128 zażaleniach zabiegano o całkowite stwierdzenie nieważności (czynili to represjonowani, ich przedstawiciele, a nawet prokurator), zaś w 8 pozostałych – o oddalenie wniosku (oczywiście tylko prokurator). Zażalenia wnoszące o całkowite stwierdzenie nieważności składali najczęściej represjonowani – sami (w 80 przypadkach), bądź przy pomocy obrońcy z wyboru (w 5 przypadkach) lub obrońcy z urzędu (w 7 przypadkach). Ponadto zażalenia, w których zabiegano o całkowite stwierdzenie nieważności, wnosili przedstawiciele represjonowanego – sami (w 30 przypadkach), bądź przy pomocy pełnomocnika z wyboru (w 6 przypadkach). Wreszcie co do dwóch osób o całkowite unieważnienie orzeczenia wnosił zażalenie prokurator (o to samo wnosili w zażaleniach wnioskodawcy). Z kolei w jednej sprawie prokurator w pisemnej odpowiedzi na zażalenie represjonowanego, wnosił o uchylenie zaskarżonego postanowienia i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania.

W postępowaniu przed Sądem Apelacyjnym uczestniczyło 33 represjonowanych, po 7 obrońców z wyboru i z urzędu, 14 przedstawicieli represjonowanego i 5 pełnomocników z wyboru.

Nietypowe żądanie prokuratora w postępowaniu odwoławczym wystąpiło w sprawach VIII Ko 1027/92 i VIII Ko 833/92.

W pierwszej sprawie prokurator w zażaleniu wnosił o całkowite stwierdzenie nieważności orzeczeń wobec 2 osób. Przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego był wyrok Wojskowego Sądu Rejono-

wego w Warszawie z dnia 29 listopada 1946 r., którym zostali skazani: ojciec (na 2 lata więzienia) i syn (na półtora roku więzienia) za udzielanie pomocy związkowi mającemu na celu obalenie przemocą demokratycznego ustroju państwa polskiego. Podstawą skazania był art. 1 dekretu o ochronie Państwa. Pomoc dla członków Narodowego Zjednoczenia Wojskowego polegała na udzieleniu im schronienia przez okres 2 tygodni, a następnie przewiezieniu do wskazanej przez nich miejscowości. Tyle tylko, że – zgodnie z zeznaniami represjonowanego, złożonymi w postępowaniu rehabilitacyjnym – pomoc organizacji niepodległościowej była udzielana ze strachu, z obawy, że ich zabudowania zostaną podpalone. Dlatego też trafne było postanowienie Sądu Wojewódzkiego oddalające wnioski złożone osobiście przez syna i w imieniu ojca⁶¹.

Zażalenie kwestionujące postanowienie Sądu Wojewódzkiego, z wnioskiem o całkowite stwierdzenie nieważności skazującego wyroku, złożyli wnioskodawcy oraz prokurator. Zdaniem żalącego się prokuratora, dla zastosowania ustawy rehabilitacyjnej wobec ojca i syna, wystarczył fakt uchronienia członków niepodległościowej organizacji przed aresztowaniem. Nie jest natomiast konieczne ustalanie pobudek ich działania. Nie podzielił tego punktu widzenia prokurator w pisemnej odpowiedzi na zażalenie wnioskodawców, wnosząc o utrzymanie w mocy zaskarżonego postanowienia. Podobnie interpretował ustawę rehabilitacyjną Sąd Apelacyjny i utrzymał postanowienie SW w mocy⁶². Sąd ten jednocześnie zauważył, że wnioskodawca ma pełną możliwość ubiegania się o zmianę krzywdzącego orzeczenia na drodze rewizji nadzwyczajnej, ale stosowne starania o wniesienie takiej rewizji nie zostały podjęte.

W drugiej sprawie wystąpiło poparcie przez prokuratora starań represjonowanego w pisemnej odpowiedzi na jego zażalenie, zaskarżające postanowienie oddalające wniosek. W tej sprawie represjonowany składał wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym z dnia 27 grudnia 1950 r., którym wymierzono karę 24 miesięcy obozu pracy za rozpowszechnianie wiadomości o tym, że w 1949 r., w katedrze lubelskiej, na obrazie Matki Bożej Częstochowskiej płynęły z oczu Maryi krwawe łzy. Komisja Specjalna zakwalifikowała to jako rozpo-

⁶¹ Postanowienie z dnia 5 marca 1993 r.

⁶² Postanowienie z dnia 28 kwietnia 1993 r.

wszechnianie fałszywych wiadomości szkodzących interesom państwa polskiego (art. 22 m.k.k.).

Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 10 marca 1992 r. oddalił wniosek, ponieważ represjonowany nie prowadził działalności niepodległościowej, ani też orzeczenia nie wydano z powodu takiej działalności.

Represjonowany w zażaleniu wnosił o całkowite unieważnienie orzeczenia, zaś prokurator – o uchylenie zaskarżonego postanowienia i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania. Sąd Apelacyjny postanowieniem z dnia 8 kwietnia 1992 r. podzielił stanowisko prokuratora i przekazał sprawę SW, który ponownie oddalił wniosek⁶³. W trafnym uzasadnieniu oddalającego postanowienia Sąd Wojewódzki wykazał, że zachowanie represjonowanego nie miało związku z działalnością niepodległościową, ale było umotywowane przekonaniem religijnymi. Jednocześnie zauważył, że w tej sprawie uzasadnione jest staranie o rehabilitację w drodze rewizji nadzwyczajnej. Represjonowany ponownie zaskarżył postanowienie Sądu Wojewódzkiego, ale tym razem Sąd Apelacyjny utrzymał postanowienie oddalające w mocy⁶⁴. Niestety nie podjęto starań o wniesienie rewizji nadzwyczajnej od orzeczenia represjonującego.

3.6. Organy wydające orzeczenia represjonujące oraz struktura wymierzanych kar

Przedmiotem kontroli dokonywanej w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczeń są orzeczenia polskich organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, jak również polskich organów pozasądowych oraz organy Polskich Sił Zbrojnych w Związku Radzieckim, niepodlegających rządowi Rzeczypospolitej Polskiej (art. 1 i 14 ustawy rehabilitacyjnej). Wspólną cechą tych organów jest funkcja ścigania lub rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności karnej. Uprawnienia w zakresie odpowiedzialności karnej należy rozumieć szeroko, to znaczy nie można ich ograniczać tylko do ścigania lub orzekania w przedmiocie odpowiedzialności karnej za przestępstwo.

Przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego mogą być także orzeczenia ówczesnych kolegów karno-administracyjnych, rozstrzy-

⁶³ Postanowienie SW z dnia 5 maja 1993 r.

⁶⁴ Postanowienie SA z dnia 24 czerwca 1993 r.

gające o odpowiedzialności za wykroczenia. Nie budzi bowiem wątpliwości, że organy orzekające o odpowiedzialności za wykroczenia są organami pozasądowymi stosującymi represje karnoprawne⁶⁵. Prześstępstwa i wykroczenia są czynami tożsamymi z tytułu zagrożenia karą i wspólnej im cechy społecznego niebezpieczeństwa (obecnie społecznej szkodliwości). Kontrolą tą nie są objęte decyzje administracyjne organów niedysponujących nawet w najmniejszym zakresie represją karnoprawną⁶⁶, ani orzeczenia dyscyplinarne wydawane np. przez oficerskie sądy honorowe⁶⁷.

W ustawie rehabilitacyjnej uznaje się za potencjalnie represjonujące orzeczenia przypisujące odpowiedzialność karną za przestępstwo (lub wykroczenie), jak również orzeczenia umarzające postępowanie karne w sprawach o przestępstwo lub wykroczenie, z wyłączeniem umorzenia na podstawie art. 11 ust. 1 k.p.k. z 1969 r. (art. 17 § 1 pkt 1 i 2 obecnego k.p.k.).

W grupie orzeczeń przypisujących odpowiedzialność karną są przede wszystkim wyroki skazujące sądów. Należą do tej grupy także orzeczenia Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, w których uznaje się winę oskarżonego. Nie ma znaczenia rodzaj czy wymiar kary. Orzeczeniami przypisującymi odpowiedzialność karną są również orzeczenia uwalniające od kary, ponieważ zawierają w sobie uznanie winy oskarżonego.

W grupie orzeczeń umarzających postępowanie karne będą przede wszystkim umorzenia na mocy ustaw (czy dekrétów) amnestyjnych. Orzeczenia te wprawdzie nie są skazaniem (nie są też uniewinnieniem), ale są deklaratoryjnym stwierdzeniem, że oskarżony popełnił przestępstwo. Amnestia nie odbiera czynowi sprawcy przestępnego charakteru, zawiera domniemanie winy oskarżonego oraz potencjalną możliwość stwierdzenia jego winy, z której rezygnuje się jedynie dzięki wspaniałomyślności ustawodawcy. Umorzenie następuje w każdym stadium postępowania. Umorzenia amnestyjne na mocy aktów prawnych z lat 1944–1956 łączyły się zawsze z możliwością, a niekiedy nawet z obowiązkiem orzekania przypadku narzędzi przestępstwa, przedmiotów pochodzących z przestępstwa lub mienia, którego posia-

⁶⁵ Tak też K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 50–52.

⁶⁶ Wskazano przykładowo zarządzenie zastępcy Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego – uchwała SN z dnia 24 maja 1994 r., I KZP 10/94, OSNKW 1994, nr 5–6, poz. 31.

⁶⁷ Uchwała 7 sędziów SN z dnia 25 maja 1994 r., WZP 1/94, OSNKW 1994, nr 5–6, poz. 27.

anie jest zabronione. Przypadek ten Jan Bednarzak nazywa środkiem zabezpieczająco-porządkowym⁶⁸.

Pozostałe umorzenia postępowania powinny również być poddawane kontroli w trybie ustawy rehabilitacyjnej, ponieważ sąd w przypadku umorzenia był uprawniony do zastosowania tytułem środka zabezpieczającego niektórych kar dodatkowych⁶⁹. Zawierają więc w sobie bez wątpienia element represji karnej.

W sprawach objętych analizą wnoszono o stwierdzenie nieważności orzeczenia:

- byłego wojskowego sądu rejonowego – w stosunku do 392 osób,
- byłego Najwyższego Sądu Wojskowego – w stosunku do 181 osób,
- byłego sądu wojskowego okręgu – w stosunku do 8 osób,
- byłego sądu wojskowego garnizonu – w stosunku do 3 osób,
- byłego wojskowego sądu Polskich Kolei Państwowych – w stosunku do jednej osoby,
- byłej prokuratury wojskowego okręgu – w stosunku do jednej osoby,
- byłej Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym – w stosunku do 38 osób,
- byłego sądu wojewódzkiego – w stosunku do 30 osób,
- Sądu Najwyższego – w stosunku do 25 osób,
- byłego sądu okręgowego – w stosunku do 17 osób,
- byłego sądu apelacyjnego – w stosunku do 10 osób,
- byłego sądu powiatowego – w stosunku do 8 osób,
- radzieckich organów wymiaru sprawiedliwości – w stosunku do 10 osób,
- brak orzeczenia – w stosunku do 6 osób.

Z powyższego zestawienia wynika, że w postępowaniu, którego celem była rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944–1956, najczęściej zaskarżano orzeczenia wydane przez wojskowy wymiar sprawiedliwości. Uczyniono tak w stosunku do 586 osób (80,9%), co potwierdza, że najczęściej używanym narzędziem do represjonowania osób prowadzących działalność niepodległościową były właśnie sądy wojskowe.

⁶⁸ Funkcję środka zabezpieczającego spełnia przypadek narzędzi lub przedmiotów pochodzących z przestępstwa, zaś odebranie mienia, którego posiadanie jest zabronione, jest administracyjnym środkiem porządku publicznego – J. Bednarzak, *Amnestia*, Warszawa 1965, s. 100–103.

⁶⁹ Na mocy art. 85 k.k. z 1932 r. sąd mógł orzec zakaz wykonywania zawodu, utratę praw rodzicielskich i opiekuńczych oraz przypadek narzędzi przestępstwa lub przedmiotów pochodzących z przestępstwa.

Przedmiotem postępowania o unieważnienie były przede wszystkim orzeczenia polskich sądów – wobec 714 osób, w tym najczęściej wyroki skazujące (wobec 699 osób), zaś 15 orzeczeń stanowiły orzeczenia umarzające na mocy ustaw amnestyjnych. Ponadto zabiegano o unieważnienie orzeczeń organów radzieckich (wobec 10 osób), a co do 6 osób nie ustalono orzeczenia represjonującego.

Orzeczenia represjonujące polskich sądów charakteryzowały się dużą surowością wymierzanych kar. Najsurowsze kary (śmierci i dożywotniego więzienia) wymierzono wobec 49 osób, co stanowiło 7,0% osób skazanych przez polskie sądy, wobec 502 osób (71,8% skazanych) wymierzono kary więzienia w przedziale od 3 do 15 lat, a stosunkowo łagodnie (kary więzienia poniżej 3 lat i kary więzienia z zawieszeniem) potraktowano tylko 148 osób (21,2% skazanych).

Wymierzono 36 kar śmierci oraz 13 kar dożywotniego więzienia. Wobec 22 osób kary śmierci zostały wykonane. W jednej sprawie (VIII Ko 51/01), w której skazano sołtysa wsi za pomoc udzielaną partyzantom, karę tę wykonano godzinę po wydaniu wyroku. Nie było więc możliwe skorzystanie z prawa łaski.

Kary więzienia od 10 do 15 lat wymierzono 136 osobom, kary w przedziale od 5 a poniżej 10 lat wymierzono 299 osobom, zaś kary od 3 a poniżej 5 lat – 67 osobom. Wreszcie wobec 80 osób wymierzono kary więzienia w przedziale powyżej 1 roku, a poniżej 3 lat, wobec 62 osób – kary więzienia do 1 roku, a 6 osobom wymierzono kary więzienia z zawieszeniem ich wykonania.

Surowe kary były też wymierzane przez radzieckie organy wymiaru sprawiedliwości: jedna kara śmierci (wykonana) a wobec 9 osób wymierzono kary więzienia. Wobec 2 osób wymierzono kary więzienia po 25 lat, 4 osobom wymierzono kary od 10 do 15 lat, a 3 osobom – kary od 5, a poniżej 10 lat.

3.7. Właściwość sądu orzekającego w przedmiocie nieważności orzeczeń

Stwierdzenie nieważności orzeczenia, zgodnie z art. 2 ustawy rehabilitacyjnej, należy do właściwości sądu wojewódzkiego (obecnie sądu okręgowego⁷⁰) albo wojskowego sądu okręgowego, jeżeli zgod-

⁷⁰ Na podstawie ustawy z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz. U. nr 17, poz. 155) – ustawa weszła w życie dnia 1 lipca 2003 r.

nie z obowiązującymi przepisami w dniu wejścia w życie ustawy właściwy do rozpoznania sprawy o czyn będący przedmiotem tego orzeczenia jest sąd wojskowy. Już ten przepis w praktyce sądów nastręczał trudności, dochodziło więc do sporów kompetencyjnych. Wynikało to z wprowadzanych niejednokrotnie zmian właściwości sądów wojskowych. Taka dość radykalna zmiana właściwości tych sądów została dokonana w ustawie z dnia 5 kwietnia 1955 r. o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszów organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej.

Sąd Najwyższy, odwołując się do art. 5 § 1 powołanej wyżej ustawy, stwierdził, że w sprawach osób cywilnych, w których orzeczenia wydały sądy wojskowe, a które zostały na mocy tej ustawy przekazane sądom powszechnym, właściwym do stwierdzania nieważności orzeczeń jest sąd wojewódzki (obecnie sąd okręgowy)⁷¹. I tak do stwierdzania nieważności orzeczenia skazującego osobę cywilną za przestępstwo niezawiadomienia organów ścigania o popełnieniu szpiegostwa właściwy jest sąd powszechny, ale już stwierdzanie nieważności wyroku skazującego za szpiegostwo należy do sądu wojskowego, gdyż to ostatnie przestępstwo pozostało w jurysdykcji sądów wojskowych⁷². Analogicznie potraktowano kwestię właściwości sądu stwierdzającego nieważność orzeczenia skazującego za przygotowanie lub wejście w porozumienie w celu popełnienia przestępstwa szpiegostwa⁷³.

Sąd rozstrzygający o nieważności orzeczenia zgodnie z art. 3 ust. 2 ustawy rehabilitacyjnej orzeka na posiedzeniu. Sąd wojewódzki na podstawie art. 20 k.p.k. z 1969 r. orzekał w składzie trzech sędziów, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej. Prezes sądu mógł zarządzić rozpoznanie sprawy na posiedzeniu sądu pierwszej instancji w składzie jednego sędziego i dwóch ławników. Również wedle art. 30 k.p.k. sąd wojewódzki (obecnie okręgowy) orzekał na posiedzeniu w składzie trzech sędziów. Wymóg orzekania o stwierdzeniu nieważności orzeczeń w składzie trzech sędziów (taki sam skład był wymagany przy orzekaniu o odszkodowaniach i zadośćuczynieniu m.in. w następstwie stwierdzenia nieważności) był zapewne jedną z istotnych przyczyn powstania dużych zaległości w załatwianiu tych spraw. Tymczasem

⁷¹ Uchwała 7 sędziów z dnia 25 września 1991 r., I KZP 28/91, OSNKW 1992, nr 1–2, poz. 2.

⁷² Postanowienie SN z dnia 3 marca 1994 r., WZ 36/94, OSNKW 1994, nr 5–6, poz. 39.

⁷³ W sprawach tych przestępstw właściwy jest również sąd powszechny – postanowienie SN z dnia 25 maja 1994 r., WZ 110/94, OSNKW 1994, nr 9–10, poz. 65.

jednoosobowe orzekanie przez sąd okręgowy na posiedzeniu zostało wprowadzone dopiero ustawą z dnia 15 marca 2007 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz o zmianie niektórych innych ustaw⁷⁴.

W sprawach zbadanych Sąd Wojewódzki (obecnie Sąd Okręgowy) w Warszawie orzekał prawie we wszystkich sprawach w składzie 3 sędziów, ponieważ możliwość orzekania jednoosobowego pojawiła się w sądzie okręgowym dopiero na podstawie powołanej wyżej ustawy z dnia 15 marca 2007 r. W składzie jednoosobowym Sąd Okręgowy orzekał w okresie od 28 lipca 2007 r. do roku 2009 i taka sytuacja wystąpiła tylko w 5 sprawach w materiale objętym analizą. Sąd apelacyjny jako sąd odwoławczy orzekał zawsze w składzie trzech sędziów.

Sąd w sprawie rehabilitacyjnej orzeka przede wszystkim na podstawie akt postępowania organu, który wydał orzeczenie, które ma zostać unieważnione. Oczywiście, w miarę potrzeby, przeprowadza dalsze postępowanie dowodowe. Najczęściej sięgał po przesłuchanie represjonowanego, jego przedstawiciela, czy innych świadków. W zbadanych sprawach przesłuchano 143 represjonowanych, którzy aż w 55 przypadkach twierdzili, że nie prowadzili działalności niepodległościowej. Nie przeszkadzało to jednak niektórym z nich, po oddaleniu wniosku, domagać się w postępowaniu odwoławczym unieważnienia orzeczenia. Przesłuchano też 13 przedstawicieli represjonowanego oraz 17 świadków.

Sąd również w razie potrzeby gromadził stosowną dokumentację. Ponadto sąd, czy to na wniosek strony, czy z urzędu, powoływał biegłych, którzy w sprawach skomplikowanych, wymagających na ogół niemałej wiedzy historycznej, pomagali sądowi w wydaniu właściwych rozstrzygnięć. Dobrym przykładem jest sprawa VIII Ko 3318/94, będąca kontynuacją sprawy VIII Ko 352/91, w której nie byłoby możliwe wydanie prawidłowego rozstrzygnięcia bez wnikliwych opinii historyków, archiwisty i tłumacza. Właściwe ukierunkowanie uzupełnienia postępowania dowodowego nakreślił Sąd Apelacyjny w zaleceniach dla Sądu Wojewódzkiego, ponownie rozpoznającego sprawę. Należy jednak zauważyć, że prowadzenie rozbudowanego postępowania dowodowego zdarzało się rzadko.

W analizowanych sprawach sąd pierwszej instancji wydał wobec 310 osób orzeczenia zakończone całkowitym stwierdzeniem nieważ-

⁷⁴ Dz. U. nr 112, poz. 766 – ustawa weszła w życie z dniem 28 lipca 2007 r.

ności, wobec 335 osób oddalił wniosek o unieważnienie, zaś wobec 82 osób sąd stwierdził częściową nieważność. Z tego wobec 55 osób – w pozostałej części nastąpiło oddalenie wniosku, zaś co do 27 osób – w pozostałej części pozostawiono sprawę bez rozpoznania. Ponadto sąd wobec 2 osób umorzył postępowanie z powodu śmierci represjonowanego w sytuacji, w której nikt nie wstąpił w miejsce zmarłego, zaś wobec jednej osoby zawiesił postępowanie.

Przypomnieć trzeba, że pozostawienie sprawy bez rozpoznania, zgodnie z art. 7 ustawy rehabilitacyjnej, następuje w sytuacji, gdy zabiega się o stwierdzenie nieważności orzeczenia zakończonego wyrokiem uniewinniającym, bądź orzeczeniem umarzającym wydanym z przyczyn, które po rozpoczęciu przewodu sądowego doprowadziłyby do wydania wyroku uniewinniającego. Tak więc 27 orzeczeń częściowo unieważniających, w istocie są orzeczeniami dającymi pełną rehabilitację.

3.8. Odtworzenie akt. Publikacja orzeczenia rehabilitacyjnego

Warunkiem przeprowadzenia postępowania rehabilitacyjnego są działania służące zrekonstruowaniu akt sprawy, gdyby okazało się, że akta są niekompletne, a tym bardziej zniszczone. W tym przypadku jest obligatoryjne przeprowadzenie postępowania o odtworzenie akt sprawy, a zastąpienie procedury odtworzeniowej postępowaniem dowodowym odbywającym się w ramach postępowania o stwierdzenie nieważności jest niedopuszczalne. Postępowanie odtwarzające akta ma status postępowania pomocniczego w stosunku do zasadniczego postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej i dlatego nie należy prowadzić działań służących odtworzeniu akt przed wszczęciem postępowania rehabilitacyjnego.

Osoba represjonowana może być zainteresowana w podaniu do publicznej wiadomości orzeczenia rehabilitującego. Do niej więc, jak również do innych podmiotów legitymowanych do wszczęcia postępowania rehabilitacyjnego, należy inicjatywa w kwestii upublicznienia tego orzeczenia. Brak wniosku w tym zakresie nie pozwala sądowi na podanie orzeczenia rehabilitującego do publicznej wiadomości. Problematyczne jest, czy złożenie takiego wniosku powoduje – po stronie sądu – istnienie obowiązku publikacji orzeczenia rehabilitującego. Regulacja tej kwestii w art. 5 ustawy rehabilitacyjnej („sąd może”)

przemawiałaby za przyjęciem fakultatywnego charakteru decyzji o publikacji. Jednak z *ratio legis* konstrukcji tego rozwiązania, uzależniającego możliwość upublicznienia orzeczenia od wniosku uprawnionych podmiotów, wynikałby raczej obligatoryjny charakter tej decyzji.

Dodatковым argumentem na rzecz obligatoryjnego charakteru decyzji o publikacji jest intencja przyświecająca powstaniu przepisu ustanawiającego możliwość publikacji rehabilitującego orzeczenia. Jest nią dążenie do moralnego zadośćuczynienia za krzywdy wyrządzone represjonowanym przez orzeczenia, których nieważność zostaje w postępowaniu rehabilitacyjnym stwierdzona⁷⁵. W praktyce Sądu Wojewódzkiego (obecnie Okręgowego) w Warszawie przepis art. 5 ustawy rehabilitacyjnej zupełnie nie funkcjonował. W żadnej ze spraw przeze mnie analizowanych Sąd nie podjął decyzji o publikacji rehabilitującego orzeczenia mimo wyraźnie zgłoszonego w tym zakresie wniosku. Inna rzecz, że w żadnym też przypadku nie składano zażalenia na brak decyzji o publikacji.

3.9. Kontrola orzeczeń wydawanych w postępowaniu rehabilitacyjnym

Orzeczenia wydawane w postępowaniu rehabilitacyjnym, zarówno zawierające merytoryczne rozstrzygnięcia (stwierdzające nieważność albo oddalające wniosek o stwierdzenie nieważności), jak i formalne (pozostawiające wniosek o stwierdzenie nieważności bez rozpoznania, a także umarzające postępowanie) przybierają formę postanowień. Dlatego też stronom niezadowolonym z rozstrzygnięcia przysługuje w zwykłym trybie odwoławczym zażalenie. Po uzyskaniu prawomocności postanowienia te mogą być kontrolowane przy użyciu nadzwyczajnych środków zaskarżenia czyli wznowienia postępowania i kasacji nadzwyczajnej (poprzednio rewizji nadzwyczajnej).

Stwierdzenie nieważności orzeczenia jest równoznaczne z uniewinnieniem, dlatego przy rozpatrywaniu środków zaskarżenia od postanowienia wydanego w postępowaniu o stwierdzenie nieważności, powinny mieć odpowiednie zastosowanie reguły, które obowiązują przy rozpatrywaniu środków zaskarżenia od wyroku uniewinniającego. Podstawową kwestią jest rozstrzygnięcie, czy przy rozpatrywa-

⁷⁵ P. Mierzejewski, *Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Studia Iuridica 1996, t. 31, s. 128–129; K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 143–145.

niu środków zaskarżenia od postanowień wydanych w postępowaniu o stwierdzenie nieważności obowiązuje reguła *ne peius*. Trzeba w pełni zaakceptować stanowisko SN, który na to pytanie udzielił odpowiedzi pozytywnej. Rozpoznając kasację nadzwyczajną Prokuratora Generalnego stwierdził, że jeżeli sąd pierwszej instancji uzna za nieważne orzeczenie w postępowaniu toczącym się na podstawie ustawy rehabilitacyjnej, to sąd odwoławczy – także w wypadku wniesienia zażalenia na niekorzyść wnioskodawcy – nie może zmienić postanowienia i wniosku o stwierdzenie nieważności oddalić. Uzasadniając postanowienie SN odwołał się do przepisu art. 454 § 1 k.p.k., w którym nie pozwala się na skazanie przez sąd odwoławczy oskarżonego uniewinnionego w pierwszej instancji (lub co do którego w pierwszej instancji umorzono postępowanie bezwarunkowo lub warunkowo). Wprawdzie przepis art. 454 k.p.k. zamieszczony został w rozdziale zatytułowanym „Apelacja”, ale nie budzi wątpliwości, że regułą *ne peius* związany jest również sąd rozpoznający zażalenie na postanowienie wydane w trybie ustawy rehabilitacyjnej. Wynika to przede wszystkim z ustawowego zrównania stwierdzenia nieważności orzeczenia z uniewinnieniem. Ponadto SN wskazał, że dokonanie w kontroli instancyjnej zmiany postanowienia rehabilitującego w kierunku oddalenia wniosku o stwierdzenie nieważności, wywołuje *per analogiam* takie same skutki jak skazanie. Przyjęcie odmiennego stanowiska naruszałoby prawo wnioskodawcy do dwuinstancyjnego orzekania przy niekorzystnym dlań rozstrzygnięciu⁷⁶.

Za tym stanowiskiem opowiada się też K. Sychta, która uważa, że w postępowaniu toczącym się na podstawie ustawy rehabilitacyjnej represjonowany, mający status oskarżonego, powinien korzystać z wszelkich kodeksowych gwarancji chroniących oskarżonego w postępowaniu kontrolnym uruchamianym przez środki zaskarżenia⁷⁷. Oczywiście jest więc obowiązywanie zakazu *reformationis in peius*. Ponadto po śmierci represjonowanego dopuszczalne są jedynie takie zmiany prawomocnego rozstrzygnięcia wydanego w postępowaniu rehabilitacyjnym, które polepszają jego prawne położenie. Nie jest więc dopuszczalne wniesienie po śmierci represjonowanego kasacji na jego niekorzyść od postanowienia stwierdzającego nieważność orzeczenia⁷⁸.

⁷⁶ Postanowienie SN z dnia 5 września 2002 r., IV KK 235/02, OSNKW 2002, nr 11–12, poz. 112.

⁷⁷ K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 146–148.

⁷⁸ Postanowienie 7 sędziów SN z dnia 26 września 1996 r., II KKN 87/96, OSNKW 1997, nr 1–2, poz. 2.

Obowiązuje zakaz rozstrzygnięcia na niekorzyść represjonowanego po upływie 6 miesięcy od daty uprawomocnienia się orzeczenia rehabilitującego (zarówno w trybie kasacji, jak i wznowienia postępowania z urzędu). Sąd kasacyjny lub wznowieniowy, po uchyleniu postanowienia oddalającego wnioski o stwierdzenie nieważności, mogą samodzielnie stwierdzić nieważność orzeczenia, jeśli ocena zebranych w sprawie dowodów prowadzi do niewątpliwego ustalenia, że rzeczywiście zostały spełnione warunki do wydania orzeczenia rehabilitacyjnego.

3.9.1. Postępowanie odwoławcze

W analizowanych sprawach postępowanie odwoławcze zostało uruchomione przez złożenie 136 zażaleń, w tym w 128 zabiegano o całkowite unieważnienie orzeczenia, a w 8 o oddalenie wniosku.

O całkowite unieważnienie wnosiło 116 osób, których wnioski zostały oddalone oraz 11 osób, wobec których nastąpiło unieważnienie części skazującego wyroku, z jednoczesnym oddaleniem co do pozostałej części. Zażalenie złożył też represjonowany od orzeczenia, w którym sąd unieważnił wyrok w części skazującej, a pozostawił bez rozpoznania wnioski w części uniewinniającej. Prokurator zaskarżył zażaleniem 8 orzeczeń stwierdzających nieważność całego wyroku skazującego.

Po rozpoznaniu zażaleń wnoszących o całkowite unieważnienie orzeczenia, sąd odwoławczy utrzymał w mocy 95 orzeczeń oddalających wnioski, 9 orzeczeń stwierdzających nieważność części skazującego wyroku, z oddaleniem co do pozostałej części oraz orzeczenie stwierdzające nieważność wyroku w części skazującej, a pozostawiające bez rozpoznania wnioski w części uniewinniającej. W tej ostatniej sprawie doszło do naruszenia przepisów prawa procesowego. Zgodnie z przepisem art. 425 § 3 k.p.k. odwołujący się może skarżyć jedynie rozstrzygnięcia naruszające jego prawa. Tak więc represjonowany nie mógł zaskarżyć orzeczenia dającego mu pełną rehabilitację. W tej sytuacji prezes sądu pierwszej instancji powinien był odmówić przyjęcia zażalenia, jako pochodzącego od osoby nieuprawnionej (art. 429 § 1 k.p.k.), a sąd odwoławczy przyjęte zażalenie pozostawić bez rozpoznania (art. 430 § 1 k.p.k.).

Z kolei po rozpoznaniu zażaleń wnoszących o całkowite unieważnienie, sąd odwoławczy w 8 przypadkach zmienił orzeczenia oddalają-

ce wniosek i 7-krotnie stwierdził całkowite unieważnienie orzeczenia, a w jednym – stwierdzenie nieważności części wyroku skazującego, z oddaleniem co do pozostałej części. Zmienił też orzeczenie stwierdzające nieważność części wyroku skazującego, z oddaleniem co do pozostałej części, przez unieważnienie kolejnej części wyroku skazującego.

Wreszcie w następstwie rozpoznania zażaleń wnoszących o całkowite unieważnienie orzeczenia, sąd odwoławczy uchylił 14 zaskarżonych postanowień i przekazał sprawy do ponownego rozpoznania (w tym 13 oddalających wniosek oraz jedno orzeczenie stwierdzające nieważność części wyroku skazującego, z oddaleniem co do pozostałej części). Po przekazaniu sprawy do ponownego rozpoznania (i ewentualnym kolejnym uruchamianiu postępowania odwoławczego) ostatecznie podtrzymano oddalenie w 9 przypadkach oraz jedno orzeczenie stwierdzające nieważność części wyroku skazującego, z oddaleniem co do pozostałej części, 3-krotnie stwierdzono całkowite unieważnienie orzeczenia, a w jednym przypadku stwierdzono nieważność części wyroku skazującego, z pozostawieniem bez rozpoznania wniosku w części uniewinniającej.

Po rozpoznaniu zażaleń prokuratora, kwestionujących całkowite unieważnienie orzeczenia, sąd odwoławczy utrzymał w mocy jedno takie orzeczenie, w 3 przypadkach zmienił i oddalił wniosek, a w 4 przypadkach uchylił postanowienie i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania sądowi pierwszej instancji. Po przekazaniu do ponownego rozpoznania sąd ostatecznie podtrzymał całkowite unieważnienie orzeczenia w jednym przypadku, a w 3 przypadkach wnioski oddalił.

Przeprowadzenie postępowania odwoławczego przyniosło korzystne, choć w stopniu minimalnym, zmiany. Wzrosła liczba postanowień stwierdzających całkowite unieważnienie orzeczenia – z 310 do 314; postanowień stwierdzających nieważność części wyroku skazującego, z oddaleniem co do pozostałej części – z 55 do 56; postanowień stwierdzających nieważność części wyroku skazującego, z pozostawieniem bez rozpoznania wniosku w części uniewinniającej – z 27 do 28; a zmalała liczba postanowień oddalających wniosek – z 335 do 329.

W rezultacie, w następstwie przeprowadzenia postępowania odwoławczego w badanych sprawach, postępowanie o stwierdzenie nieważności orzeczenia przyniosło dla 342 osób pełną rehabilitację (314 całkowitych unieważnień i 28 postanowień stwierdzających nieważność części wyroku skazującego, z pozostawieniem bez rozpozna-

nia wniosku w części uniewinniającej), wobec 56 osób – nieważność części wyroku skazującego, z oddaleniem co do pozostałej części, a wobec 329 osób – oddalenie wniosku. Ponadto wobec 2 osób umorzono postępowanie z powodu śmierci represjonowanego w sytuacji, w której nikt w jego miejsce nie wstąpił, a wobec jednej osoby – zawieszono postępowanie.

3.9.2. Nadzwyczajne środki zaskarżenia

Nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia zaskarżano bądź orzeczenie w przedmiocie rehabilitacji, bądź orzeczenie represjonujące. W kilkudziesięciu sprawach toczyło się postępowanie, uruchamiane przede wszystkim kasacjami nadzwyczajnymi i rewizjami nadzwyczajnymi, znacznie rzadziej przez złożenie wniosku o wznowienie postępowania. Rewizje nadzwyczajne wnosili: Pierwszy Prezes SN (co do 9 osób), Prokurator Generalny (co do 3 osób) oraz w pojedynczych sprawach RPO i Minister Sprawiedliwości. Kasacje nadzwyczajne wnosili RPO (co do 14 osób) i Prokurator Generalny (co do 10 osób). O wznowienie postępowania, w pojedynczych sprawach, zabiegali obrońca z urzędu i prokurator.

Zaskarżono 4 orzeczenia w przedmiocie rehabilitacji dotyczące 7 osób, w tym 2 orzeczenia (dotyczące 2 osób) na niekorzyść represjonowanych i 2 orzeczenia (dotyczące 5 osób) – na ich korzyść.

Na niekorzyść represjonowanych od postanowień stwierdzających nieważność całego wyroku skazującego⁷⁹ wnieśli rewizje nadzwyczajne Prokurator Generalny i Minister Sprawiedliwości. W pierwszej sprawie SN uchylił zaskarżone przez Prokuratora Generalnego postanowienie i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania⁸⁰. Sąd Wojewódzki wniosek oddalił⁸¹. W drugiej sprawie SN uchylił zaskarżone przez Ministra Sprawiedliwości postanowienie SW i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania⁸². Po ponownym rozpoznaniu Sąd Wojewódzki wniosek oddalił⁸³.

⁷⁹ W opisanych poniżej sprawach VIII Ko 1536/92 i 509/95.

⁸⁰ Postanowienie SN z dnia 25 czerwca 1992 r., uchylające postanowienie Sądu Apelacyjnego z dnia 12 grudnia 1991 r., stwierdzające nieważność całego wyroku

⁸¹ Postanowienie z dnia 19 lipca 1994 r.

⁸² Postanowienie SN z dnia 2 marca 1995 r., uchylające postanowienie Sądu Wojewódzkiego z dnia 26 lipca 1994 r., stwierdzające nieważność całego wyroku

⁸³ Postanowienie z dnia 19 lutego 1997 r., utrzymane w mocy przez Sąd Apelacyjny postanowieniem z dnia 11 kwietnia 1997 r.

Na korzyść zaskarżył Pierwszy Prezes SN rewizją nadzwyczajną postanowienie stwierdzające wobec 4 osób nieważność części wyroku skazującego, z oddaleniem co do pozostałej części i wniósł o stwierdzenie nieważności całego wyroku⁸⁴. SN postanowieniem z dnia 1 czerwca 1994 r. uwzględnił w pełni rewizję nadzwyczajną.

Na korzyść też zabiegał obrońca z urzędu w sprawie VIII Ko 63/04, wnosząc o wznowienie postępowania i uchylenie postanowienia oddalającego wniosek⁸⁵. SN wyrokiem wznowił postępowanie, uchylił zaskarżone postanowienia i przekazał sprawę Sądowi Okręgowemu do ponownego rozpoznania, a ten stwierdził nieważność całego wyroku⁸⁶.

W następstwie zaskarżenia orzeczeń w przedmiocie rehabilitacji nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia zwiększyła się liczba całkowitych unieważnień z 314 do 317 oraz liczba postanowień oddalających wnioski z 329 do 330, a zmniejszyła się liczba postanowień stwierdzających nieważność części wyroku skazującego, z oddaleniem co do pozostałej części – z 56 do 52.

Oddalenie wniosku nie zamykało osobom represjonowanym drogi do uzyskania rehabilitacji w innym trybie. Na taką możliwość niejednokrotnie wskazywały sądy w uzasadnieniach postanowień oddalających. Niestety w wielu zbadanych sprawach, ani represjonowani, ani ich przedstawiciele, mimo istnienia przesłanek do zaskarżenia orzeczeń represjonujących, o to nie zabiegali. Stało się tak jedynie w sprawach 31 osób, których wnioski oddalono i 2 osób, wobec których nastąpiło stwierdzenie nieważności części wyroku skazującego, z oddaleniem co do pozostałej części oraz w sprawie jednej osoby, wobec której zawieszono postępowanie. Wniesiono kasacje nadzwyczajne od orzeczeń represjonujących co do 23 osób, w stosunku do których sąd oddalił wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczenia oraz co do jednej osoby, wobec której sąd zawiesił postępowanie. Wniesiono też rewizje nadzwyczajne od orzeczeń represjonujących co do 7 osób, których wnioski oddalono oraz co do 2 osób, których wnioski zostały uwzględnione częściowo.

⁸⁴ Zaskarżono postanowienie Sądu Wojewódzkiego z dnia 17 grudnia 1991 r. w przedstawionej poniżej sprawie VIII Ko 1379/91.

⁸⁵ Sąd Wojewódzki oddalił wniosek postanowieniem z dnia 13 kwietnia 1995 r., utrzymanym w mocy przez Sąd Apelacyjny postanowieniem z dnia 14 czerwca 1995 r.

⁸⁶ Wyrok SN z dnia 9 marca 2004 r.; postanowienie Sądu Okręgowego z dnia 10 grudnia 2004 r.

Podmioty wnoszące nadzwyczajne kasacje i rewizje od orzeczeń represjonujących, rozszerzały zakres zaskarżenia na inne osoby, które nie występowały o stwierdzenie nieważności orzeczenia, ale były objęte skazującymi wyrokami. Rozszerzono dodatkowo zakres zaskarżenia kasacji nadzwyczajnej na 8 osób, a rewizji nadzwyczajnej na 2 osoby. Złożono też wnioski o wznowienie postępowania w stosunku do jednej osoby, której wniosek oddalono. Wszystkie te sprawy zostaną omówione szczegółowo w dalszej części niniejszego opracowania.

Najczęściej zaskarżano nadzwyczajnymi środkami zaskarżenia wyroki skazujące za przestępstwa polegające na wypowiedaniu krytycznych ocen dotyczących ówczesnej sytuacji politycznej i gospodarczej Polski, a także relacji Polski ze Związkiem Radzieckim. Te zachowania kwalifikowano na ogół jako **rozpowszechnianie fałszywych wiadomości szkodzących interesom Polski Ludowej** (art. 22 m.k.k.). Zaskarżono orzeczenia represjonujące z taką kwalifikacją prawną w stosunku do 13 osób. Co do 11 osób (z rozszerzeniem na 3 osoby) wniesiono kasacje nadzwyczajne⁸⁷, a co do jednej osoby (z rozszerzeniem na 2 osoby) wniesiono rewizję nadzwyczajną⁸⁸. Sprawy te zakończyły się przed SN wyrokami uniewinniającymi 17 osób. W tej liczbie mieści się 12 osób, których wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczenia oddalono, oraz dodatkowo 5 osób, które nie zabiegały o stwierdzenie nieważności orzeczenia, ale na które rozszerzono zakres zaskarżenia nadzwyczajnych środków zaskarżenia.

W stosunku do jednej osoby wniosek o wznowienie postępowania, zakończony wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 18 listopada 1953 r., złożył prokurator, powołując się na nowe fakty⁸⁹. Skazanie dotyczyło rozpowszechniania m.in. wiadomości o tym, że przedstawiciele USA w ONZ oskarżali Związek Radziecki o zbrodnię w Katyniu. Sąd Apelacyjny w Warszawie wydał wyrok uniewinniający, ponieważ w świetle aktualnej wiedzy historycznej wypowiedzi represjonowanego nie zawierały treści fałszywych⁹⁰.

Niekiedy do rozprawienia się z osobami ujawniającymi swoje niezadowolenie z ówczesnej politycznej rzeczywistości, używano

⁸⁷ Zaskarżono sprawy zakończone oddaleniem wniosku o sygnaturach VIII Ko: 1200/92 (co do 2 osób), 2121/92, 1252/94, 911/95, 1755/95, 710/96, 176/98, 117/02 i 104/03, a także sprawę VIII Ko 189/99, w której nastąpiło zawieszenie postępowania w związku z podjętymi staraniami o wniesienie kasacji nadzwyczajnej.

⁸⁸ Sprawa VIII Ko 1060/94.

⁸⁹ Sprawa VIII Ko 2477/92.

⁹⁰ Wyrok SA w Warszawie z dnia 8 sierpnia 1996 r., II Ako 139/96 (niepubl.).

znacznie potężniejszego oręża, kwalifikując ich zachowania nawet jako **przygotowanie do obalenia przemocą ustroju państwa polskiego** (art. 87 w związku z art. 86 § 2 k.k. WP). Zaskarżono orzeczenia z taką kwalifikacją nadzwyczajnymi kasacjami (co do 3 osób)⁹¹ i rewizją nadzwyczajną (co do jednej osoby)⁹². Po rozpoznaniu tych środków zaskarżenia SN uniewinnił 4 osoby.

Zaskarżono też nadzwyczajnymi środkami zaskarżenia niemałą liczbę wyroków skazujących za przestępstwa określane jako **udział w nielegalnym związku**, kwalifikowane z art. 14 m.k.k. (pomoc związkowi mającemu na celu zbrodnię), art. 36 m.k.k. (udział w związku tajnym) oraz z art. 18 m.k.k. w związku z art. 86 k.k. WP (niezawiadomienie o usiłowaniu obalenia przemocą ustroju państwa polskiego). Wnie-siono 6 kasacji nadzwyczajnych, których zakresem dodatkowo objęto 5 osób⁹³. Sąd Najwyższy uniewinnił 6 osób, których wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczenia oddalono oraz dodatkowo 5 osób, na które rozszerzono zakres zaskarżenia kasacji nadzwyczajnych.

Ponadto zaskarżono 3 rewizjami nadzwyczajnymi wyroki skazujące za przestępstwa: **porozumienia z obcym wywiadem** (art. 5 m.k.k.) lub **do szpiegostwa** (art. 7 m.k.k.), a także **niezawiadomienia o szpiegostwie**⁹⁴ oraz 2 kasacjami nadzwyczajnymi i jedną rewizją nadzwyczajną skazania na podstawie **dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową**⁹⁵. Po rozpoznaniu tych nadzwyczajnych środków zaskarżenia Sąd Najwyższy uniewinnił 6 osób.

Kolejną osobę uniewinnił Sąd Najwyższy w następstwie zaskarżenia rewizją nadzwyczajną wyroku skazującego za **zniewagę prezydenta Polski** (art. 125 § 2 k.k. z 1932 r.)⁹⁶.

Jednak w 2 sprawach zaskarżenie kasacjami nadzwyczajnymi wyroków skazujących za **nielegalne posiadanie broni** (art. 4 § 1 i 2 m.k.k.) oraz za **pomoc do rozboju** (259 k.k. z 1932 r.) nie zakończyło się wyrokami uniewinniającymi. W tych sprawach umorzono postępowanie bądź z powodu przedawnienia⁹⁷, bądź z powodu śmierci oskarżonego⁹⁸.

⁹¹ Po oddaleniu wniosku w sprawach VIII Ko: 1776/92, 897/95 i 266/2000.

⁹² Sprawa VIII Ko 1142/92.

⁹³ Zaskarżono sprawy o sygnaturach VIII Ko: 2310/92, 243/93, 890/93, 1411/95, 201/96 i 8/98.

⁹⁴ Sprawy VIII Ko 1786/91, 281/92 i 1616/91.

⁹⁵ Sprawy VIII Ko 2226/92, 1487/94 i 293/97.

⁹⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. (Dz. U. nr 60, poz. 571 z późn. zm.).

Sprawa VIII Ko 441/93.

⁹⁷ Sprawa VIII Ko 896/92.

⁹⁸ Sprawa VIII Ko 32/03.

Wreszcie w 2 sprawach, które zakończyły się częściowym stwierdzeniem nieważności, z oddaleniem co do pozostałej części, zaskarżono rewizjami nadzwyczajnymi tę część orzeczenia represjonującego, która nie była objęta unieważnieniem. W pierwszej sprawie stwierdzono nieważność wyroku w części skazującej na podstawie art. 22 m.k.k., a oddalono wniosek w części skazującej za przechowywanie książki pochwalającej zbrodnie hitlerowskie (art. 24 m.k.k.)⁹⁹. W drugiej – stwierdzono nieważność wyroku w części skazującej za usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 k.k. WP), napady rabunkowe (art. 259 k.k. z 1932 r.) oraz nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.), a oddalono w części skazującej za pomoc do zabójstwa (art. 225 k.k. z 1932 r.) z powodu rażącej dysproporcji dobra poświęcanego do dobra uzyskanego¹⁰⁰. Sąd Najwyższy w obu tych sprawach uwzględnił rewizje i wydał wyroki uniewinniające.

W ostatecznym rezultacie w sprawach objętych analizą wydano: 317 postanowień stwierdzających nieważność całego wyroku skazującego, 50 postanowień stwierdzających nieważność części wyroku skazującego, z oddaleniem co do pozostałej części, 28 postanowień stwierdzających nieważność części wyroku skazującego, z pozostawieniem bez rozpoznania wniosku w części pozostałej, 299 postanowień oddalających wnioski i 2 postanowienia umarzające postępowanie w przedmiocie rehabilitacji z powodu śmierci. Ponadto w wyniku uwzględnienia nadzwyczajnych środków zaskarżenia wydano 2 postanowienia stwierdzające nieważność części wyroku skazującego, z uniewinnieniem w pozostałej części. Uniewinniono 30 osób, których sprawy toczyły się w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia oraz dodatkowo 10 osób niewystępujących o stwierdzenie nieważności, ale które były objęte orzeczeniami represjonującymi oraz 2 postanowienia umarzające postępowanie dotyczące orzeczenia represjonującego (jedno z powodu przedawnienia, drugie z powodu śmierci).

3.10. Sprawność postępowania

Orzeczenia sądu pierwszej instancji stosunkowo często, bo w 533 przypadkach, były wydawane na pierwszym posiedzeniu, ale nie jest to równoznaczne z wydaniem ich w krótkim terminie (liczonym od

⁹⁹ Sprawa VIII Ko 354/91.

¹⁰⁰ Sprawa VIII Ko 732/91.

wplywu wniosku do sądu). Wobec 143 osób (19,6% osób objętych analizą) pierwszy termin posiedzenia był wyznaczony dopiero po upływie 5 lat od złożenia wniosku.

Niekiedy przyczyną opóźnień w załatwieniu sprawy były spory o właściwość, względnie konieczność zawieszenia postępowania.

W wielu sprawach następowało odraczanie posiedzeń. Najczęstszą przyczyną było niestawiennictwo represjonowanego, względnie jego przedstawiciela, rzadziej prowadzenie rozbudowanego postępowania dowodowego. Powodem odraczania posiedzeń była również potrzeba odtworzenia akt, względnie prowadzenia wielu czynności, pozwalających na ustalenie, czy rzeczywiście doszło do skazania lub aresztowania. Dodatkowo należy zauważyć, że niejednokrotnie między odraczanymi posiedzeniami występowały duże odstępy czasu.

Sąd pierwszej instancji odraczał posiedzenia przynajmniej jeden raz – w 120 przypadkach, dwukrotnie – w 39 przypadkach i trzykrotnie – w 20 przypadkach. Niestety odroczenie posiedzenia występowało jeszcze częściej: 4-krotnie (w 8 przypadkach), 5-krotnie (w 2 przypadkach), 6-krotnie (w 5 przypadkach), 7-krotnie (w jednym przypadku), a nawet 11-krotnie (w 2 przypadkach).

Odraczane posiedzenia były na ogół wyznaczane w odstępach czasu trwających poniżej 6 miesięcy. Niestety były też odstępy znacznie dłuższe. Trwały powyżej 6 do 12 miesięcy – w 53 przypadkach, powyżej roku do 2 lat – w 35 przypadkach, a powyżej 2 do 3 lat – w 4 przypadkach. Zdarzały się, choć w pojedynczych przypadkach, dużo dłuższe odstępy czasu, które trwały cztery, a nawet siedem lat.

Wszystko to znacznie wydłużało trwanie postępowania i w konsekwencji rzutowało negatywnie na ocenę szybkości i sprawności postępowania w sądzie pierwszej instancji. W tabeli 7 przedstawię terminy wydawania orzeczeń przez sąd pierwszej instancji (liczone od wpływu wniosku do sądu).

Tak więc sąd pierwszej instancji wydał orzeczenia w terminie do 2 lat od wpływu wniosku do sądu w 391 przypadkach czyli wobec 53,6% osób represjonowanych.

Ostateczne zakończenie postępowania wydłużało się w sprawach, w których składano zażalenia, szczególnie, gdy następowało przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania. Wprawdzie postępowanie odwoławcze było prowadzone sprawnie i Sąd Apelacyjny w zdecydowanej większości spraw działał bez zbędnej zwłoki, to wydanie ostatecznego orzeczenia znacznie się opóźniało.

Tabela 7.
Terminy wydania orzeczeń sądu pierwszej instancji
– od wpływu wniosku do sądu

Upływ czasu	Liczba orzeczeń
do 6 miesięcy	105
powyżej 6 do 12 miesięcy	155
powyżej roku do 2 lat	131
powyżej 2 do 3 lat	71
powyżej 3 do 5 lat	107
powyżej 5 do 7 lat	117
powyżej 7 do 10 lat	38
powyżej 10 do 13 lat	4
powyżej 13 do 14 lat	2

Źródło: opracowanie własne.

Działo się tak m.in. dlatego, że sąd ponownie rozpoznający sprawę, przy wyznaczaniu terminów posiedzeń, rzadko uwzględniał fakt, że toczące się przed nim postępowanie jest kontynuacją, a nie zupełnie nowym postępowaniem. Tak więc ostateczne zakończenie sprawy nastąpiło w terminie do 2 lat (liczonym od wpływu wniosku do sądu pierwszej instancji) w 384 przypadkach czyli wobec 52,6% represjonowanych.

Tabela 8.
Terminy wydania ostatecznego orzeczenia sądu
– od wpływu wniosku do sądu pierwszej instancji

Upływ czasu	Liczba orzeczeń
do 6 miesięcy	98
powyżej 6 do 12 miesięcy	149
powyżej roku do 2 lat	137
powyżej 2 do 3 lat	67
powyżej 3 do 5 lat	107
powyżej 5 do 7 lat	120
powyżej 7 do 10 lat	42
powyżej 10 do 13 lat	8
powyżej 13 do 14 lat	2

Źródło: opracowanie własne.

Przewodnicząca Wydziału VIII, sędzia Ewa Gutowska-Sawczuk, w pismach kierowanych do osób wnoszących o unieważnienie orzeczeń, o wynikię z tego odszkodowania oraz o odszkodowania będące następstwem represji organów byłego Związku Radzieckiego, wyjaśniała przyczyny tego stanu rzeczy. Wskazywała, jako jedną z poważnych przyczyn, „znaczne trudności kadrowo-organizacyjne”, co wynikało z konieczności rozpoznawania tych spraw (aż do zmiany wprowadzonej dopiero 28 lipca 2007 r.) w składzie 3 sędziów zawodowych. Informowała, że do Sądu Wojewódzkiego w Warszawie w ciągu 3 lat wpłynęło prawie 10 tysięcy wniosków od osób represjonowanych bądź ich rodzin. Przypomniała, że w latach 1944–1956 wydano kilkadziesiąt tysięcy wyroków, a także że ponad 400 tysięcy Polaków było objętych wywózkami do łagrów. Wyjaśniała, że każda ze spraw wymaga zebrania odpowiedniej dokumentacji, niekiedy trudnej do znalezienia w licznych archiwach. Podkreślała jednak, że Sąd Wojewódzki w Warszawie stara się przede wszystkim rozpoznawać w pierwszej kolejności wnioski żyjących osób represjonowanych.

Z argumentacją przedstawioną w pismach przewodniczącej Wydziału VIII należy się zgodzić. Nie usprawiedliwia to jednak poniżej przedstawionych przykładów przewlekłości postępowania, spowodowanych głównie dużymi odstępami czasu między kolejnymi posiedzeniami.

W omówionej szczegółowo sprawie VIII Ko 3318/94, orzeczenie przynoszące pełną rehabilitację zapadło dopiero po 16 latach od wpływu wniosku do sądu pierwszej instancji¹⁰¹. Sąd Wojewódzki w pierwszym postanowieniu z dnia 22 grudnia 1993 r. unieważnił orzeczenie w całości wobec jednego represjonowanego, zaś wobec dwóch pozostałych unieważnił orzeczenie tylko częściowo. Sąd Apelacyjny postanowieniem z dnia 28 kwietnia 1994 r. uchylił zaskarżone postanowienie w części oddalającej wniosek i przekazał sprawę SW do ponownego rozpoznania. Ten Sąd aż 11-krotnie odraczał posiedzenia¹⁰². Powody odraczania były uzasadnione, bowiem prowadzono rozbudowane postępowanie dowodowe. Korzystano z opinii biegłych, a ich sporządzenie wymagało niemało czasu, co częściowo tłumaczy

¹⁰¹ Wniosek dotyczący pierwszego represjonowanego wpłynął w 1991 r. Do tego postępowania dołączyli się dwaj represjonowani. Orzeczenie kończące zapadło 18 grudnia 2007 r.

¹⁰² Terminy posiedzeń w sądzie ponownie rozpoznającym sprawę to: 17 kwietnia 1996 r., 10 kwietnia 2000 r., 29 stycznia 2001 r., 2 października 2001 r., 10 października 2002 r., 18 czerwca 2003 r., 21 czerwca 2004 r., 22 czerwca 2005 r., 9 stycznia 2006 r., 12 września 2006 r., 28 maja 2007 r. i 18 grudnia 2007 r.

duże odstępy między posiedzeniami. Nie sposób jednak usprawiedliwić 4-letniego odstępu czasu między posiedzeniami, który wystąpił w tym postępowaniu.

Szczególnie rażącym przykładem znacznej przewlekłości postępowania była sprawa **VIII Ko 133/03**, która została zakończona postanowieniem oddalającym – z powodu braku orzeczenia – po ponad 13 latach od wpływu wniosku do sądu pierwszej instancji. Wniosek złożył represjonowany w 1991 r. i pierwsze postanowienie oddalające wydał Sąd Wojewódzki dnia 13 marca 1995 r., po 6-krotnym odraczeniu posiedzeń. Sąd Apelacyjny postanowieniem z dnia 18 maja 1995 r. uchylił postanowienie SW i sprawę przekazał do ponownego rozpoznania. W bardzo wnikliwym uzasadnieniu tego postanowienia Sąd Apelacyjny podkreślił rażącą przewlekłość postępowania przed sądem pierwszej instancji, przy jednoczesnym niewykorzystaniu wszystkich możliwości dowodowych. Sąd ponownie rozpoznający sprawę aż 5-krotnie odraczał posiedzenia, a odstępy czasu między posiedzeniami były bardzo długie (ponad 2 lata, prawie 2 lata i rok)¹⁰³. Trzeba przyznać, że sąd ponownie rozpoznający sprawę przeprowadził postępowanie dowodowe bardzo starannie i także wydał postanowienie oddalające wniosek¹⁰⁴.

Znaczną przewlekłość postępowania odnotowujemy w sprawie **VIII Ko 1803/92**, którą zakończono po ponad 10 latach od wpływu wniosku do sądu, choć toczyła się tylko przed sądem pierwszej instancji¹⁰⁵. Sprawa była bardzo skomplikowana, bowiem dotyczyła współudziału w zabójstwie 12 obywateli polskich pochodzenia żydowskiego (zakwalifikowanego z art. 2 i 7 dekretu PKWN z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego) oraz udziału w zabójstwie (zakwalifikowanego z art. 225 k.k. z 1932 r.). Za te czyny Sąd Wojewódzki dla województwa warszawskiego w Warszawie w wyroku skazującym z dnia 31 sierpnia 1951 r. wymierzył kary łączne więzienia – wobec jednego skazanego 6 lat, a wobec drugiego – 5 lat. W toku postępowania rehabilitacyjnego obaj represjonowani zmarli, a Sąd Okręgo-

¹⁰³ Terminy posiedzeń przed sądem ponownie rozpoznającym: 18 grudnia 1998 r., 22 listopada 2000 r., 3 stycznia 2001 r., 5 grudnia 2003 r., 10 grudnia 2004 r. i 9 lutego 2005 r.

¹⁰⁴ Postanowienie SO z dnia 9 lutego 2005 r., utrzymane w mocy przez SA postanowieniem z dnia 18 marca 2005 r.

¹⁰⁵ Wniosek złożyli dwaj represjonowani w 1992 r., a Sąd Okręgowy wydał postanowienie dnia 11 grudnia 2002 r.

wy umorzył postępowanie wobec tego, w którego miejsce nie wszedł przedstawiciel. W dalszym postępowaniu Sąd Okręgowy czynił wiele starań, by zdobyć stosowną dokumentację dotyczącą działalności oddziału Armii Krajowej, w którym uczestniczyli represjonowani. Pozwoliło to na unieważnienie wyroku w części skazującej za udział w zabójstwie, które było wykonaniem wyroku wobec konfidenta współpracującego z niemieckim okupantem. Natomiast czyny zakwalifikowane z dekretu sierpniowego były wyrazem samowoli i dlatego Sąd Okręgowy oddalił wniosek w tej części. Końcowe orzeczenie zasługuje na aprobatę. W żadnym razie nie usprawiedliwia to jednak tak dużej przewlekłości postępowania, a w szczególności 7-letniego odstępu między posiedzeniami¹⁰⁶.

Kolejnym przykładem znacznej przewlekłości postępowania jest sprawa **VIII Ko 668/95**, którą zakończono dopiero w terminie powyżej 10 lat (liczonym od wpływu wniosku do sądu pierwszej instancji)¹⁰⁷. Sąd Apelacyjny dwukrotnie uchylał postanowienia oddalające wniosek i przekazywał sprawę do ponownego rozpoznania. I tu główną przyczyną przewlekłości były duże odstępy czasu występujące między posiedzeniami, w jednym przypadku trwające ponad 3 lata¹⁰⁸.

Znaczna przewlekłość postępowania wystąpiła też w sprawie **VIII Ko 331/99**, którą zakończono w terminie powyżej 10 lat (liczonym od wpływu wniosku do sądu pierwszej instancji)¹⁰⁹. Wprawdzie Sąd Apelacyjny uchylił postanowienie oddalające wniosek i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania, ale tu też główną przyczyną przewlekłości był duży, bo ponad dwuletni, odstęp czasu między posiedzeniami¹¹⁰.

Przewlekłość postępowania odnotowujemy również w sprawie **VIII Ko 1852/93**. Zakończono ją postanowieniem oddalającym wniosek po ponad 9 latach od wpływu wniosku do sądu, mimo że spra-

¹⁰⁶ Terminy posiedzeń: 11 maja 1994 r., 27 kwietnia 1995 r., 27 listopada 1995 r. i 11 grudnia 2002 r.

¹⁰⁷ Wniosek złożył represjonowany w czerwcu 1991 r., ostateczne postanowienie oddalające wniosek wydał Sąd Okręgowy dnia 25 lutego 2002 r.

¹⁰⁸ Sąd Apelacyjny postanowieniem z dnia 23 marca 1995 r. po raz drugi przekazał sprawę do ponownego rozpoznania. Terminy posiedzeń w sądzie pierwszej instancji były następujące: 23 czerwca 1995 r.; 5 stycznia, 13 marca i 28 listopada 1996 r.; 16 maja 1997 r., 19 stycznia 2001 r. i 25 lutego 2002 r.

¹⁰⁹ Wniosek złożył represjonowany w grudniu 1994 r., ostateczne postanowienie, oddalające wniosek, wydał Sąd Okręgowy dnia 18 lipca 2005 r.

¹¹⁰ SA postanowieniem z dnia 20 sierpnia 1999 r. uchylił postanowienie SW oddalające wniosek. Terminy posiedzeń w sądzie pierwszej instancji były następujące: 26 czerwca 2002 r., 13 października 2004 r. i 18 lipca 2005 r.

wa toczyła się tylko przed sądem pierwszej instancji¹¹¹. W tej sprawie pierwszy termin posiedzenia wyznaczono dopiero 25 października 1999 r., tak więc represjonowany, który zmarł w lutym 1998 r., nie doczekał się tego posiedzenia. Kolejne posiedzenie wyznaczono po ponad rocznej przerwie, a trzecie dopiero po upływie 2 lat od terminu drugiego posiedzenia.

Przewlekłość postępowania wystąpiła także w sprawie VIII Ko 1351/92, która toczyła się tylko przed sądem pierwszej instancji, a została zakończona po ponad 4 latach od wpływu wniosku do sądu¹¹². Posiedzenia odraczano 3-krotnie, w tym aż 2 razy przyczyną odroczenia było niestawiennictwo pełnomocnika z urzędu. Tu również głównym powodem przewlekłości były bardzo duże, bo ponad roczne, odstępy między posiedzeniami¹¹³.

Trudno więc w znacznej części tych spraw mówić o należytej realizacji zagwarantowanego w art. 45 ust. 1 Konstytucji prawa do rozpoznania sprawy przez sąd bez nieuzasadnionej zwłoki. Rzecz tym boleśnieszka, że dotyczyła osób najdotkliwiej dotkniętych bezprawiem wymiaru sprawiedliwości działającego w latach 1944–1956.

¹¹¹ Obrońca złożył wniosek w sierpniu 1993 r., a postanowienie oddalające wydał SO dnia 17 stycznia 2003 r.

¹¹² Wniosek złożył represjonowany w 1992 r., a postanowienie o unieważnieniu wyroku w części skazującej oraz pozostawieniu bez rozpoznania w części uniewinniającej wydał SW dnia 11 października 1996 r.

¹¹³ Terminy posiedzeń: 29 listopada 1993 r., 27 kwietnia 1995 r., 6 września 1995 r. i 11 października 1996 r.

IV. Kwalifikacja prawna przestępstw w orzeczeniach represjonujących

Dla bliższego poznania orzeczeń represjonujących konieczne jest przedstawienie informacji na temat kwalifikacji prawnej przestępstw w tych orzeczeniach. W tym miejscu należy przypomnieć, że w materiale objętym analizą występują procesy złożone i to zarówno pod względem podmiotowym, jak i przedmiotowym. Niejednokrotnie skazywano kilka osób za przestępstwo jednakowo zakwalifikowane, ale też jednej osobie przypisywano popełnienie kilku przestępstw o różnej kwalifikacji.

Przy omawianiu kwalifikacji prawnej przestępstw w orzeczeniach represjonujących konieczne jest wyraźne wskazanie, w jakich sprawach i przy jakiej kwalifikacji, następuje stwierdzenie nieważności orzeczenia, a w jakich dochodzi do oddalenia wniosku.

4.1. Udział w nielegalnym związku

Stwierdzanie nieważności orzeczenia najczęściej występuje w sprawach o przestępstwa określane jako **udział w nielegalnym związku** (aż w 318 sprawach).

Pojęcie to używane jest w następujących sytuacjach: a) **usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego** (art. 86 § 2 k.k. WP) – w 152 przypadkach, b) **przygotowanie lub wejście w porozumienie w celu obalenia przemocą ustroju państwa polskiego** (art. 87 lub 88 w związku z art. 86 § 2 k.k. WP) – w 25 przypadkach, c) **zakładanie, kierowanie, udział, a także udzielanie pomocy związkowi mającemu na celu obalenie przemocą demokratycznego ustroju państwa polskiego** (art. 1 dekretu o ochronie Państwa) – w 28 przypadkach, d) **udział lub pomoc związkowi mającemu na celu zbrodnię oraz związkowi zbrojnemu** (art. 14 i 16 m.k.k.) – w 73 przypadkach, e) **udział w związku tajnym** (art. 36 m.k.k.) – w 2 przypadkach, f) **niezawiadomienie o przestępstwie usiłowania obalenia przemocą ustroju państwa polskiego lub udziału w związku mającym na celu zbrodnię** (art. 11 dekretu o ochronie Państwa albo art. 18 m.k.k. w zw. z art. 86 k.k. WP lub z art. 14 m.k.k.) – w 38 przypadkach.

W sprawach o przestępstwa udziału w nielegalnym związku doszło również do oddalenia wniosków o stwierdzenie nieważności

orzeczenia – w 55 przypadkach. Stało się tak w sprawach kwalifikowanych jako: a) udział lub pomoc związkowi mającemu na celu zbrodnię (art. 14 m.k.k.) – w 23 przypadkach, b) przygotowanie lub wejście w porozumienie w celu obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 87 lub 88 w zw. z art. 86 § 2 k.k. WP) – w 12 przypadkach, c) udział lub pomoc związkowi mającemu na celu obalenie przemocą demokratycznego ustroju państwa polskiego (art. 1 dekretu o ochronie Państwa) – w 2 przypadkach, d) udział w związku tajnym (art. 36 m.k.k.) – w 3 przypadkach, e) niezawiadomienie o przestępstwie usiłowania obalenia przemocą ustroju państwa polskiego lub udziału w związku mającym na celu zbrodnię (art. 18 m.k.k. w zw. z art. 86 k.k. WP lub z art. 14 m.k.k.) – w 15 przypadkach.

4.2. Gwałtowny zamach, nielegalne posiadanie broni, zabójstwo, napad rabunkowy i inne

Podziemne organizacje niepodległościowe, szczególnie w początkowym okresie po zakończeniu wojny, walczyły o niepodległość Polski z bronią w ręku. Członkowie tych organizacji podejmowali akcje, które mogły się łączyć nawet z pozbawieniem życia osób, których działania stanowiły zagrożenie dla bytu organizacji. Dla prowadzenia długotrwałego oporu konieczne było zdobywanie żywności, odzieży, uzbrojenia. Osoby prowadzące działalność konspiracyjną, w celu uniknięcia odpowiedzialności karnej, zmuszone były do ukrywania swojej tożsamości. Stąd orzeczenia represjonujące, będące przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego, obok udziału w nielegalnym związku dość często zawierały kilka innych kwalifikacji.

Niejednokrotnie pojawiały się przestępstwa **gwałtownego zamachu** czy to na jednostkę sił zbrojnych polskich lub sprzymierzonych, czy też na osobę należącą do tych sił, posła do Krajowej Rady Narodowej, członka innej rady narodowej, urzędnika państwowego lub samorządowego, członka związku zawodowego, organizacji politycznej albo społecznej (art. 1 m.k.k. lub art. 3 dekretu o ochronie Państwa), **nielegalnego posiadania broni** czy niezawiadomienia odpowiednich władz o tym przestępstwie (art. 4 m.k.k. lub art. 4 pkt 1a dekretu o ochronie Państwa oraz art. 18 w związku z art. 4 m.k.k.), jak również **zabójstwa** (art. 225 k.k. z 1932 r.) lub **napadu rabunkowego** (art. 9 dekretu o ochronie Państwa lub art. 259 k.k. z 1932 r.), a także **przestępstwa przeciwko dokumentom** (art. art. 187, 191 i 193 k.k. z 1932 r.).

Stwierdzenie nieważności orzeczenia następowało, o ile w postępowaniu rehabilitacyjnym wykazano, że skazanie za gwałtowny zamach, nielegalne posiadanie broni, zabójstwo lub napad rabunkowy, a także za używanie podrobionego dowodu tożsamości, było związane z działalnością niepodległościową. Tak uczyniono w 137 przypadkach nielegalnego posiadania broni oraz w 8 przypadkach niezawiadomienia o posiadaniu broni, a także w 47 przypadkach gwałtownego zamachu, w 8 przypadkach zabójstwa, w 54 przypadkach napadu rabunkowego oraz w 7 przypadkach (czyli we wszystkich) przestępstwach przeciw dokumentom.

Jeśli tego związku nie wykazano, następowało oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia. Miało to miejsce w 121 przypadkach nielegalnego posiadania broni oraz w 7 przypadkach niezawiadomienia o posiadaniu broni, a także w 24 przypadkach gwałtownego zamachu, w 17 przypadkach zabójstwa i w 57 przypadkach napadu rabunkowego. Ponadto sąd w kilkunastu sprawach oddalił wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczenia, mimo niewątpliwego ustalenia prowadzenia działalności niepodległościowej, ponieważ wystąpiła rażąca dysproporcja między dobrem poświęcanym, a tym, które uzyskano lub zamierzano uzyskać, względnie sposób działania lub stosowany środek były rażąco niewspółmierne do zamierzonego lub osiągniętego skutku. Oddalenie w takich sytuacjach nastąpiło w odniesieniu do 7 skazań za zabójstwo oraz 7 skazań za gwałtowny zamach.

4.3. Wroga propaganda

W orzeczeniach represjonujących znacząco są reprezentowane przestępstwa określane mianem **wrogiej propagandy**. Częściej w tego typu sprawach dochodziło do oddalenia wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczeń (w 56 przypadkach) niż do stwierdzenia nieważności (w 21 przypadkach). Przestępstwa wrogiej propagandy polegały przede wszystkim na: a) **rozpowszechnianiu fałszywych wiadomości mogących wyrządzić istotną szkodę interesom państwa polskiego, bądź obniżyć powagę jego naczelných organów, rozpowszechnianiu lub w celu rozpowszechniania: sporządzaniu, przechowywaniu lub przewożeniu druków nawołujących do zbrodni lub ją pochwalających** (art. 22–24 m.k.k.) – oddalenie nastąpiło w 40 przypadkach, stwierdzenie nieważności orzeczenia – w 13 przypadkach, b) **publicznym nawoływaniu do gwałtow-**

nego zamachu, do czynów przeciw jedności sojuszniczej, lżeniu ustroju, propagandzie wojennej (art. art. 2, 11 i 29 m.k.k. oraz art. 1 ustawy o obronie pokoju z dnia 29 grudnia 1950 r.¹¹⁴) – oddalenie nastąpiło w 8 przypadkach, stwierdzenie nieważności orzeczenia – w 7 przypadkach, c) **zniewaga naczelnika obcego państwa, Prezydenta RP, urzędnika oraz pomnika** (art. art. 111 § 2, 125 § 2 i 132 k.k. z 1932 r. oraz 25 pkt 2 m.k.k.) – oddalenie nastąpiło w 8 przypadkach, stwierdzenie nieważności orzeczenia – w jednym przypadku.

4.4. Porozumienie do szpiegostwa, ujawnienie tajemnicy, dezercja i inne

W analizowanym materiale występowały także inne przestępstwa: a) różne odmiany **współpracy z obcym wywiadem**, w tym **porozumienie do szpiegostwa, sprzedajność obcej agenturze, ujawnianie wiadomości stanowiących tajemnicę wojskową, państwową lub służbową** (art. art. 5, 6, 8 i 9 m.k.k., art. 13 w związku z art. 7 m.k.k., art. 90 k.k. WP, art. 4 i 9 dekretu Rady Ministrów z dnia 26 października 1949 r. o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej¹¹⁵) – oddalenie nastąpiło w 21 przypadkach, stwierdzenie nieważności orzeczenia – w 5 przypadkach, b) **dezercja i inne przestępstwa wojskowe** (art. 116 w związku z art. 118 k.k. WP, art. art. 128, 140, 143 i 170 k.k. WP) – oddalenie nastąpiło w 9 przypadkach, stwierdzenie nieważności orzeczenia – w 5 przypadkach, c) **przestępstwa przeciwko mieniu**, z wyłączeniem napadów rabunkowych (art. art. 257, 261, 262, 265 k.k. z 1932 r., art. 178 k.k. WP, art. 1 dekretu Rady Państwa z dnia 4 marca 1953 r. o wzmożeniu ochrony własności społecznej¹¹⁶) – oddalenie nastąpiło w 16 przypadkach, stwierdzenie nieważności orzeczenia – w 3 przypadkach, d) **przestępstwa urzędnicze lub przeciwko urzędnikom** (art. art. 142 k.k. WP, 129, 133, 134, 286, 289 i 290 k.k. z 1932 r.) – oddalenie nastąpiło w 17 przypadkach, stwierdzenie nieważności orzeczenia – w 4 przypadkach, e) **przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości** (art. art. 147, 148 i 150 k.k. z 1932 r.) – oddalenie nastąpiło w 8 przypadkach, stwierdzenie nieważności orzeczenia – w 4 przypadkach, f) **przestępstwa przeciwko wolności** (art. 248 k.k. z 1932 r.) – stwierdzenie nieważności orzecze-

¹¹⁴ Dz. U. nr 58, poz. 521.

¹¹⁵ Dz. U. nr 55, poz. 437 z późn. zm.

¹¹⁶ Dz. U. nr 17, poz. 68, z późn. zm.

nia nastąpiło w 3 przypadkach, oddalenie – w 2 przypadkach, g) **przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu** (art. 163 k.k. z 1932 r. i art. 19 rozporządzenia prezydenta z dnia 23 grudnia 1927 r. o granicach państwa¹¹⁷) – oddalenie nastąpiło w 6 przypadkach, stwierdzenie nieważności orzeczenia – w jednym przypadku, h) **przestępstwa gospodarcze** (art. 39 m.k.k., art. 23 dekretu Rady Ministrów z dnia 23 lipca 1951 r. o planowym skupie zbóż¹¹⁸, art. 5 dekretu Rady Ministrów z dnia 19 sierpnia 1946 r. o koncesjonowaniu garbarń, zakładów do solenia i suszenia skór surowych oraz niektórych fabryk obuwia lub pasów transmisyjnych¹¹⁹, art. 3 Ustawy Karnej Dewizowej z dnia 28 marca 1952 r.¹²⁰) – oddalenie nastąpiło w 13 przypadkach, stwierdzenie nieważności orzeczenia – w jednym przypadku.

Ponadto w części spraw następowało tylko oddalenie wniosków o stwierdzenie nieważności orzeczenia. Działo się tak w sprawach o przestępstwa: a) przeciwko zdrowiu (art. 235 i 239 k.k. z 1932 r.) – w 4 przypadkach, b) sabotażu (art. 3 m.k.k.) – w jednym przypadku, c) sprowadzenia niebezpieczeństwa powszechnego (art. 217 k.k. z 1932 r.) – w 2 przypadkach, d) z art. 3 lub 5 dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową – w 7 przypadkach, e) z art. 1 dekretu Rady Ministrów z dnia 28 czerwca 1946 r. o odpowiedzialności karnej za odstępowanie od narodowości w czasie wojny 1939–1945 r.¹²¹ – w 2 przypadkach, f) utrudniania wprowadzenia reformy rolnej (art. 2 dekretu o ochronie Państwa) – w jednym przypadku, g) pozbawienia państwa niepodległego bytu (art. 85 k.k. WP) – w 2 przypadkach.

W tej grupie znajdują się też prawie wszystkie sprawy o przestępstwa z tzw. dekretu sierpniowego o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego, bowiem w 15 przypadkach nastąpiło oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia. Należy jednak zauważyć, że w 2 przypadkach doszło do stwierdzenia nieważności orzeczenia skazującego na podstawie dekretu sierpniowego. Stało się tak dlatego, że skazanie za współpracę z niemieckim okupantem było odwetem za prowadzenie działalności niepodległościowej.

¹¹⁷ Dz. U. nr 117, poz. 996, z późn. zm.

¹¹⁸ Dz. U. nr 39, poz. 297.

¹¹⁹ Dz. U. nr 43, poz. 250 z późn. zm.

¹²⁰ Dz. U. nr 21, poz. 134.

¹²¹ Dz. U. nr 41, poz. 237, z późn. zm.

V. Stwierdzenie nieważności orzeczenia w poszczególnych sprawach z uwzględnieniem praktyki sądów warszawskich

Unieważnianie orzeczeń okazało się nową drogą dającą możliwość uzyskania rehabilitacji. Ten tryb wyprzedza pozostałe procedury rehabilitacyjne i ma zastosowanie tylko wówczas, gdy skazanie było ściśle związane z działalnością niepodległościową. Dlatego obligatoryjne jest w pierwszej kolejności zbadanie, czy w danej sprawie możliwe jest unieważnienie orzeczenia na podstawie ustawy rehabilitacyjnej.

W trzech poniżej omówionych sprawach orzeczenia skazujące za działalność niepodległościową zostały zaskarżone rewizją nadzwyczajną. Ponieważ Sąd Najwyższy nie zdążył rozpoznać rewizji przed wejściem w życie ustawy rehabilitacyjnej, miał obowiązek przekazać te sprawy do Sądu właściwego wedle ustawy rehabilitacyjnej.

Tak się stało w sprawie VIII Ko 945/91, w której SN przekazał do Sądu Wojewódzkiego w Warszawie wyrok Sądu Wojskowego II Armii Wojska Polskiego z dnia 14–17 listopada 1944 r., skazujący za działalność niepodległościową, zaskarżony rewizją nadzwyczajną Prokuratora Generalnego. Działalnością niepodległościową był udział w AK w okresie od sierpnia do października 1944 r., co zakwalifikowano jako udział w nielegalnym związku i na podstawie art. 1 dekretu o ochronie Państwa wymierzono 8 osobom karę śmierci, a 4 osobom kary więzienia (jednej 5 lat, kolejnej 8 lat, a 2 osobom po 10 lat). Część osób skazanych na karę śmierci zostało dodatkowo ukaranych na kary po 10 lat więzienia: trzy z nich za uchylanie się od obowiązku służbowego (art. 117 k.k. WP), jedna za przechowywanie broni (art. 4 dekretu o ochronie Państwa), a jedna za zamach terrorystyczny (art. 3 dekretu o ochronie Państwa). Osobom tym wymierzono łączne kary śmierci. Ponadto 4 osoby skazano na kary więzienia: wymierzono 7 lat za uchylanie się od obowiązku służbowego, 8 i 6 lat za przechowywanie broni oraz 7 lat za niepowiadomienie odpowiednich władz o przygotowywanym uprowadzeniu żołnierzy z jednostki wojskowej (art. 11 dekretu o ochronie Państwa). Od tego wyroku nie przysługiwał środek odwoławczy. Skorzystano z prawa łaski wobec jednej osoby, zamieniając karę śmierci na 10 lat więzienia. Wobec 7 osób karę śmierci wykonano.

W rewizji zaskarżającej wyrok wobec wszystkich oskarżonych wnoszono o uniewinnienie 15 osób, a wobec osoby skazanej na podstawie art. 11 dekretu o ochronie Państwa – o umorzenie z powodu znikomego społecznego niebezpieczeństwa czynu. Jako wnioskodawcę o stwierdzenie nieważności orzeczeń skazujących potraktowano Prokuratora Generalnego. Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 28 kwietnia 1992 r. stwierdził nieważność wyroku w całości.

Również w sprawie VIII Ko 794/91 Sąd Najwyższy przekazał sprawę Sądowi Wojewódzkiemu w Warszawie, ponieważ RPO zaskarżył rewizją nadzwyczajną orzeczenia skazujące za działalność niepodległościową, a rewizji nie rozpoznano przed wejściem w życie ustawy rehabilitacyjnej. W rezultacie RPO stał się wnioskodawcą o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 25 lutego 1953 r., skazującego za działalność w Polskiej Szturmówce Chłopskiej. Działalność ta została zakwalifikowana jako usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), za co wymierzono kary więzienia: 2 osobom po 15 lat, jednej osobie 12 lat i jednej osobie 9 lat. Dodatkowo jedną z osób, której wymierzono 15 lat, skazano za porozumienie do szpiegostwa i sprzedajność obcej agenturze (art. 5 i 6 m.k.k.). Ponadto jedna osoba została skazana za wejście w porozumienie w celu obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 88 w związku z art. 86 § 2 k.k. WP) na karę 7 lat więzienia. Wyrok WSR został utrzymany przez Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 23 marca 1953 r. Sąd Wojewódzki w Warszawie podzielił przekonanie SN, że w obu orzeczeniach skazano za czyny związane z działalnością niepodległościową i dlatego w postanowieniu z dnia 4 marca 1992 r. stwierdził nieważność orzeczeń skazujących w całości.

Podobnie stało się w sprawie VIII Ko 708/91. Została ona przekazana Sądowi Wojewódzkiemu przez SN (Izba Karna), który nie zdążył rozpoznać rewizji nadzwyczajnej Prokuratora Generalnego przed wejściem w życie ustawy rehabilitacyjnej. Rewizją zaskarżono wyrok WSR w Warszawie z dnia 15 czerwca 1951 r., skazujący za nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.) na dożywotnie więzienie (zmieniany dwukrotnie przez Najwyższy Sąd Wojskowy¹²²), wnosząc o uniewinnienie. SN w uzasadnieniu postanowienia przekazującego sprawę

¹²² Postanowieniem z dnia 30 lipca 1951 r. Najwyższy Sąd Wojskowy złagodził karę do 15 lat więzienia, a następnie w trybie nadzoru sądowego Zgromadzenie Sędziów NSW postanowieniem z dnia 19 stycznia 1955 r. złagodziło karę do 5 lat.

Sądowi Wojewódzkiemu stwierdził, że opis czynu i jego kwalifikacja wskazują, że czyn był związany z działalnością niepodległościową. SW w pełni podzielił stanowisko Sądu Najwyższego i postanowieniem z dnia 13 września 1991 r. stwierdził nieważność orzeczenia.

5.1. Podmiotowa i przedmiotowa strona działalności na rzecz niepodległości Polski

Rozstrzygnięcie stwierdzające nieważność orzeczenia musi być poprzedzone zbadaniem, na ile zachowanie osoby represjonowanej służyło uzyskaniu niepodległości Polski. Ocena tego zachowania powinna być dokonywana przy użyciu kryteriów strony podmiotowej i przedmiotowej.

Czynem związanym z działalnością niepodległościową jest nie tylko walka zbrojna i wszelkie akty oporu mające na celu uniemożliwienie lub utrudnienie funkcjonowania organów państwa. W orzecznictwie sądów zwraca się uwagę, że represjonowanie za samą przynależność do Armii Krajowej należy traktować w kategoriach represji za działalność niepodległościową. Dla Armii Krajowej priorytetem była suwerenność Polski, a więc osoby w niej uczestniczące opowiadały się za tą koncepcją i ją tym samym realizowały¹²³.

Działalnością niepodległościową będą też wszelkie inne zachowania konieczne do prowadzenia takiej walki lub oporu. Tak właśnie należy potraktować np. rekwizycje żywności, odzieży, uzbrojenia dla oddziału zbrojnego, kwaterowanie oddziałów podziemia niepodległościowego, udzielanie im gościny, udzielanie pomocy pieniężnej przeznaczonej na utrzymanie związków przeciwstawiających się ówczesnie rządzącym i to nawet wówczas, gdy orzekające w latach 1944–1956 sądy uznawały je za przestępstwa pospolite¹²⁴. Co więcej – do czynów związanych z działalnością niepodległościową należą nie tylko działania w ramach organizacji czy związku. Mogą to być również indywidualne zachowania zmierzające do odzyskania niepodległości przez Polskę¹²⁵.

Nie są jednak działaniami niepodległościowymi zachowania polegające na realizowaniu wolności i praw człowieka, na żądaniu

¹²³ Wyrok SA w Katowicach z dnia 12 lutego 2004 r., II Aka 6/04, OSA 2005, nr 2, poz. 15.

¹²⁴ L. Gardocki, *Podstawy rehabilitacji...*, s. 7; K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 66–67; Wyrok SA w Katowicach z dnia 27 lutego 2003 r., II Aka 12/03, OSA 2004, nr 2, poz. 9.

¹²⁵ K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 65–66; uchwała SN z dnia 12 marca 1992 r., I KZP 5/92, OSNKW 1992, nr 5–6, poz. 36; wyrok SA w Katowicach z dnia 13 stycznia 2005, II Aka 260/04, LEX nr 147201.

podwyżki plac czy poprawy sytuacji aprowizacyjnej, na korzystaniu z wolności sumienia i wyznania, np. udział w uroczystościach i manifestacjach religijnych, odmowa pełnienia służby wojskowej z powodów religijnych, przynależność do świadków Jehowy¹²⁶. Nie są też działaniami niepodległościowymi krytyczne wypowiedzi wobec ówczesnego ustroju politycznego, wobec ośrodka władzy czy jego postępowania¹²⁷.

W doktrynie i orzecznictwie sądów zgodnie podkreśla się, że nie wystarczy, aby określone zachowania w sposób obiektywny służyły uzyskaniu niepodległości. Ważne też jest ustalenie, jaki był psychiczny stosunek osoby represjonowanej do podjętych działań, jego motywy¹²⁸. Bez wątplenia działaniami niepodległościowymi będą takie zachowania, które były efektem świadomego dążenia do urzeczywistnienia niepodległego bytu Państwa Polskiego. Nie można w żadnym razie zaliczyć do działań niepodległościowych takich zachowań, które były podejmowane wyłącznie dla osiągnięcia korzyści materialnych, czy z chęci zemsty.

5.2. Stwierdzenie nieważności orzeczenia w sprawach o udział w nielegalnym związku i związanych z nim przestępstw

pozytywne zakończenie postępowania o stwierdzenie nieważności orzeczenia w sprawach o przestępstwa szeroko rozumianego udziału w nielegalnym związku wynika w sposób oczywisty z faktu, że właśnie tak, na ogół, kwalifikowano działalność niepodległościową, która mogła być prowadzona zarówno w ramach oddziałów podziemia niepodległościowego, jak i indywidualnie.

W sprawach objętych analizą działalność niepodległościowa realizowana jest przez uczestnictwo w różnych organizacjach niepodległo-

¹²⁶ K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 62–64; postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 13 lipca 1994 r., II AKz 104/94, OSA 1995, nr 5, poz. 27; postanowienie SN z dnia 9 kwietnia 1999 r., WZ 14/99, LEX nr 50509; postanowienie SA w Katowicach z dnia 16 czerwca 1995 r., II AKo 38/95, OSA 1996, nr 3, poz. 13; postanowienie SA w Krakowie z dnia 7 kwietnia 1993 r., II AKz 85/93, KZS 1993, nr 4, poz. 22.

¹²⁷ Postanowienia SA: w Krakowie z dnia 13 marca 1997 r., II AKz 12/97, KZS 1997, nr 2–3, poz. 94 oraz w Katowicach z dnia 13 sierpnia 2008 r., II AKo 175/08, LEX nr 447103.

¹²⁸ K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 57–61; uchwała SN z dnia 12 marca 1992 r., I KZP 5/92, OSNKW 1992, nr 5–6, poz. 36; postanowienie SN z dnia 20 listopada 1991 r., I KZP 25/91, OSNKW 1992, nr 3–4, poz. 22; postanowienie SA w Poznaniu z dnia 26 marca 1992 r., AKz 79/92, OSA 1992, nr 7–8, poz. 47; postanowienie SA w Krakowie z dnia 9 grudnia 1992 r., II AKz 204/92, KZS 1992, nr 12, poz. 16; postanowienie SA w Lublinie z dnia 6 października 2008 r., II AKz 317/08, LEX nr 477841.

ściowego podziemia, względnie przez pomoc udzielaną organizacjom niepodległościowym. Przede wszystkim jest to działalność w ramach: Armii Krajowej, Ruchu Oporu AK, Wolności i Niezawisłości, Narodowego Zjednoczenia Wojskowego oraz Narodowych Sił Zbrojnych. Działalność niepodległościowa była prowadzona także w Polskiej Szturmówce Chłopskiej, w organizacji „Opór”, a także w różnych organizacjach skupiających bardzo młodych ludzi, nawiązujących do wzorców AK.

Warunkiem stwierdzenia nieważności orzeczenia jest udowodnienie, że represjonowany wypełnił przesłanki będące podstawą unieważnienia orzeczenia. Samo skazanie za przestępstwo kwalifikowane jako udział w nielegalnym związku nie rodzi automatycznie konsekwencji w postaci stwierdzenia nieważności orzeczenia. W pierwszej kolejności konieczne jest ustalenie, czy represjonowany rzeczywiście popełnił czyny przypisane mu w orzeczeniu. Niepopełnienie przypisanych czynów jest równoznaczne z nieprowadzeniem działalności niepodległościowej.

5.2.1. Sprawy zakończone w sądzie pierwszej instancji

Pełną rehabilitacją została zakończona sprawa VIII Ko 308/91, w której wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczeń złożył sam represjonowany, walczący w okresie okupacji w szeregach AK. W latach 1948–1952 był członkiem Wolności i Niezawisłości, posługiwał się dokumentem na inne nazwisko i – pełniąc funkcję szefa wywiadu – zbierał wiadomości o PZPR, o funkcjonariuszach MO i UB, o szkołach wojskowych i milicyjnych, o nastrojach ludności. Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie zakwalifikował te zachowania w wyroku z dnia 20 kwietnia 1953 r. jako usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), szpiegostwo i sprzedajność obywatela polskiego obcej agenturze (art. 7 i 6 m.k.k.) oraz używanie podrobionego dokumentu (art. 191 k.k. z 1932 r.) i za to skazał na łączną karę śmierci.

Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 20 czerwca 1953 r. złagodził karę łączną, wymierzając dożywotnie więzienie. Rada Państwa w trybie łaski złagodziła karę łączną do 10 lat więzienia. Istotna zmiana wyroku WSR i postanowienia NSW nastąpiła dopiero w trybie nadzoru sądowego. Zgromadzenie Sędziów NSW w postanowieniu z dnia 27 lutego 1957 r. przyjęło, że oskarżony nie wypełnił

znamion przestępstw z art. 6 m.k.k. i art. 191 k.k. z 1932 r. i w tej części wyrok uchylono. Uznano też, że błędnie zastosowano kwalifikację z art. 7 m.k.k., a całe zachowanie należało objąć jedną kwalifikacją z art. 86 § 2 k.k. WP. Ostatecznie przyjęto, że oskarżony dopuścił się tylko przestępstwa z art. 86 § 2 k.k. WP i złagodzano karę do 8 lat więzienia, którą na podstawie ustawy o amnestii z 1956 r. po raz kolejny złagodzano do 4 lat więzienia.

Sąd Wojewódzki w Warszawie postanowieniem z dnia 15 listopada 1991 r. stwierdził nieważność postanowienia Zgromadzenia Sędziów Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 27 lutego 1957 r.

W sprawie **VIII Ko 296/95** o rehabilitację ojca, członka Narodowych Sił Zbrojnych, wystąpili synowie. Został on skazany wyrokiem Wojskowego Sądu Okręgu Warszawskiego z dnia 5 stycznia 1946 r. na karę śmierci za działanie w ramach NSZ, przechowywanie broni i napady rabunkowe (art. art. 1, 4 § 1 i 9 dekretu o ochronie Państwa).

Wojskowy Sąd orzekał w niewłaściwym składzie – 2 sędziów i 1 ławnik. Prezydent nie skorzystał z prawa łaski. Wyrok wykonano.

Sąd Okręgowy w Warszawie w postanowieniu z dnia 17 grudnia 2001 r. stwierdził nieważność wyroku skazującego za prowadzenie działalności niepodległościowej.

Bardzo ciekawe są losy represjonowanej, która w sprawie **VIII Ko 3104/93** wystąpiła o stwierdzenie nieważności orzeczeń skazujących ją za działalność niepodległościową prowadzoną w okresie powojennym.

W okresie wojny działała w AK na terenie Wileńszczyzny. W październiku 1944 r. w Wilnie została aresztowana przez władze rosyjskie, a następnie skazana na 10 lat obozu za działalność konspiracyjną.

W maju 1946 r. uciekła z więzienia w Wilnie i przyjechała do Polski. Tu podjęła działalność konspiracyjną w organizacji wywodzącej się z Okręgu Wileńskiego AK. Działalność tę potraktowano jako usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), szpiegostwo i sprzedajność obywatela polskiego obcej agenturze (art. 7 i 6 m.k.k.). Używała również podrobionego dokumentu (art. 191 k.k. z 1932 r.). Za to wszystko została skazana przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie wyrokiem z dnia 15 lutego 1949 r. na karę łączną 15 lat więzienia. Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 31 sierpnia 1949 r. złagodził karę łączną do 12 lat więzienia. Zgromadzenie Sędziów NSW, w trybie nadzoru sądowego, w postanowieniu z dnia 7 listopada 1956 r. zmieniło orzeczenia Wojskowego Sądu Rejonowego i Najwyższego Sądu Wojskowego

w ten sposób, że skazano ją tylko na podstawie art. 86 § 2 k.k. WP na karę 6 lat więzienia, którą następnie na mocy ustawy o amnestii z 1956 r. złagodzono do 3 lat.

Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 15 kwietnia 1996 r. stwierdził nieważność tych wszystkich orzeczeń. Postanowienie to zasługuje na pełną akceptację od strony merytorycznej, ale zastrzeżenia budzą kwestie natury procesowej. Nieprawidłowe jest stwierdzanie nieważności wszystkich orzeczeń. Sąd powinien był ograniczyć się tylko do stwierdzenia nieważności postanowienia Zgromadzenia Sędziów Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 7 listopada 1956 r., ponieważ postanowienie to, całkowicie zmieniając orzeczenia z 1949 r., weszło w ich miejsce¹²⁹.

W sprawie VIII Ko 207/93 represjonowany złożył wniosek o stwierdzenie nieważności zapadłych wobec niego orzeczeń w związku z działalnością niepodległościową prowadzoną po wojnie w ramach Narodowego Zjednoczenia Wojskowego. Podczas wojny walczył w szeregach AK, po wojnie, jako komendant Narodowego Zjednoczenia Wojskowego w powiecie ostrołęckim, gromadził informacje o funkcjonariuszach UB, członkach Polskiej Partii Robotniczej oraz pracownikach innych instytucji. Z tego powodu został oskarżony o usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), szpiegostwo (art. 7 m.k.k.), pomoc do gwałtownego zamachu (art. 27 k.k. WP w związku z art. 1 m.k.k.) oraz o nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.). Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie, wyrokiem z dnia 23 maja 1949 r., skazał go na mocy art. 7 m.k.k. na dożywotnie więzienie, a od pozostałych zarzutów uniewinnił. Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 21 października 1949 r. utrzymał w mocy wyrok w części skazującej, a w pozostałej części wyrok uchylił i w tym zakresie przekazał sprawę do ponownego rozpoznania. Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie, ponownie rozpoznający sprawę, postanowieniem z dnia 9 grudnia 1949 r. umorzył postępowanie na podstawie ustawy z dnia 22 lutego 1947 r. o amnestii¹³⁰ (orzeczenie zostało utrzymane postanowieniem Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 21 kwietnia 1950 r.). Zgromadzenie Sędziów Najwyższego Sądu Wojskowego, w trybie nadzoru sądowego, postanowieniem z dnia 24 listopada 1954 r. złagodziło karę wymie-

¹²⁹ Takie, poprawne formalnie, postanowienie SW zostało wydane w sprawie VIII Ko 308/91.

¹³⁰ Dz. U. nr 20, poz. 78.

rzoną na mocy art. 7 m.k.k. do 7 lat więzienia. Z kolei Sąd Najwyższy, w następstwie uwzględnienia rewizji nadzwyczajnej Pierwszego Prezesa SN, przyjmując, że zbieranie informacji było częścią przestępstwa z art. 86 k.k. WP (a nie z art. 7 m.k.k.), postanowieniem z dnia 5 października 1964 r. umorzył całe postępowanie na mocy ustawy o amnestii z 1947 r.

Sąd Wojewódzki w Warszawie postanowieniem z dnia 5 marca 1993 r. uznał za nieważny wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 23 maja 1949 r. w części skazującej z art. 7 m.k.k. oraz zmieniające go orzeczenia: Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 21 października 1949 r., Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 9 grudnia 1949 r., Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 21 kwietnia 1950 r., Zgromadzenia Sędziów Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 24 listopada 1954 r. i Sądu Najwyższego z dnia 5 października 1964 r., a pozostawił bez rozpoznania wnioski represjonowanego o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 23 maja 1949 r. w części uniewinniającej od zarzutów z art. 86 k.k. WP, z art. 27 k.k. WP w związku z art. 1 m.k.k. i z art. 4 m.k.k. Postanowienie Sądu Wojewódzkiego w Warszawie z dnia 5 marca 1993 r. zostało wydane z obrazą przepisów postępowania. Sąd rozstrzygając kwestię rehabilitacji pominął fakt zmiany pierwotnego orzeczenia Wojskowego Sądu Rejonowego z dnia 23 maja 1949 r., dokonanej wskutek kolejnych weryfikacji i której rezultatem było postanowienie SN z dnia 5 października 1964 r. umarzające na mocy dekretu Rady Państwa z dnia 20 lipca 1964 r. o amnestii¹³¹ całość postępowania. W tej sytuacji należało stwierdzić nieważność tylko postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 5 października 1964 r., ponieważ obejmuje ono swym zakresem całość postępowania.

Działalność niepodległościową, kontynuującą tradycje AK, podejmowali w okresie powojennym bardzo młodzi ludzie. Zakładali własne organizacje w celu przeciwstawiania się nowemu ustrojowi, który był narzucany przy wsparciu Związku Radzieckiego.

Taką organizacją była „Młoda Gwardia Przeciwno Komunistom”, działająca na terenie Warszawy w latach 1949–1950. Kilkanaście osób z tej organizacji miało wspólną sprawę karną. W sprawie **VIII Ko 5543/94** Sąd Okręgowy stwierdził nieważność wyroku Sądu Wojewódzkiego dla m. st. Warszawy z dnia 8 sierpnia 1951 r. w części

¹³¹ Dz. U. nr 27, poz. 174.

skazującej na podstawie art. 36 m.k.k. jednego z członków tej tajnej organizacji na 3 lata więzienia¹³².

Podobną rolę spełniała organizacja „Młodzież Wielkiej Polski”, której celem było prowadzenie agitacji uświadamiającej społeczeństwu, że rząd polski jest agenturą bolszewicką (sprawa VIII Ko 6178/94). Tego typu działania Wojskowy Sąd Okręgowy w Warszawie potraktował jako udział w związku mającym na celu obalenie przemocą demokratycznego ustroju państwa polskiego (art. 1 dekretu o ochronie Państwa) i wyrokiem z dnia 13 kwietnia 1945 r. skazał na karę 6 lat więzienia. Sąd Okręgowy uznał tę działalność jako niepodległościową i stwierdził nieważność wyroku¹³³.

Również organizacja „Gwardia Walk Narodowo-Wyzwoleńczych”, zrzeszająca bardzo młodych ludzi, miała na celu obalenie ówczesnego ustroju (sprawa VIII Ko 321/96). Jej członkowie m.in. zdobywali broń i amunicję przez rozbijanie funkcjonariuszy MO. WSR w Warszawie wyrokiem z dnia 28 grudnia 1950 r. wymierzył karę łączną 15 lat więzienia na podstawie art. 86 § 2 k.k. WP i art. 4 m.k.k. Sąd Okręgowy postanowieniem z dnia 22 kwietnia 2002 r. stwierdził nieważność wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego.

5.2.2. Sprawy zakończone w postępowaniu instancyjnym

Rozstrzygnięcie w sprawach kwalifikowanych jako udział w nielegalnym związku narażało niekiedy trudności, tak więc stwierdzanie nieważności orzeczenia następowało dopiero w toku postępowania instancyjnego.

W sprawie VIII Ko 943/91 Sąd Wojewódzki oddalił wniosek dwóch represjonowanych o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 7 stycznia 1949 r., przyjmując że ich czyny nie były związane z działalnością na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego¹³⁴. Represjonowani byli członkami Ruchu Oporu AK. Pierwszemu przypisano tylko udział w związku mającym na celu zbrodnię (art. 14 m.k.k.), wymierzając karę 5 lat więzienia. Drugiego skazano na 14 lat więzienia, przypisując mu nie tylko czyn z art. 14 m.k.k., ale także kilkakrotnie napady rabunkowe (art. 259 k.k. z 1932 r.), gwałtowny zamach przy użyciu broni

¹³² Postanowienie z dnia 9 kwietnia 2001 r.

¹³³ Postanowienie z dnia 13 marca 2000 r.

¹³⁴ Postanowienie z dnia 17 grudnia 1991 r.

(art. 1 § 2 i 3 m.k.k.) oraz posiadanie broni bez zezwolenia (art. 4 m.k.k.). Zażalenia wnieśli obaj represjonowani, wnosząc o całkowite unieważnienie wyroku. W odpowiedzi na zażalenia prokurator wniósł o unieważnienie wyroku wobec pierwszego, zaś w stosunku do drugiego o uchylenie zaskarżonego postanowienia i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania. Sąd Apelacyjny zaakceptował wnioski prokuratora i unieważnił wyrok wobec pierwszego, a w stosunku do drugiego przekazał sprawę do ponownego rozpoznania sądowi pierwszej instancji¹³⁵ m.in. dlatego, że w uzasadnieniu zaskarżonego postanowienia zabrakło szczegółowych motywów rozstrzygnięcia. Dla Sądu Apelacyjnego było oczywiste, że obaj represjonowani walczyli o niepodległość Polski w ramach organizacji, której czołowi członkowie wywodzili się z AK, a także że w swej działalności wzorowali się na zasadach, rygorach i strukturach obowiązujących w AK. Zdaniem Sądu Apelacyjnego konieczne jest jednak, aby przy ponownym rozpoznaniu sprawy sąd pierwszej instancji dokładnie rozważył i ocenił szczególnie charakter czynów kwalifikowanych z art. 259 k.k. z 1932 r. Dokonał tego Sąd Wojewódzki ponownie rozpoznający sprawę i stwierdził nieważność całego wyroku wobec drugiego represjonowanego. W uzasadnieniu wskazał, że wszystkie czyny były związane z działalnością niepodległościową¹³⁶.

Sprawa VIII Ko 1337/95 była przedmiotem kontroli instancyjnej spowodowanej zażaleniem prokuratora. Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie wyrokiem z dnia 13 października 1949 r. skazał na łączną karę śmierci członka Narodowego Zjednoczenia Wojskowego za usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), gwałtowne zamachy na jednostkę sił zbrojnych i na urzędnika samorządowego (art. 1 m.k.k.), nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.), zabójstwo (art. 225 § 1 k.k. z 1932 r.) oraz usiłowanie napadu rabunkowego (art. 259 k.k. z 1932 r.). Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 6 grudnia 1949 r. utrzymał orzeczenie w mocy, ale nie doszło do wykonania kary śmierci, ponieważ prezydent w trybie łaski zamienił tę karę na dożywotnie więzienie. Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 29 maja 1995 r. stwierdził nieważność całego wyroku. Prokurator w zażaleniu podniósł, że ugrupowanie trudniło się wyłącznie działalnością kryminalną, a ponadto

¹³⁵ Postanowienia SA z dnia 6 lutego 1992 r.

¹³⁶ Postanowienie z dnia 30 czerwca 1993 r.

zarzucił sądowi pierwszej instancji niewyjaśnienie wszystkich istotnych okoliczności sprawy. Rzeczywiście uzasadnienie zaskarżonego postanowienia było bardzo ogólne, w efekcie postanowienie zostało uchylone i sprawę przekazano Sądowi Wojewódzkiemu do ponownego rozpoznania¹³⁷.

Sąd Okręgowy postanowieniem z dnia 19 października 1999 r. ponownie stwierdził nieważność orzeczeń skazujących. W bardzo starannym uzasadnieniu Sąd wykazał, że absolutnie nieuprawnione było twierdzenie prokuratora o wyłącznie kryminalnej działalności Narodowego Zjednoczenia Wojskowego. Poza wszelką dyskusję jest teza całkowicie przeciwna. Narodowe Zjednoczenie Wojskowe było organizacją walczącą o niepodległość Polski i taki też charakter miał oddział NZW walczący na terenie powiatów makowskiego, przasnyskiego i ostrołęckiego, którego członkiem był represjonowany. Gwałtowne zamachy i napad rabunkowy były podejmowane w ramach aktywnej działalności niepodległościowej. W tej działalności mieściło się także wykonanie rozkazu zabicia konfidenta UB. Rozkaz został wydany po przeprowadzeniu postępowania wyjaśniającego, w którym ustalono, że zadaniem konfidenta było wykrycie miejsca stacjonowania oddziału, a to stanowiło realne zagrożenie dla istnienia oddziału.

Postępowanie rehabilitacyjne w sprawie VIII Ko 461/92 następczo było trudne i było bardzo złożone, dwukrotnie przechodząc przez kontrolę instancyjną¹³⁸. Wyrokiem Sądu Wojewódzkiego dla województwa warszawskiego w Warszawie z dnia 17 czerwca 1964 r. represjonowany, członek Narodowych Sił Zbrojnych, został skazany za działalność polegającą na likwidacji placówek UB, posterunków MO oraz uwalnianiu więźniów, obejmującą okres od kwietnia do września 1945 r. Sąd zakwalifikował te działania jako: usiłowanie obalenia przez mocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), posiadanie broni bez zezwolenia (art. 4 m.k.k.) oraz dwukrotne zabójstwo (art. 225 k.k. z 1932 r.) i wymierzył karę łączną 15 lat więzienia, złagodzoną do 10 lat na podstawie ustawy o amnestii z 1956 r. Wyrok został zmieniony częściowo wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 1964 r., który uniewinnił od jednego zarzutu zabójstwa, umorzył postępowanie o czyn z art. 4 m.k.k. na mocy ustawy o amnestii z 1956 r.,

¹³⁷ Postanowienie SA z dnia 17 sierpnia 1995 r.

¹³⁸ W rezultacie trwało ponad 5 lat.

wymierzył nową karę łączną 10 lat więzienia, złagodzoną na mocy tej samej ustawy do 5 lat więzienia.

W postanowieniu z dnia 6 grudnia 1991 r. Sąd Wojewódzki unieważnił wyroki z 1964 r. w części przypisującej wnioskodawcy popełnienie czynu z art. 4 m.k.k. W pozostałej części wniosku nie uwzględnił. Zdaniem Sądu czyn zakwalifikowany z art. 225 k.k. z 1932 r. był przestępstwem kryminalnym, zaś do zachowań zakwalifikowanych z art. 86 § 2 k.k. WP, które wprawdzie były działalnością niepodległościową, wyłączone jest stosowanie ustawy rehabilitacyjnej ze względu na niewspółmierność sposobu działania i zastosowanych środków do zamierzonego lub osiągniętego skutku, a także z powodu rażącej dysproporcji między dobrem poświęcanym a dobrem ratowanym. W następstwie zażalenia, w którym wniesiono o unieważnienie wyroków w części skazującej za czyny zakwalifikowane z art. 86 § 2 k.k. WP i z art. 225 k.k. z 1932 r., Sąd Apelacyjny uchylił zaskarżone postanowienie w zakresie nieuwzględniającym wniosku i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania. Sąd Wojewódzki po ponownym rozpoznaniu sprawy unieważnił wyroki z 1964 r. w części skazującej za czyny zakwalifikowane z art. 86 § 2 k.k. WP, a nie uwzględnił wniosku w pozostałej części, podtrzymując ocenę, że czyn zakwalifikowany z art. 225 k.k. z 1932 r. stanowi przestępstwo kryminalne¹³⁹. Ponownie złożone zażalenie przyniosło dokonaną przez Sąd Apelacyjny bardzo wnikliwą ocenę postępowania dowodowego przeprowadzonego zarówno w 1964 r., jak i w toku postępowania rehabilitacyjnego, czego rezultatem było unieważnienie w części skazującej za zabójstwo¹⁴⁰. Właściwa ocena czynu zakwalifikowanego z art. 225 k.k. z 1932 r. możliwa była po przeanalizowaniu strony podmiotowej zachowania sprawcy. Dokonane przez niego zabójstwo dwóch osób było wykonaniem wyroku śmierci za współpracę tych osób z UB, a wcześniej z Niemcami i – po wkroczeniu Armii Czerwonej – z NKWD, w zwalczaniu organizacji niepodległościowych. Wyrok został wykonany na podstawie rozkazu dowództwa Narodowych Sił Zbrojnych i był elementem działalności niepodległościowej represjonowanego, za którą został w 1992 r. uhonorowany Orderem Virtuti Militari¹⁴¹.

¹³⁹ Postanowienie SW z dnia 27 listopada 1996 r.

¹⁴⁰ Postanowienie SA z dnia 21 stycznia 1997 r.

¹⁴¹ Pomocne w ocenie postawy represjonowanego było pisemne stanowisko Zarządu Głównego Żołnierzy Narodowych Sił Zbrojnych z dnia 31 lipca 1996 r.

W sprawie VIII Ko 312/93 o pełną rehabilitację zabiegał represjonowany, skazany wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 12 listopada 1946 r. na karę łączną 10 lat więzienia za usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), posiadanie broni bez zezwolenia (art. 4 m.k.k.), zabójstwo (art. 225 k.k. z 1932 r.) oraz napad rabunkowy (art. 9 dekretu o ochronie Państwa). Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 4 stycznia 1993 r. stwierdził nieważność wyroku WSR tylko w części skazującej za czyny z art. 86 k.k. WP oraz z art. 4 m.k.k., a oddalił wnioski w pozostałej części, uznając, że były to czyny kryminalne. Sąd Apelacyjny w Warszawie w następstwie uwzględnienia zażalenia represjonowanego uchylił postanowienie Sądu Wojewódzkiego w zaskarżonej części i sprawę przekazał do ponownego rozpoznania. Sąd Okręgowy, po przeprowadzeniu postępowania dowodowego, w postanowieniu z dnia 11 grudnia 2000 r. stwierdził nieważność wyroku WSR również w części skazującej za zabójstwo i napad rabunkowy. We wnikliwym uzasadnieniu wykazał, że zarówno udział w zabójstwie małżonków, jak i napad rabunkowy, mieściły się w ramach działalności prowadzonej przez organizację niepodległościową „Opór”, której był członkiem. Wyrok śmierci na małżonków został wydany, ponieważ ustalono, że podobnie jak w czasie wojny donosili Niemcom na Polaków, teraz donoszą do miejscowego UB. Natomiast zabrane mienie z domu małżonków stanowiło własność placówki AK jeszcze z czasów wojny.

Dużą złożonością charakteryzowała się sprawa VIII Ko 1379/91, której ostateczne, prawidłowe rozstrzygnięcie zapadło dopiero w Sądzie Najwyższym. Stwierdzenia nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 31 maja 1949 r., skazującego czterech oskarżonych, domagali się trzej represjonowani i małżonka czwartego. Wojskowy Sąd skazał za usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP) 4 oskarżonych, przy czym wobec dwóch osób, członków Stronnictwa Narodowego, wymierzono kary po 6 lat więzienia, zaś wobec dwóch pozostałych, działających w ramach Narodowych Sił Zbrojnych, wymierzono kary po 10 lat więzienia. Ponadto członków NSZ skazano za nielegalne posiadanie broni i amunicji (art. 4 m.k.k.) oraz pierwszego – za podżeganie do gwałtownego zamachu (art. 27 k.k. WP w związku z art. 1 m.k.k.), a drugiego – za udział w trzech gwałtownych zamachach (art. 1 § 1–3 m.k.k.). Członkom Narodowych Sił Zbrojnych wymierzono kary łączne: pierwszemu – karę śmierci, drugiemu – karę

15 lat więzienia. Wyrok został utrzymany w mocy przez Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 10 sierpnia 1949 r. Prezydent B. Bierut skorzystał z prawa łaski i zamienił karę śmierci na 15 lat więzienia. Prokurator Generalny wniósł rewizję nadzwyczajną na korzyść skazanego na karę łączną 15 lat więzienia i Sąd Najwyższy wyrokiem z dnia 13 grudnia 1956 r., po uchyleniu zaskarżonych orzeczeń i po zastosowaniu ustawy o amnestii z 1956 r., złagodził kary za poszczególne czyny i wymierzył nową karę łączną 7 lat więzienia.

Sąd Wojewódzki w Warszawie przyjął jako podstawę rehabilitującego postanowienia z dnia 17 grudnia 1991 r. prowadzenie działalności niepodległościowej przez wszystkich oskarżonych. W rezultacie stwierdził wobec wszystkich nieważność tylko wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego z dnia 31 maja 1949 r., skazującego na podstawie art. 86 § 2 k.k. WP, a ponadto wobec jednego z członków Narodowych Sił Zbrojnych stwierdził nieważność wyroku również co do skazania za pozostałe czyny. Wobec drugiego członka NSZ Sąd nie wypowiedział się co do skazania na podstawie art. 4 m.k.k., uwzględnił wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku skazującego za dwa gwałtowne zamachy, a oddalił wniosek co do skazania za trzeci gwałtowny zamach, ponieważ sposób działania i zastosowane środki były rażąco niewspółmierne do zamierzonego i osiągniętego skutku.

Postanowienie to zaskarżył rewizją nadzwyczajną Pierwszy Prezes SN, wnosząc o jego zmianę przez stwierdzenie wobec wszystkich represjonowanych nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego z dnia 31 maja 1949 r. i utrzymującego go w mocy postanowienia Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 10 sierpnia 1949 r., a ponadto wobec czwartego – również stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 1956 r. W uzasadnieniu rewizji wykazano nietrafność oddalenia wniosku o stwierdzenie nieważności skazania za udział w gwałtownym zamachu, z powołaniem się na rażącą dysproporcję między dobrem poświęcanym, a tym, które uzyskano lub zamierzano uzyskać. Ten gwałtowny zamach polegał na „ochłostaniu i obrabowaniu” jednej osoby z powodu przynależności do Polskiej Partii Robotniczej oraz obrabowaniu drugiej osoby z powodu pełnienia funkcji sołtysa. Trzeba zaznaczyć, że kara chłosty była wymierzana tym osobom, które zbierały informacje o członkach podziemnych organizacji i donosiły do UB, bowiem sama przynależność do PPR, czy pełnienie funkcji sołtysa dla wymierzenia tej kary nie wystarczały. Odnosnie do zaboru rzeczy były przestrzegane określone reguły

– niedopuszczalne było (pod groźbą kary wymierzanej podwładnym) zabieranie rzeczy i pieniędzy prywatnych. Sołtysowi zabrano tylko pieniądze zgromadzone z podatków. Ponadto represjonowany, wobec którego oddalono wniosek, był członkiem Narodowych Sił Zbrojnych tylko 3 dni, we wszystkich zamachach pełnił funkcję podrzędną, uczestniczył w nich tylko w charakterze obstawy. Nie wiadomo, czy w ogóle wiedział, po co pozostali członkowie wchodzili do prywatnych domów. SN uwzględnił w pełni rewizję nadzwyczajną i stwierdził wobec wszystkich represjonowanych nieważność wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego z dnia 31 maja 1949 r. i postanowienia Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 10 sierpnia 1949 r., a dodatkowo wobec czwartego represjonowanego – wyroku Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 1956 r.¹⁴².

W sprawie VIII Ko 63/04 wystąpiły spore trudności w należytej ocenie wypełnienia przesłanek wymaganych przez ustawę rehabilitacyjną. Główną przyczyną był zaawansowany wiek represjonowanego, czego konsekwencją było niepamiętanie wielu okoliczności oraz trudności we właściwym przedstawieniu dowodów potwierdzających działalność niepodległościową. Wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 4 sierpnia 1950 r. został skazany na 5 lat więzienia za udzielenie pomocy oddziałowi leśnemu „Huzara” (art. 14 m.k.k.). Represjonowany w toku postępowania prowadzonego w 1950 r. stanowczo zaprzeczał stawianym mu zarzutom. Także podczas postępowania rehabilitacyjnego w 1995 r., zeznając w charakterze świadka, oświadczył, że po wojnie nie prowadził działalności niepodległościowej. Oczywiście tego konsekwencją było nieuwzględnienie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia w obu instancjach¹⁴³. Również kasacja strony została oddalona przez Sąd Najwyższy¹⁴⁴.

Dopiero we wniosku o wznowienie postępowania rehabilitacyjnego, złożonym przez obrońcę z urzędu, a opartym na podstawie nowych faktów lub dowodów, nie znanych przedtem sądowi (art. 540 § 1 pkt 2 k.p.k.¹⁴⁵), wniesiono o przeprowadzenie dowodu z zeznań kilku świadków. Przesłuchani świadkowie potwierdzili działalność

¹⁴² Postanowienie SN z dnia 1 czerwca 1994 r., II KRN 82/94 (niepubl.).

¹⁴³ Postanowienie SW z dnia 13 kwietnia 1995 r., utrzymane w mocy przez SA postanowieniem z dnia 14 czerwca 1995 r.

¹⁴⁴ Postanowienie z dnia 11 października 1996 r., II KKN 85/96 (niepubl.). Na marginesie – występującego w imieniu represjonowanego adwokata SN błędnie nazywał pełnomocnikiem.

¹⁴⁵ W brzmieniu pierwotnym, przed zmianą wprowadzoną ustawą z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2013 r., poz. 1247).

niepodległościową represjonowanego prowadzoną zarówno podczas okupacji niemieckiej w AK, jak i po wojnie w ramach „Wolności i Niezawisłości”. W tej sytuacji Sąd Najwyższy wyrokiem z dnia 9 marca 2004 r. (II KO 56/02) wznowił postępowanie, uchylił postanowienia Sądu Wojewódzkiego i Sądu Apelacyjnego wydane w 1995 r. w toku postępowania rehabilitacyjnego i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania Sądowi Okręgowemu. Ostatecznie Sąd Okręgowy stwierdził nieważność wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego z 1950 r. postanowieniem z dnia 10 grudnia 2004 r., kończąc w ten sposób ponad 12-letnią batalię o rehabilitację.

5.3. Stwierdzenie nieważności orzeczenia w związku z działalnością niepodległościową w sprawach innych niż udział w nielegalnym związku

Stwierdzenie nieważności orzeczenia w sprawach o inne przestępstwa niż udział w nielegalnym związku oraz przestępstwa z nimi powiązane zdarzało się stosunkowo rzadko. Poniżej przedstawię kilka spraw, w których podstawą stwierdzenia nieważności orzeczenia było ustalenie, że skazanie nastąpiło w związku z działalnością niepodległościową.

Stwierdzenie nieważności orzeczenia skazującego w zasadzie tylko za nielegalne posiadanie broni (bez powiązania z udziałem w nielegalnym związku) występowało bardzo rzadko. Dobre przykłady takich rozstrzygnięć znajdujemy w sprawach przedstawionych poniżej.

Dość duże trudności nastroczało rozstrzygnięcie sprawy VIII Ko 1121/91, w której przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego był wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 27 stycznia 1949 r. (utrzymany w mocy postanowieniem Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 29 kwietnia 1949 r.). Wyrokiem tym skazano na karę łączną 6 lat więzienia za nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.) oraz uchylanie się od czynnej służby wojskowej (art. 118 § 1 w związku z art. 117 § 1 k.k. WP). Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 17 grudnia 1991 r. oddalił wniosek uznając, że czyny represjonowanego nie były związane z działalnością niepodległościową. Represjonowany w zażaleniu podnosił, że sąd pierwszej instancji, przy rozstrzyganiu, nie uwzględnił jego przynależności do AK, a to właśnie miało decydujące znaczenie dla wszczęcia przeciwko niemu postępowania karnego. Sąd Apelacyjny w Warszawie podzielił racje

represjonowanego i zmienił zaskarżone postanowienie, stwierdzając nieważność skazującego orzeczenia¹⁴⁶. W uzasadnieniu Sąd Apelacyjny wskazał, że wyjaśnienia złożone przez represjonowanego w postępowaniu toczącym się w 1949 r. zostały wymuszone. W rzeczywistości represjonowany przechowywany pistolet zdobył podczas działań w AK i przekazał go koledze, który został aresztowany. W obawie przed własnym aresztowaniem zaczął się ukrywać, a tym samym uchylał się od służby wojskowej. Sąd uznał, że skazanie za oba czyny było związane z wcześniejszą działalnością niepodległościową. Stwierdzając nieważność orzeczenia zauważył, że w przepisie art. 1 ust. 1 ustawy rehabilitacyjnej nie stawia się wymogu, by działalność niepodległościowa miała miejsce równoległe z czynem przypisanym.

Sprawa **VIII Ko 3/05** także zakończyła się stwierdzeniem nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 19 maja 1947 r., skazującego za nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.) na 5 lat więzienia. Z wnioskiem o stwierdzenie nieważności tego orzeczenia wystąpiła córka represjonowanego. Przechowywane broń i amunicja należały do organizacji „Wolność i Niezawisłość”, prowadzącej działalność niepodległościową. Przechowywanie broni było faktycznym udzielaniem pomocy tej organizacji, tak więc istniały podstawy do stwierdzenia nieważności skazującego orzeczenia¹⁴⁷.

Do całkowitego unieważnienia dochodziło także w sprawach o przestępstwa wrogiej propagandy. Działo się tak na ogół wówczas, gdy czyny, kwalifikowane jako przestępstwa wrogiej propagandy, były kierowane do szerszego kręgu osób.

I tak w sprawie **VIII Ko 1572/91** przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego był wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 14 lipca 1952 r., skazujący na 4 lata więzienia za nawoływanie do czynów przeciwko jedności sojuszniczej ze Związkiem Radzieckim (art. 11 m.k.k.). Tak zakwalifikowano wypowiedzi zawierające krytyczną ocenę kolchozów w Związku Radzieckim oraz poruszające sprawę zbrodni w Katyniu. Wygłoszone zostały przez represjonowanego podczas kursu szkolącego szeregowych milicjantów, w którym uczestniczył. Sąd Wojewódzki uznał te wypowiedzi jako działalność niepodległościową¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Postanowienie SA z dnia 16 stycznia 1992 r.

¹⁴⁷ Postanowienie SO z dnia 2 czerwca 2005 r.

¹⁴⁸ Postanowienie z dnia 30 listopada 1992 r.

W sprawie VIII Ko 1592/91 Sąd Wojewódzki stwierdził nieważność wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 września 1949 r., skazującego na 3 lata więzienia za rozpowszechnianie pism zawierających fałszywe wiadomości, mogące wyrządzić istotną szkodę interesom państwa polskiego (art. 23 m.k.k.)¹⁴⁹. W istocie chodziło o rozpowszechnianie wraz z kilkoma osobami ulotek o treści skierowanej przeciwko władzom i ustrojowi Polski Ludowej. Trafnie więc Sąd Wojewódzki zakwalifikował te czyny jako działalność niepodległościową.

W sprawie VIII Ko 1722/92 działalność niepodległościowa polegała na rozpowszechnianiu wierszy o treści krytycznej wobec władzy, aby uświadomić innym, że Polska nie jest suwerenna. Zachowania te Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym potraktowała jako rozpowszechnianie pism zawierających fałszywe wiadomości, mogące wyrządzić istotną szkodę interesom państwa polskiego (art. 22 i 23 m.k.k.) i wymierzyła karę 15 miesięcy obozu pracy. Sąd Wojewódzki stwierdził nieważność orzeczenia postanowieniem z dnia 7 marca 1994 r.

W sprawie VIII Ko 749/91 o stwierdzenie nieważności orzeczenia Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym z dnia 21 kwietnia 1953 r., umieszczającego na 18 miesięcy w obozie pracy za uprawianie propagandy wojennej (art. 1 ustawy z dnia 29 grudnia 1950 r. o obronie pokoju), wystąpił represjonowany. W istocie jego zachowanie polegało na słuchaniu radia „Wolna Europa” i wyrażeniu radości z powodu śmierci Stalina w 12-osobowym pokoju hotelu robotniczego. Sąd Wojewódzki wniosek oddalił¹⁵⁰. Zażalenie represjonowanego uwzględnił Sąd Apelacyjny i w postanowieniu z dnia 11 października 1991 r. stwierdził nieważność orzeczenia Komisji Specjalnej. W bardzo dobrym uzasadnieniu Sąd Apelacyjny podkreślił, że wspólne słuchanie radia „Wolna Europa” i komentowanie wypowiedzianych tam treści było jawnym wyrażaniem poglądów politycznych, sprzeciwem wobec istniejącej rzeczywistości, niepoddawaniem się indoktrynacji i przejawem oporu społecznego. Sąd wyraził przekonanie, że obok działalności wojskowej i politycznej wąskich grup, również takie zachowania, będące wyrazem szerokiego oporu społecznego, doprowadziły ostatecznie do odzyskania niepodległego bytu państwa polskiego.

¹⁴⁹ Postanowienie z dnia 28 kwietnia 1992 r.

¹⁵⁰ Postanowienie z dnia 13 września 1991 r.

Zdarzały się też pojedyncze sprawy, w których do działalności niepodległościowej zaliczano jednostkowe zachowania polegające na krytyce czy ośmieszaniu ówczesnego ustroju. Tego rodzaju interpretacja ustawy rehabilitacyjnej była odosobniona¹⁵¹. Tak jednak postąpił Sąd w dwóch sprawach, w których stwierdził nieważność orzeczeń Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, wymierzających umieszczenie w obozie pracy za zachowania kwalifikowane jako rozpowszechnianie fałszywych wiadomości mogących wyrządzić istotną szkodę interesom państwa polskiego (art. 22 m.k.k.). W pierwszej sprawie VIII Ko 1637/91 Sąd Wojewódzki stwierdził nieważność orzeczenia wymierzającego karę 18 miesięcy obozu pracy za krytyczną wypowiedź o sytuacji społeczno-gospodarczej w Polsce¹⁵²; w drugiej (sprawa VIII Ko 1953/91) – orzeczenia wymierzającego karę 6 miesięcy obozu za śpiewanie w chórze piosenki ośmieszającej ówczesny ustrój¹⁵³.

5.4. Stwierdzenie nieważności orzeczenia z powodu działalności niepodległościowej

Wobec osób prowadzących działalność niepodległościową stosowano także represje dyktowane chęcią odwetu za taką działalność. Czyniono to przez wszczynanie fikcyjnych procesów, na podstawie fałszywych oskarżeń o nigdy niepopelnione przestępstwa. Chodziło nie tylko o rozprawienie się z przeciwnikami politycznymi, wręcz ich fizyczną likwidację, ale o skompromitowanie ich w oczach społeczeństwa. Niejednokrotnie oskarżano osoby prowadzące działalność niepodległościową o szpiegostwo, o najpoważniejsze przestępstwa przeciwko państwu. Jako przykład takiej praktyki można wskazać sprawę Witolda Pileckiego i tzw. spisku w wojsku, w których oskarżenia były całkowicie spreparowane, a wyroki skazujące opierały się na zeznaniach i wyjaśnieniach wymuszanych torturami. W tych sprawach wydawano bardzo często niezwykle surowe wyroki, w tym skazujące na karę śmierci, niejednokrotnie wykonywaną¹⁵⁴. Wyjątkowo perfidne

¹⁵¹ Inaczej tego typu zachowania oceniały przykładowo SA w Krakowie (postanowienie z dnia 13 marca 1997 r., II AKz 12/97, KZS 1997, nr 2–3, poz. 94) czy SA w Katowicach (postanowienie z dnia 13 sierpnia 2008 r., II AKo 175/08, LEX nr 447103).

¹⁵² Postanowienie SW z dnia 20 listopada 1992 r.

¹⁵³ Postanowienie SW z dnia 30 grudnia 1992 r.

¹⁵⁴ Witold Pilecki skazany w 1948 r. na karę śmierci (wykonaną) został uniewinniony przez SN w 1990 r. w trybie nadzwyczajnowirewizyjnym – M. Stanowska, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego w sprawach re-*

było oskarżanie o współpracę z niemieckim okupantem, tym bardziej, że dotyczyło to osób najbardziej zaangażowanych w prowadzenie walki z tym okupantem. Przykładowo można wskazać skazania na podstawie takich zarzutów na karę śmierci: Augusta Emila Fieldorfa (wyrok wykonano) i Kazimierza Moczarskiego (SN zmienił karę śmierci na dożywocie)¹⁵⁵.

W tego rodzaju sprawach konieczne jest wystąpienie dwóch kryteriów kwalifikowania orzeczenia jako wydanego z powodu działalności niepodległościowej. Po pierwsze represjonowany ma prowadzić działalność niepodległościową. Po drugie wykluczone jest sprawstwo zarzucanego mu czynu – wytoczenie fikcyjnego procesu było właśnie represją za prowadzoną działalność niepodległościową. Z ustawy rehabilitacyjnej nie może skorzystać osoba, która została oskarżona o rzeczywiście popełnione przestępstwo pospolite, a fakt prowadzenia działalności niepodległościowej stał się powodem zaostrożenia odpowiedzialności karnej.

Nie sposób podzielić stanowiska Sądu Najwyższego zaprezentowanego w postanowieniu z dnia 27 lipca 1993 r., WZ 141/93¹⁵⁶. Zdaniem SN dla przyjęcia, iż określone orzeczenie wydano z powodu działalności niepodległościowej nie potrzeba ustalenia, że represjonowano daną osobę za własną działalność tego rodzaju. Wystarczające będzie stwierdzenie, że represje dotknęły ją za taką działalność innej osoby, związanej z nią uczuciowo lub rodzinnie. Autor krytycznej glosy zdecydowanie sprzeciwił się temu pogładowi. Przypomniał, że ustawa rehabilitacyjna miała posłużyć do oddania sprawiedliwości i przyznania zasług osobom faktycznie działającym na rzecz niepodległości Polski. Nie może natomiast ta ustawa stać się podstawą prawną dla niesłusznej nobilitacji innych osób, które rzeczywistej działalności niepodległościowej nie prowadziły. Wskazał, że do naprawienia krzywd osób represjonowanych z tej tylko przyczyny, że były związane więza-

habilitacyjnych w latach 1988–1991, Archiwum Kryminologii 1993, t. XIX, s. 133–190. Kilkadziesiąt osób skazanych za tzw. spisek w wojsku, w tym 37 oficerów na karę śmierci (wobec dwudziestu wyrok wykonano), zostało zrehabilitowanych w drugiej połowie lat pięćdziesiątych w następstwie wznowienia postępowania. Zob. J. Poksiński, „Spisek w wojsku”. *Victis honos*, Warszawa 1994.

¹⁵⁵ Obaj zostali zrehabilitowani w następstwie wznowienia postępowania. K. Moczarskiego uniewinniono w 1956 r., zaś wobec Fieldorfa w 1958 r. umorzono postępowanie z braku dowodów winy, a dopiero w 1989 r. – z powodu niepełnienia zarzucanej zbrodni.

¹⁵⁶ Pal. 1995, nr 1–2, s. 229.

mi krwi lub przyjaźni z działaczami niepodległościowymi, powinny być używane nadzwyczajne środki zaskarżenia¹⁵⁷.

W analizowanym materiale były trzy sprawy, w których skazanie było odwetem za działalność niepodległościową.

Tak było w sprawie VIII Ko 1116/92, w której Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym orzeczeniem z dnia 12 lutego 1948 r. wymierzyła karę 24 miesięcy obozu pracy zatrudnionej w hurtowni papierniczej swego brata, Stanisława Dolewskiego, wspierającego finansowo kampanię wyborczą Polskiego Stronnictwa Ludowego, jedynej opozycyjnej partii działającej w obronie suwerenności państwa. Nie jest wiadome jak Komisja Specjalna zakwalifikowała zachowanie represjonowanej – w każdym razie w postanowieniu stwierdzającym nieważność orzeczenia Sąd Wojewódzki nie określił za co skazano siostrę Dolewskiego. Wiadomo jednak, że działalność Stanisława Dolewskiego Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi zakwalifikował jako sabotaż (art. 3 m.k.k.) i za ten rzekomy sabotaż skazał go na łączną karę śmierci¹⁵⁸. Słusznie więc Sąd Wojewódzki – mimo sprzeciwu prokuratora – uznał, że skazanie represjonowanej, akceptującej działalność brata, nastąpiło także z powodu działalności niepodległościowej¹⁵⁹.

Również w sprawie VIII Ko 1638/95 stwierdzenie nieważności orzeczenia Sądu Wojewódzkiego dla miasta stołecznego Warszawy z dnia 29 grudnia 1951 r., skazującego na podstawie art. 22 m.k.k. na 2 lata 6 miesięcy więzienia (SN wyrokiem z dnia 19 sierpnia 1952 r. złagodził karę do 1 roku i 6 miesięcy) nastąpiło z powodu działalności niepodległościowej¹⁶⁰. Analiza akt historycznych i materiału dowodowego zgromadzonego w postępowaniu rehabilitacyjnym doprowadziła Sąd Wojewódzki w Warszawie do przekonania, że przyczyną skazania była działalność represjonowanego w latach 1939–1944 w szeregach Związku Walki Zbrojnej, a następnie AK.

¹⁵⁷ S. Zabłocki, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 1993 r.*, Pal. 1995, nr 1–2, s. 229–233.

¹⁵⁸ Wyrok WSR z dnia 12 stycznia 1948 r., utrzymany przez NSW postanowieniem z dnia 4 marca 1948 r. Wobec nieskorzystania z prawa łaski wyrok wykonano. SW w Łodzi postanowieniem z dnia 23 lipca 1991 r. stwierdził nieważność całego wyroku. SA w Łodzi postanowieniem z dnia 14 sierpnia 1991 r. zmienił postanowienie SW, uchylając stwierdzenie nieważności orzeczenia w dwóch punktach. SN, uwzględniając w pełni rewizję nadzwyczajną Pierwszego Prezesa SN, postanowieniem z dnia 17 stycznia 1992 r. zmienił postanowienie SA w ten sposób, że utrzymał postanowienie SW w Łodzi.

¹⁵⁹ Postanowienie SW z dnia 2 września 1993 r.

¹⁶⁰ Postanowienie SW z dnia 13 maja 1998 r.

Wreszcie w sprawie VIII Ko 1394/92 przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego był wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 28 listopada 1947 r. skazujący za nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.) na 5 lat więzienia. Tym samym wyrokiem WSR uniewinnił od zarzutów przynależności do Narodowych Sił Zbrojnych, zakwalifikowanego jako usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP) oraz od napadu rabunkowego (art. 259 k.k. z 1932 r.). Sąd Wojewódzki stwierdził nieważność wyroku skazującego postanowieniem z dnia 2 grudnia 1993 r. przyjmując, że skazanie nastąpiło z powodu działalności niepodległościowej. Sąd po bardzo starannej analizie akt historycznych i dowodów zgromadzonych w postępowaniu rehabilitacyjnym doszedł do wniosku, że represjonowany nie popełnił żadnego z zarzucanych czynów, w tym również nielegalnego posiadania broni. W uzasadnieniu rehabilitującego postanowienia przekonująco wykazał, że represjonowany został zmuszony do podpisania protokołu, w którym stwierdzono rzekome odnalezienie broni. Skazanie zaś za czyn niepopełniony nastąpiło z powodu jego przynależności do Partii Anty-Komunistycznej – młodzieżowej nielegalnej organizacji, której celem była, opierająca się na wartościach chrześcijańskich, propaganda wroga ówczesnemu ustrojowi.

5.5. Stwierdzenie nieważności orzeczenia wobec osób przeciwstawiających się kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom

Możliwość stwierdzania nieważności orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za przeciwstawianie się określonym formom polityki rolnej władz komunistycznych pojawiła się dopiero w końcowej fazie prac parlamentarnych nad ustawą rehabilitacyjną. Jest to całkowicie odrębna kategoria przyczyn nieważności, do której nie odnoszą się rygory stawiane rehabilitacji za prowadzenie działalności niepodległościowej. Trzeba zgodzić się z K. Sychtą, że rezygnacja przez ustawodawcę z dookreślenia właściwości przedmiotowych zachowania będącego sprzeciwem wobec określonych form polityki rolnej, pozwala na objęcie zakresem ustawy rehabilitacyjnej wszelkich form przeciwstawiania się zakładaniu rolniczych spółdzielni produkcyjnych oraz przymusowemu skupowi płodów rolnych¹⁶¹. Tak więc zakresem

¹⁶¹ K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 68 i n.

ustawy będą objęte przede wszystkim zachowania ściśle określone w przepisach nakładających na polskich rolników obowiązkowe dostawy oraz obowiązki związane z kolektywizacją wsi, z którymi ówczesny ustawodawca łączył sankcje prawnokarne. Będą tym zakresem objęte także inne zachowania wyrażające niechęć wobec polityki rolnej władz komunistycznych, jeśli jednocześnie wypełniają znamiona innych czynów zabronionych.

W tym miejscu konieczne jest wyjaśnienie pojęcia obowiązkowe dostawy oraz uściślenie zakresu zachowania polegającego na przeciwstawianiu się obowiązkowym dostawom. Potrzeba ta wynika z faktu, że w aktach prawnych stanowiących podstawę przymusowego skupu płodów rolnych używa się zróżnicowanego nazewnictwa dla określenia obu rodzajów przymusowych świadczeń. W aktach prawnych wydawanych w latach 1944–1956 używa się zarówno określenia świadczenia rzeczowe, jak i obowiązkowe dostawy, niekiedy nawet zrównując te pojęcia.

Tak jest np. w dekreście PKWN z dnia 18 sierpnia 1944 r. o wojennych świadczeniach rzeczowych – obowiązkowych dostawach zbóż i ziemniaków dla państwa¹⁶². Podobnie w dekreście PKWN z dnia 22 sierpnia 1944 r. o wojennych świadczeniach rzeczowych – obowiązkowych dostawach mięsa, mleka i siana dla państwa¹⁶³. W obu tych dekretach złośliwe uchylanie się od obowiązkowych dostaw pociągało za sobą odpowiedzialność karną wedle prawa wojennego¹⁶⁴. Taka odpowiedzialność – i to niezwykle surowa – została przewidziana w art. 10 dekretu o ochronie Państwa. Zgodnie z tym przepisem uchylanie się w czasie wojny od obowiązku świadczenia rzeczowego było zagrożone karą więzienia a nawet karą śmierci.

Tak surową odpowiedzialność karną przewidziano również za naruszenie rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 9 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach zbóż, gryki, prosa, ziemniaków, siana, słomy, nasion oleistych, strączkowych i strączkowych pastewnych¹⁶⁵, odsyłając w § 14 rozporządzenia wprost do art. 10 dekretu o ochronie Państwa.

Mamy tu do czynienia z wyraźnym naruszeniem prawa, ponieważ rozporządzenie było umocowane w ustawie z dnia 30 marca

¹⁶² Dz. U. nr 3, poz. 9. Dekret ten utracił moc z dniem 31 grudnia 1945 r.

¹⁶³ Dz. U. nr 3, poz. 10. Dekret ten utracił moc z dniem 31 grudnia 1945 r.

¹⁶⁴ Art. 14 dekretu z dnia 18 sierpnia 1944 r. oraz art. 22 dekretu z dnia 22 sierpnia 1944 r.

¹⁶⁵ Dz. U. nr 6, poz. 23.

1939 r. o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych¹⁶⁶, w której w art. 92 przewidziano za uchylenie się w czasie wojny od obowiązku świadczeń rzeczowych karę więzienia lub aresztu do 3 lat, z możliwością dodatkowego orzeczenia kary grzywny. To naruszenie prawa jest tym większe, że te surowe sankcje karne przewidziano nawet za naruszenie zarządzeń wydanych na podstawie rozporządzenia.

W nieco późniejszym okresie, na początku lat pięćdziesiątych, wprowadzono już łagodniejsze przepisy karne za naruszenie obowiązkowych dostaw różnych towarów produkcji rolnej. W dekrete Rady Ministrów z dnia 23 lipca 1951 r. o planowym skupie zbóż nałożono na chłopów obowiązek sprzedaży zbóż, którego niewypełnienie mogło spotkać się z wymierzeniem kary grzywny w trybie karnoadministracyjnym (art. 22 dekretu). Jeśli jednak uznano, że sprawca nie wypełnia ciężącego na nim obowiązku w sposób złośliwy, wówczas traktowano to jako przestępstwo zagrożone karą więzienia lub aresztu do lat trzech (art. 23 powołanego wyżej dekretu). Powtórzono to uregulowanie w ustawie z dnia 10 lipca 1952 r. o obowiązkowych dostawach zbóż¹⁶⁷. Za „zwykłe” niewykonanie dostawy przewidziano karę grzywny wymierzaną w trybie karnoadministracyjnym (art. 28 ustawy), a za złośliwe niewykonanie dostaw – karę więzienia lub aresztu do 3 lat (art. 29 ustawy).

Ustawodawca w sposób analogiczny uregulował niewykonywanie obowiązkowych dostaw mleka, ziemniaków i zwierząt rzeźnych.

Karą za „zwykłe” niewykonanie dostaw mleka była grzywna wymierzana w trybie karnoadministracyjnym¹⁶⁸. Złośliwe niewykonanie tego obowiązku było karane karą więzienia lub aresztu do 3 lat¹⁶⁹. Dopuszczono jednak możliwość zamiany mleka na inne produkty rolne: zboże, trzoda chlewna, owce, drób, jaja, wełna owcza, mleko owcze, bundz lub masło osełkowe¹⁷⁰.

¹⁶⁶ Dz. U. nr 30, poz. 200.

¹⁶⁷ Dz. U. nr 32, poz. 214 z późn. zm.

¹⁶⁸ Art. 21 dekretu Rady Ministrów z dnia 24 kwietnia 1952 r. o obowiązkowych dostawach mleka (Dz. U. nr 22, poz. 142 z późn. zm.) oraz art. 24 dekretu Rady Państwa z dnia 1 grudnia 1953 r. o obowiązkowych dostawach mleka (Dz. U. nr 50, poz. 245).

¹⁶⁹ Art. 22 dekretu z 1952 r. oraz art. 25 dekretu z 1953 r.

¹⁷⁰ Na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 7 lipca 1954 r. w sprawie produktów rolnych, jakie mogą być przyjmowane zamiast mleka, objętego obowiązkiem dostaw, oraz norm zamiany tych produktów (Dz. U. nr 33, poz. 136 z późn. zm.).

Karą za „zwykłe” niewykonanie dostaw ziemniaków była grzywna wymierzana w trybie karnoadministracyjnym¹⁷¹. Złośliwe uchylanie się od tego obowiązku było karane karą więzienia lub aresztu, której górną granicą na podstawie art. 15 dekretu z 1951 r. były 2 lata. Granicę tę podniesiono w dekrete z 1952 r. do 3 lat (art. 41 dekretu).

Sprawcę „zwykłego” niewykonywania dostaw zwierząt rzeźnych spotykała również grzywna wymierzana w trybie karnoadministracyjnym¹⁷². Za złośliwe niewykonanie tego obowiązku konsekwentnie przewidywano karę więzienia lub aresztu do 3 lat¹⁷³.

Na podstawie dekretu Rady Państwa z dnia 4 marca 1953 r. o uzupełnieniu przepisów karnych w sprawach o niewykonanie dostaw obowiązkowych¹⁷⁴ konsekwencją również „zwykłego” niewykonania obowiązkowych dostaw zboża, mleka, ziemniaków i zwierząt rzeźnych mogło być pozbawienie wolności. Wprowadzono bowiem dla organów wymierzających kary w trybie karnoadministracyjnym obowiązek orzekania – na wypadek nieuiszczenia grzywny – zastępczej kary aresztu, nieprzekraczającej 6 miesięcy.

Obowiązkowe dostawy mleka zostały zniesione z dniem 1 stycznia 1957 r.¹⁷⁵, a dostawy pozostałych produktów rolnych dopiero z dniem 31 grudnia 1971 r.¹⁷⁶

Stosowanie zróżnicowanego nazewnictwa dla określenia przymusowego skupu płodów rolnych w żadnym razie nie może prowadzić do ograniczenia stosowania ustawy rehabilitacyjnej tylko do zachowań sprzeciwiających się obowiązkowym dostawom. Posługiwanie się przy orzekaniu w tych sprawach tylko regułami wykładni językowej jest chybione. W pełni podzielam pogląd i argumentację K. Sychty o przydatności stosowania w tego typu sprawach wykładni celowościowej¹⁷⁷.

Nie budzi też zastrzeżeń możliwość skorzystania z ustawy rehabilitacyjnej wobec osób, które zostały skazane w fikcyjnym procesie

¹⁷¹ Art. 14 dekretu Rady Ministrów z dnia 8 października 1951 r. o zabezpieczeniu dostaw ziemniaków ze zbiorów 1951 r. (Dz. U. nr 52, poz. 368) oraz art. 40 dekretu Rady Ministrów z dnia 28 sierpnia 1952 r. o obowiązkowych dostawach ziemniaków (Dz. U. nr 37, poz. 255 z późn. zm.).

¹⁷² Art. 23 ustawy z dnia 15 lutego 1952 r. o obowiązkowych dostawach zwierząt rzeźnych (Dz. U. nr 8, poz. 46 z późn. zm.) oraz art. 24 dekretu Rady Państwa z dnia 1 grudnia 1953 r. o obowiązkowych dostawach zwierząt rzeźnych przez indywidualne gospodarstwa rolne (Dz. U. nr 50, poz. 244).

¹⁷³ Art. 24 ustawy z 1952 r. i art. 25 dekretu z 1953 r.

¹⁷⁴ Dz. U. nr 14, poz. 55 z późn. zm.

¹⁷⁵ Dekretem Rady Państwa z dnia 4 sierpnia 1956 r. o zniesieniu obowiązkowych dostaw mleka (Dz. U. nr 35, poz. 159).

¹⁷⁶ Ustawą z dnia 26 października 1971 r. o zniesieniu obowiązkowych dostaw zbóż, ziemniaków i zwierząt rzeźnych (Dz. U. nr 27, poz. 253).

¹⁷⁷ K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 69 i n.

wytoczonym z powodu rzeczywistego sabotowania kolektywizacji wsi i obowiązkowych dostaw¹⁷⁸. Sformułowanie „opór przeciwko kolektywizacji wsi i obowiązkowym dostawom” z całą pewnością i do tych sytuacji ma zastosowanie. Oczywiście i w tego typu sprawach – podobnie jak przy represjonowaniu z powodu prowadzenia działalności niepodległościowej – wykluczone jest sprawstwo zarzucanego czynu przez osobę ubiegającą się o rehabilitację. Wytoczenie fikcyjnego procesu było właśnie represją za manifestowanie sprzeciwu wobec ówczesnej polityce rolnej.

W analizowanym materiale tylko w 5 sprawach stwierdzono nieważność orzeczenia skazującego za opór przeciwko kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom.

W jednej sprawie – **VIII Ko 1585/91** – nastąpiło oddalenie wniosku, ale wyłącznie z tego powodu, że czyn polegający na nieodstawieniu żywca, a zakwalifikowany jako udaremnienie egzekucji przez ukrywanie żywca (art. 282 k.k. z 1932 r.), został popełniony w 1959 r., a więc nie mieścił się w zakresie czasowym działania ustawy rehabilitacyjnej¹⁷⁹. Dopiero po nowelizacji ustawy rehabilitacyjnej z dnia 19 września 2007 r., rozszerzającej zakres czasowy orzeczeń podlegających unieważnieniu aż do 31 grudnia 1989 r., stało się możliwe stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Powiatowego w Mławie z dnia 26 września 1959 r., skazującego na 3 miesiące aresztu na podstawie art. 282 k.k. z 1932 r. Ostatecznie sprawę rozpoznał Sąd Okręgowy w Płocku¹⁸⁰, który stwierdził nieważność wyroku Sądu Powiatowego w Mławie, przyjmując jako podstawę rehabilitacji uchylanie się od obowiązkowych dostaw¹⁸¹.

Również w sprawie **VIII Ko 44/98** przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego było orzeczenie dotyczące uchylania się od obowiązkowych dostaw. Orzeczenie wydała dnia 8 stycznia 1952 r. Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, wymierzając karę 12 miesięcy obozu pracy za złośliwe uchylanie się od obowiązkowych dostaw zboża na podstawie art. 23 dekretu Rady Ministrów z dnia 23 lipca 1951 r. o planowym skupie zbóż. Sąd Okręgowy postanowieniem z dnia 12 czerwca 2003 r. stwierdził nieważ-

¹⁷⁸ K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 78.

¹⁷⁹ Postanowienie SW z dnia 20 stycznia 1993 r.

¹⁸⁰ Sprawę przekazano temu Sądowi jako właściwemu miejscowo postanowieniem SO w Warszawie z dnia 11 czerwca 2008 r.

¹⁸¹ Postanowienie z dnia 20 listopada 2008 r., II Ko 148/08.

ność orzeczenia, przyjmując jako podstawę rehabilitacji uchylenie się od obowiązkowych dostaw.

Pozostałe trzy sprawy związane były z oporem przeciwko kolektywizacji wsi. Skazywano nie tylko za czynne przeciwstawianie się zakładaniu rolniczych spółdzielni produkcyjnych, ale także za krytykę ich tworzenia.

W sprawie **VIII Ko 2021/93** o stwierdzenie nieważności orzeczenia wystąpiła córka skazanej przez Sąd Okręgowy w Olsztynie wyrokiem z dnia 25 października 1950 r. na 1 rok więzienia na podstawie art. 163 k.k. z 1932 r. za udział w zbiegowisku publicznym dopuszczającym się gwałtownego zamachu na osoby prowadzące zebranie we wsi w powiecie działdowskim (Sąd Wojewódzki Rewizyjny w Olsztynie zaostrzył karę do półtora roku więzienia wyrokiem z dnia 16 maja 1951 r.). Celem zebrania było założenie spółdzielni produkcyjnej. Mieszkanki tej wsi swoją postawą zmusiły przedstawicieli władz do odstąpienia od zamierzonego odbycia zebrania. Sąd Wojewódzki w Warszawie postanowieniem z dnia 24 września 1997 r. stwierdził nieważność obu orzeczeń, ponieważ udaremnienie – wraz z innymi rolnikami – zorganizowania rolniczej spółdzielni produkcyjnej w ich wsi, było stawianiem oporu przeciwko kolektywizacji wsi.

W sprawie **VIII Ko 1658/91** przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego było orzeczenie z dnia 19 lutego 1952 r. Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, wymierzające 9 miesięcy obozu pracy za rozpowszechnianie fałszywych wiadomości mogących wyrządzić istotną szkodę interesom państwa polskiego (art. 22 m.k.k.). Tak zakwalifikowano wypowiedź jednego z uczestników zebrania wiejskiego o szkodliwości chaotycznie zakładanych spółdzielni produkcyjnych. Sąd Wojewódzki w Warszawie postanowieniem z dnia 13 marca 1992 r. uznał to zachowanie represjonowanego jako opór przeciwko kolektywizacji wsi i stwierdził nieważność orzeczenia Komisji Specjalnej.

Najsurowiej potraktowano krytykę kolektywizacji wsi (sprawa **VIII Ko 125/98**) w wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Poznaniu z dnia 27 października 1948 r., skazującym na 6 lat więzienia za wypowiedź wygłoszoną wobec kilkunastu osób przez lekarza weterynarii podczas wykonywania obowiązków zawodowych. To zachowanie zakwalifikowano jako przestępstwo przygotowania do obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 87 w związku z art. 86 § 2 k.k. WP). Szczęśliwie Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem

z dnia 23 grudnia 1948 r. złagodził karę do 3 lat więzienia. Orzeczenia te zostały w istotny sposób zmienione dopiero w 1959 r. po uwzględnieniu przez Izbę Karną SN rewizji nadzwyczajnej Pierwszego Prezesa SN. Wyrokiem z dnia 12 marca 1959 r., po zmianie kwalifikacji czynu na rozpowszechnianie fałszywych wiadomości mogących wyrządzić istotną szkodę interesom państwa polskiego (art. 22 m.k.k.), Sąd Najwyższy uchylił zaskarżone orzeczenia i umorzył postępowanie z powodu przedawnienia wyrokowania. Ponieważ tego typu rozstrzygnięcie nie przyniosło pełnej rehabilitacji, a zachowanie represjonowanego wypełniało przesłanki z art. 1 ustawy rehabilitacyjnej, Sąd Wojewódzki w Warszawie stwierdził nieważność wyroku SN z dnia 12 marca 1959 r.¹⁸².

5.6. Stwierdzenie nieważności orzeczenia skazującego za czyn popełniony w celu uniknięcia represji za działalność niepodległościową

W art. 1 ust. 2 ustawy rehabilitacyjnej stworzono jeszcze jedną materialnoprawną podstawę rehabilitacji. Jest nią fakt wydania orzeczenia za czyn popełniony w celu uniknięcia represji bądź za działalność niepodległościową, bądź za opór przeciw kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom. W przepisie tym wyraźnie akcentuje się motywację popełnienia czynu i ta motywacja jest decydująca dla uzyskania rehabilitacji. Przy czym warunkiem unieważnienia orzeczenia nie jest dopuszczenie się czynu jedynie w celu uniknięcia represji w stosunku do siebie za działalność niepodległościową albo za opór przeciw kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom. Tak samo traktowane jest przez ustawodawcę popełnienie czynu w celu uniknięcia represji wobec innej osoby.

Konieczne jest ustalenie pojęcia „represje” użytego w art. 1 ust. 2 ustawy rehabilitacyjnej. Nie budzi wątpliwości, że nie można go interpretować w sposób zawężający i ograniczać jedynie do środków prawnych stosowanych przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Nie powinno mieć znaczenia jakie organy stosują represje. Uwzględniając realia szczególnie pierwszych lat po zakończeniu II wojny światowej, trzeba zgodzić się z K. Sychtą, że art. 1 ust. 2 obejmuje także działania podejmowane w celu uniknięcia represji stosowanych przez

¹⁸² Postanowienie z dnia 13 maja 1998 r.

organy radzieckie¹⁸³. Mogą to być także faktycznie podejmowane akcje odwetowe wobec osób prowadzących działalność opozycyjną, bez żadnego związku z postępowaniem karnym.

Realną obawę mogły wywoływać różnorodne metody zwalczania opozycji stosowane przez organy bezpieczeństwa publicznego. Na potrzeby postępowań karnych prowadzonych wobec przeciwników politycznych organy bezpieczeństwa publicznego dostarczały dowodów obciążających przy użyciu środków stosowanych z łamaniem prawa.

Organy te – również poza postępowaniem karnym – swoimi działaniami wymuszały zachowania pożądane przez ówczesne władze. Znały one dość powszechnie z bezprawnego pozbawiania wolności, z posługiwania się brutalnymi torturami, dopuszczały się niekiedy nawet pozbawiania życia osób zaangażowanych w działalność opozycyjną¹⁸⁴.

Pełnej akceptacji wymaga stanowisko Sądu Najwyższego wypowiedziane w postanowieniu z dnia 17 grudnia 1993 r., WZ 216/93, wedle którego „represjami” są wszelkie formy prześladowania będące następstwem działalności określonej w art. 1 ust. 1 ustawy rehabilitacyjnej, a nie tylko zagrożenie ewentualnym ściganiem karnym¹⁸⁵. W tym konkretnym orzeczeniu SN do „represji” – o których mowa w art. 1 ust. 2 analizowanej ustawy – zalicza skierowanie do pracy przymusowej w batalionie górniczym w ramach odbywania zasadniczej służby wojskowej. Identycznie należałoby traktować odbywanie zastępczej służby wojskowej w batalionach budowlanych.

Kwalifikowanie odbywania zastępczej służby wojskowej w kategorii represji uzasadnione jest m.in. przymusem wykonywania pracy bardzo ciężkiej i niebezpiecznej, zagrażającej zdrowiu, a nawet życiu, przy jednoczesnym wydłużaniu czasu tej pracy, a nadto przedłużaniu czasu służby nawet do 39 miesięcy. Dodatkową uciążliwością były fatalne warunki zakwaterowania, bez przestrzegania minimum wymogów higienicznych¹⁸⁶.

Istotne, że ówczesne władze traktowały zastępczą służbę wojskową jako represję. Wynika to w sposób oczywisty z treści tajnego rozkazu nr 008 z dnia 1 lutego 1951 r. ówczesnego ministra obrony narodowej Konstantego Rokossowskiego, w którym podano, że podstawą do za-

¹⁸³ K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 82.

¹⁸⁴ Tak też K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 82 i n.

¹⁸⁵ OSNKW 1994, nr 3–4, poz. 23.

¹⁸⁶ K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 83. Ponadto informacje zawarte w interpelacji nr 3746 posła Adama Kwiatkowskiego z dnia 3 kwietnia 2012 r. Sprawozdanie Stenograficzne 13 posiedzenia Sejmu VII kadencji.

kwalfikowania poborowego do zastępczej służby wojskowej jest jego „pochodzenie społeczne, oblicze polityczne i moralne oraz przeszłość polityczna”. Rozkaz zawiera swoistą instrukcję doboru osób do takiej służby. Zgodnie z nim należy do niej przeznaczać poborowych, którzy: albo sami, albo ich najbliżsi byli skazani za przestępstwa polityczne¹⁸⁷, są – wedle opinii organów bezpieczeństwa publicznego – „wrogo ustosunkowani do obecnej rzeczywistości”, pochodzą z rodzin należących do „klasy wyzyskiwaczy”¹⁸⁸, utrzymują kontakt z członkami najbliższej rodziny przebywającymi w krajach kapitalistycznych i „zajmującymi wrogą postawę wobec Polski Ludowej”¹⁸⁹.

Działania obronne podejmowane w celu uniknięcia represji mogły przybierać postać bardzo zróżnicowanych czynów zabronionych. I tak byli członkowie Armii Krajowej, Batalionów Chłopskich, czy innych organizacji niepodległościowych, mogli – z obawy przed zastosowaniem represji – dopuszczać się np. dezercji, nielegalnego przekroczenia granicy, fałszowania dokumentu stwierdzającego tożsamość, bezprawnego samouwolnienia. Osoby działające w celu uniknięcia represji przez inne osoby np. ułatwiały im ucieczkę lub uwalniały je z miejsca pozbawienia wolności, ukrywały te osoby, dostarczały im środków do życia, nie zawiadomywały organów ścigania o dopuszczeniu się przestępstw, co do których istnieje obowiązek zawiadomiania.

W analizowanym materiale było 34 spraw zakończonych stwierdzeniem nieważności orzeczenia, gdy czyn, za który skazano, popełniono w celu uniknięcia represji wobec siebie lub innych za działalność niepodległościową. Poniżej przedstawię kilka takich spraw.

W sprawie VIII Ko 51/01 postępowanie rehabilitacyjne zainicjowała córka represjonowanego, skazanego na karę śmierci wyrokiem z dnia 28 grudnia 1946 r. przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie. Przypisano mu udzielanie pomocy „zbrojnym bandom” w okre-

¹⁸⁷ Wobec poborowych przewidziano dodatkowy warunek, aby byli skazani na karę powyżej 1 roku więzienia bez zawieszenia. Nie postawiono tego warunku wobec najbliższych, do których zaliczono: rodziców, rodzeństwo lub żonę.

¹⁸⁸ Zaliczono do nich bogaczy wiejskich, wywłaszczonych obszarników, kupców, właścicieli przedsiębiorstw przemysłowych zatrudniających siły najemne, właścicieli większych nieruchomości miejskich oraz synów byłych funkcjonariuszy bezpośredniego aparatu ucisku reżimu przedwrześniowego.

¹⁸⁹ Jednocześnie wyraźnie nakazano, aby nie kwalifikować do wojskowej służby zastępczej członków Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Treść Tajnego rozkazu z dnia 1 lutego 1951 r. podaję na podstawie wystąpienia kierownika Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych Zbigniewa Zielińskiego w odpowiedzi na zapytanie posła Waldemara Polczyńskiego. Sprawozdanie Stenograficzne 11 posiedzenia Sejmu I kadencji w dniu 20 marca 1992 r.

■

się od lipca do listopada 1946 r., co zakwalifikowano jako udzielanie pomocy związkowi zbrojnemu (art. 16 m.k.k.).

Represjonowany był wówczas sołtysem jednej ze wsi w powiecie Sokołów Podlaski, stąd zapewne sprawę osądzono w tzw. procesie pokazowym, na sesji wyjazdowej na rynku w Sterdyni, w powiecie Sokołów Podlaski. Udział miejscowej ludności w tym procesie został wymuszony przez patrole wojskowe.

Wyrok wydano w trybie doraźnym, a więc nie przysługiwał środek odwoławczy. Skazanemu uniemożliwiono również skorzystanie z prawa łaski, bowiem wyrok został wykonany natychmiast. Sąd Okręgowy w Warszawie postanowieniem z dnia 10 października 2002 r. stwierdził nieważność wyroku, ponieważ pomoc była udzielana nie bandom, lecz partyzantom walczącym w oddziałach podziemia niepodległościowego. Sąd przyjął, że działania represjonowanego były związane z działalnością niepodległościową, a ponadto były podejmowane w celu uniknięcia w stosunku do innych osób represji za taką działalność.

Również w sprawie VIII Ko 248/94 stwierdzenie nieważności orzeczenia nastąpiło z tego powodu, że represjonowanego skazano za czyn popełniony w celu uniknięcia w stosunku do innych osób represji za działalność na rzecz niepodległości Polski. Represjonowany w okresie okupacji niemieckiej pełnił funkcję kuriera placówki przerzutowej bazy wojskowej AK, umożliwiającemu Polakom przedostawanie się do Węgier. Po zakończeniu wojny podjął się organizacji przerzutów przez Węgry do zachodniej Europy dla członków organizacji Wolność i Niezawisłość oraz Narodowych Sił Zbrojnych, co realizował skutecznie aż do zatrzymania. Ta działalność została potraktowana przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie jako udzielanie pomocy związkowi mającemu na celu obalenie przemocą demokratycznego ustroju państwa polskiego. Dlatego też wyrokiem z dnia 3 października 1946 r., na podstawie art. 1 dekretu o ochronie Państwa, wymierzył karę śmierci. Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 22 października 1946 r. złagodził karę do 10 lat więzienia. Sąd Wojewódzki w Warszawie postanowieniem z dnia 16 maja 1996 r. stwierdził nieważność skazujących orzeczeń.

W sprawie VIII Ko 591/91 Sąd Wojewódzki oddalił wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 22 stycznia 1949 r., skazującego za pomoc związkowi mającemu na celu zbrodnię (art. 14 m.k.k.) na 13 lat więzienia

(do 10 lat karę złagodził Najwyższy Sąd Wojskowy)¹⁹⁰. W uzasadnieniu swego stanowiska Sąd powołał się na zeznania represjonowanego. Przesłuchany w charakterze świadka zeznał, że dał pieniądze członkom Narodowego Zjednoczenia Wojskowego ze strachu. Mimo takiej treści zeznań represjonowany złożył zażalenie, wnosząc o całkowite unieważnienie zaskarżonych orzeczeń. Sąd Apelacyjny zmienił postanowienie sądu pierwszej instancji i stwierdził całkowite unieważnienie tych orzeczeń.

W uzasadnieniu Sąd Apelacyjny stwierdził, że art. 1 ust. 1 ustawy rehabilitacyjnej ma zastosowanie także wówczas, gdy represjonowanemu przypisano czyn związany z działalnością na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego i nieważne są motywy i przesłanki działania represjonowanego¹⁹¹. Stanowisko wyrażone w tym postanowieniu jest odosobnione. Powszechnie prezentowany jest pogląd – i to zarówno w orzecznictwie Sądu Najwyższego oraz sądów apelacyjnych, jak również w literaturze – że nie wystarczy, aby określone zachowania w sposób obiektywny służyły uzyskaniu niepodległości. Ważne też jest ustalenie motywów działania represjonowanego, a mianowicie czy jego zachowanie było efektem świadomego dążenia do urzeczywistnienia niepodległego bytu Państwa Polskiego¹⁹².

Również w sprawie VIII Ko 454/93 (połączonej do wspólnego rozpoznania ze sprawą VIII Ko 566/93), argumentacja sądu wydającego ostateczne rozstrzygnięcie w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczeń, jest kontrowersyjna. Przedmiotem tego postępowania stały się wnioski 2 represjonowanych o stwierdzenie nieważności wyroku WSR w Warszawie z dnia 18 listopada 1948 r., skazującego za niezawiadomienie o przestępstwie udziału w Narodowym Zjednoczeniu Wojskowym (art. 18 w zw. z art. 14 m.k.k.) – pierwszego na 4 lata więzienia, drugiego na 2 lata 6 miesięcy więzienia (wyrok utrzymany przez NSW postanowieniem z dnia 14 stycznia 1949 r.).

W postanowieniu z dnia 13 maja 1998 r. Sąd Wojewódzki w Warszawie uwzględnił wniosek pierwszego, ponieważ działał on w celu uniknięcia represji wobec innych osób za działalność niepodległo-

¹⁹⁰ Postanowienie z dnia 6 maja 1949 r.

¹⁹¹ Postanowienie SA z dnia 11 października 1991 r.

¹⁹² K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych...*, s. 57–61; uchwała SN z dnia 12 marca 1992 r., I KZP 5/92, OSNKW 1992, nr 5–6, poz. 36; postanowienie SN z dnia 20 listopada 1991 r., I KZP 25/91, OSNKW 1992, nr 3–4, poz. 22 oraz postanowienia Sądów Apelacyjnych: w Poznaniu z dnia 26 marca 1992 r., AKz 79/92, OSA 1992, nr 7–8, poz. 47; w Krakowie z dnia 9 grudnia 1992 r., II AKz 204/92, KZS 1992, nr 12, poz. 16 i w Lublinie z dnia 6 października 2008 r., II AKz 317/08, LEX nr 477841.

ściową, a oddalił wnioski wobec drugiego, gdyż niezawiadomienie o pobycie członków nielegalnej organizacji wynikało z obawy przed ich zemstą. Zresztą drugi represjonowany złożył właśnie takiej treści zeznania przed sądem pierwszej instancji. Dopiero Sąd Apelacyjny, uwzględniając zażalenie drugiego represjonowanego, stwierdził nieważność orzeczenia również w stosunku do niego¹⁹³.

Podstawą stwierdzenia nieważności było działanie w celu uniknięcia represji wobec innych osób za działalność niepodległościową (wymóg zawarty w art. 1 ust. 2 ustawy rehabilitacyjnej). Sąd Apelacyjny w uzasadnieniu postanowienia wyjaśnił, że wprawdzie represjonowany kierował się w swym postępowaniu obawą o własny los, ale wiedząc jaką działalność prowadzą członkowie Narodowego Zjednoczenia Wojskowego i nie powiadamiając organów bezpieczeństwa o ich pobycie we wsi, obiektywnie doprowadził do uniknięcia przez partyzantów represji za działalność niepodległościową. Dodatkowo wskazał, że dla unieważnienia orzeczeń nie jest konieczne wnikanie w całokształt sfery motywacyjnej czynu. Istotne jest tylko to, czy uniknięcie represji za działalność niepodległościową zawierało się w motywacji represjonowanego w chwili popełnienia czynu, a tak było w analizowanej sprawie.

W sprawie VIII Ko 230/94 podstawą stwierdzenia nieważności orzeczenia było działanie w celu uniknięcia przez siebie i inne osoby odpowiedzialności karnej¹⁹⁴. Za niepowiadomienie odpowiednich władz o nielegalnym posiadaniu broni (art. 18 w związku z art. 4 m.k.k.) oraz wyłudzenie potwierdzenia nieprawdy przez podstępne wprowadzenie w błąd wójta (art. 193 k.k. z 1932 r.) represjonowana została skazana wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 26 października 1948 r. na karę łączną 1 roku i 6 miesięcy więzienia. Sąd Wojewódzki ocenił, że czyny represjonowanej były podejmowane w celu uniknięcia odpowiedzialności karnej przede wszystkim przez jej syna. Wiedziała o jego patriotycznej działalności (był w AK), wiedziała też, gdzie przechowywał broń. Czyniła jednak wszystko, by utrudnić dotarcie prowadzących śledztwo do syna. Temu między innymi służyło uzyskanie dowodu tożsamości na panięskie nazwisko.

¹⁹³ Postanowienie SA z dnia 6 października 1998 r.

¹⁹⁴ Postanowienie SW z dnia 15 kwietnia 1996 r.

5.7. Rehabilitacja represjonowanych przy zastosowaniu różnych podstaw stwierdzenia nieważności orzeczenia

W 5 sprawach możliwa była pełna rehabilitacja po zastosowaniu przez Sąd jednocześnie różnych podstaw stwierdzenia nieważności orzeczenia (prowadzenie działalności niepodległościowej oraz skazanie z powodu działalności niepodległościowej).

Tak się stało w sprawie VIII Ko 653/93, w której przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego był wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 20 czerwca 1953 r., utrzymany w mocy przez Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 7 września 1953 r.

Wojskowy Sąd Rejonowy skazał na łączną karę śmierci członka Wolności i Niezawisłości za usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), gwałtowne zamachy na jednostkę sił zbrojnych (art. 1 m.k.k.), nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.), napady rabunkowe (art. 259 k.k. z 1932 r.) oraz za publiczne lżenie ustroju państwa polskiego (art. 29 m.k.k.). Na podstawie ustawy o amnestii z 1947 r. wymierzono karę łączną 15 lat więzienia. Sąd Wojewódzki w Warszawie stwierdził nieważność orzeczeń skazujących w całości¹⁹⁵. Zasadniczą podstawą stwierdzenia nieważności było prowadzenie działalności niepodległościowej. W bardzo starannym uzasadnieniu postanowienia rehabilitującego Sąd wykazał, że wszystkie działania represjonowanego były podejmowane w ramach podziemnej, niepodległościowej organizacji. Dotyczyło to gwałtownych zamachów na funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej, Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, które były dokonywane po to, by przeciwdziałać działaniom tych funkcjonariuszy, skierowanych głównie przeciwko zbrojnej organizacji podziemnej, a także w celu zdobycia broni. Napady rabunkowe służyły zdobywaniu środków finansowych koniecznych dla funkcjonowania organizacji. Natomiast nie było prowadzeniem działalności niepodległościowej publiczne lżenie ustroju państwa polskiego. Sąd Wojewódzki uznał jednak, że należało i tę część wyroku unieważnić, ponieważ skazanie na podstawie art. 29 m.k.k. nastąpiło z powodu prowadzenia wcześniejszej działalności niepodległościowej.

Z kolei w 3 sprawach, w których przyjęto jako podstawę zasadniczą stwierdzenia nieważności orzeczenia działalność niepodległo-

¹⁹⁵ Postanowienie z dnia 11 marca 1998 r.

ściową, Sąd uznał, że skazanie za napady rabunkowe (we wszystkich sprawach), oraz w jednej sprawie za pomoc do zabójstwa i gwałtowne zamachy, nastąpiło z powodu działalności niepodległościowej.

I tak w sprawie VIII Ko 1095/93 o udział w nielegalnym związku stwierdzenie nieważności orzeczenia nastąpiło głównie za działalność niepodległościową, ale skazanie za gwałtowne zamachy, pomoc do zabójstwa i napady rabunkowe nastąpiło z powodu działalności niepodległościowej¹⁹⁶. Przedmiotem postępowania o unieważnienie był wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 27 stycznia 1950 r. (utrzymany w mocy postanowieniem Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 13 października 1950 r.). Wyrokiem tym skazano członka Narodowych Sił Zbrojnych za usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), gwałtowne zamachy na jednostkę sił zbrojnych (art. 1 m.k.k.), nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.), napady rabunkowe (art. 259 k.k. z 1932 r.) oraz za pomoc do zabójstwa (art. 27 k.k. WP w związku z art. 225 § 1 k.k. z 1932 r.) na łączną karę 10 lat więzienia. Sąd dokonał trafnej oceny tych orzeczeń. Przyjął, że członek Narodowych Sił Zbrojnych prowadził działalność niepodległościową, tak należało potraktować skazanie za czyny zakwalifikowane z art. 86 § 2 k.k. WP i art. 4 m.k.k. Ta podstawa nie mogła mieć zastosowania do pozostałych czynów, ponieważ represjonowany tych czynów nie popełnił. Przyznanie się do ich popełnienia było następstwem stosowania wobec represjonowanego tortur i szantażu podczas śledztwa. Wykazał to w sposób niebudzący wątpliwości w bardzo dobrym uzasadnieniu Sąd na podstawie analizy akt historycznych i materiału dowodowego zgromadzonego w postępowaniu rehabilitacyjnym. Tak więc skazanie za gwałtowne zamachy, pomoc do zabójstwa i napady rabunkowe nastąpiło z powodu działalności niepodległościowej.

Podobnie w 2 innych sprawach o udział w nielegalnym związku (VIII Ko 725/96 i rozpoznana z nią łącznie sprawa 782/96) Sąd Wojewódzki w postanowieniu z dnia 19 maja 1997 r. uznał, że zasadniczą podstawą stwierdzenia nieważności orzeczenia była działalność niepodległościowa, ale skazanie za napady rabunkowe nastąpiło z powodu działalności niepodległościowej. Przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego był wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 7 stycznia 1949 r. (utrzymany w mocy postanowieniem

¹⁹⁶ Postanowienie SW z dnia 23 lutego 1998 r.

Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 18 sierpnia 1949 r.). Wyrokiem tym skazano na kary łączne po 15 lat więzienia za udział w związku mającym na celu zbrodnię (art. 14 m.k.k.), gwałtowne zamachy na jednostkę sił zbrojnych (art. 1 m.k.k.), nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.), napady rabunkowe (art. 259 k.k. z 1932 r.), a dodatkowo jednego z represjonowanych za zabójstwo (art. 225 k.k. z 1932 r.). Obaj po rozwiązaniu AK podjęli działania w poakowskim oddziale zbrojnym walczącym o niepodległy byt państwa polskiego i dlatego stwierdzenie nieważności orzeczeń w części skazującej za czyny zakwalifikowane z przepisów art. 1, 4 i 14 m.k.k. było następstwem prowadzenia działalności niepodległościowej. Odnosnie do skazania za zabójstwo Sąd stwierdził, że śmierć oficera Wojska Polskiego nastąpiła podczas walki zbrojnej, była więc elementem działania niepodległościowego. Sąd wykazał, że represjonowani nie popełnili napadów rabunkowych, a skazanie za te czyny kryminalne nastąpiło po to, by poniżyć represjonowanych w opinii publicznej. Oznacza to, że skazanie za czyny kryminalne nastąpiło z powodu działalności niepodległościowej. Istniały więc podstawy do pełnej rehabilitacji.

Różne podstawy unieważnienia orzeczenia wystąpiły również w sprawie VIII Ko 3318/94 (będącej kontynuacją sprawy VIII Ko 352/91). Przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego był wniosek trzech represjonowanych o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 3 lipca 1950 r. skazującego za działalność w ramach AK, a następnie Narodowego Zjednoczenia Wojskowego. Ich działania zakwalifikowano jako usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), gwałtowny zamach na osoby wykonujące funkcje państwowe (art. 1 m.k.k.), napad rabunkowy (art. 259 k.k. z 1932 r.) i posiadanie broni (art. 4 m.k.k.). Dodatkowo dwom represjonowanym przypisano przestępstwa zakwalifikowane z art. 1 pkt 2, art. 2 i art. 4 dekretu z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego. Jednej z tych osób wymierzono łączną karę śmierci (wyrok wykonano), dwom pozostałym łączną karę dożywotniego więzienia.

Sąd Wojewódzki w Warszawie postanowieniem z dnia 22 grudnia 1993 r. stwierdził nieważność wyroku skazującego za czyny zakwalifikowane z art. 86 k.k. WP, z art. 1 i 4 m.k.k. oraz z art. 259 k.k. z 1932 r., przyjmując, że podstawą unieważnienia było prowadzenie

działalności niepodległościowej. To oznaczało, że jedna osoba została zrehabilitowana w całości. Natomiast oddalił wniosek w odniesieniu do czynów z dekretu sierpniowego.

Zasadnicze wątpliwości wzbudza rozstrzygnięcie, w którym z jednej strony stwierdzono nieważność części wyroku skazującego w związku z działalnością niepodległościową, a z drugiej – oddalono wniosek dotyczący skazania tych samych osób za współpracę z gestapo. To postanowienie Sądu Wojewódzkiego zaskarżyli dwaj represjonowani, którzy wnosili o stwierdzenie nieważności wyroku również w części skazującej na podstawie dekretu sierpniowego. Zaskarżył je także prokurator, kwestionując częściowo pełną rehabilitację trzeciego represjonowanego. Sąd Apelacyjny nie podzielił argumentacji prokuratora, a uznał częściowo racje dwóch represjonowanych, wnoszących o stwierdzenie nieważności całego wyroku. W konsekwencji uchylił zaskarżone postanowienie w zakresie oddalenia wniosku o stwierdzenie nieważności i w tej części przekazał sprawę Sądowi Wojewódzkiemu do ponownego rozpoznania. W pozostałej części zaskarżone postanowienie Sąd Apelacyjny utrzymał w mocy. W znakomitym uzasadnieniu Sąd Apelacyjny przedstawił szczegółowe zalecenia dające możliwość uzupełnienia postępowania dowodowego w istotnym zakresie¹⁹⁷.

Ponownie rozpoznający sprawę Sąd Wojewódzki wypełnił ściśle te zalecenia. Poza przesłuchaniem dodatkowych świadków, zadbał o zgromadzenie materiałów archiwalnych dotyczących działalności organizacji niepodległościowych. Dla ustalenia rzeczywistego stanu rzeczy, w kwestii ewentualnej współpracy z gestapo, powołał tłumacza, archiwistę i kilku biegłych historyków. Sprawa była o tyle złożona, że w aktach procesu z 1950 r. znajdowały się samooskarżenia represjonowanych o współpracę z gestapo. Przedstawione opinie przyniosły zróżnicowaną ocenę zachowania represjonowanych.

Większość biegłych historyków wykluczyła współpracę represjonowanych z gestapo. W bardzo obszernych i wnikliwych opiniach¹⁹⁸ wykazano, że oskarżanie żołnierzy podziemia niepodległościowego o kolaborację z okupantem niemieckim było powszechną praktyką w procesach politycznych. Procesy te, inspirowane przez władze

¹⁹⁷ Postanowienie SA z dnia 28 kwietnia 1994 r.

¹⁹⁸ Szczególnie cenne były: opinia płk. dr Stefana Zwolińskiego z Wojskowego Instytutu Historycznego Akademii Obrony Narodowej oraz Jacka Pawłowicza z Biura Edukacji Historycznej w Instytucie Pamięci Narodowej.

komunistyczne i odpowiednio „reżyserowane”, były częścią strategii w walce z przeciwnikiem politycznym. Rezultatem była nie tylko ich eliminacja przez wydawanie surowych wyroków, niejednokrotnie wymierzających kary śmierci. Chodziło także o skompromitowanie żołnierzy niepodległościowych przez przypisywanie im współpracy z hitlerowskim okupantem.

Tak też było w procesie z 1950 r., w którym oskarżono członków Narodowego Zjednoczenia Wojskowego, organizacji prowadzącej działalność niepodległościową, o współpracę z gestapo. Biegli nakreślili szczegółowo działalność konspiracyjną obu represjonowanych w okresie okupacji niemieckiej, a także w czasach terroru stalinowskiego, świadczącą bez wątpienia o ich patriotycznym zaangażowaniu. Wykazali, że – podobnie jak w wielu innych procesach politycznych – przyznanie się do zarzutów było wymuszane i to zarówno przez stosowanie tortur, jak i przez aresztowanie niewinnych członków rodziny, m.in. ciężarnej żony jednego z represjonowanych. Biegli zakwestionowali również dowody rzeczowe zgromadzone w procesie z 1950 r., które miały świadczyć o współpracy z gestapo. Zwrócili uwagę na to, że w aktach są tylko oryginalne druki kart ewidencyjnych, napisane na maszynie z czcionkami niemieckimi, bez śladów używania. Zdobycie takich druków bezpośrednio po wojnie i ich wypełnienie przez byłych gestapowców, odbywających kary więzienia, nie stanowiło problemu. Brak jest natomiast innych dokumentów potwierdzających rzekomą współpracę. W rezultacie wedle oceny biegłych zarzuty dotyczące współpracy z gestapo były spreparowane.

Sąd odrzucił jako odosobnioną i nieznajdującą potwierdzenia w materiałach historycznych opinię, wedle której nie zdarzały się ani przypadki fałszowania dowodów przez funkcjonariuszy UB, ani przypadki wymuszania biciem przyznania się do winy. Tymczasem zeznający w procesie rehabilitacyjnym świadkowie potwierdzili, że represjonowani byli w trakcie przesłuchań katowani. Przebywając z nimi w celi widzieli w jakim stanie wracali z przesłuchań. Sąd odrzucił również twierdzenie archiwisty, jakoby w latach 1949–1950 kiedykolwiek dochodziło do łamania prawa w Archiwach Państwowych, w szczególności, aby dyrektor archiwum zgodził się na jakiegokolwiek manipulacje funkcjonariuszy UB.

W rezultacie Sąd, w pełni podzielając opinie wykluczające współpracę represjonowanych z gestapo, stwierdził nieważność wyroku skazującego represjonowanych na podstawie dekretu sierpniowego

z powodu ich działalności niepodległościowej¹⁹⁹. Uzyskanie pełnej rehabilitacji przez tych represjonowanych stało się możliwe dopiero po 16 latach od złożenia wniosku o stwierdzenie nieważności wyroku do sądu pierwszej instancji.

5.8. Stwierdzenie nieważności części orzeczenia z jednoczesnym oddaleniem wniosku w pozostałej części z powodu rażącej dysproporcji dóbr

Ustawodawca przewidział ograniczenia zakresu dopuszczalności stosowania rehabilitacji, konstruując je – w pewnym stopniu – podobnie do stanu wyższej konieczności. Stwierdzenie nieważności orzeczenia nie może być automatyczną konsekwencją ustalenia, że represje były ściśle związane z prowadzeniem działalności opozycyjnej. Wprost przeciwnie. Sądy rozstrzygające w tych sprawach mają obowiązek badania, na ile prowadzenie takiej działalności łączyło się z naruszeniem innych dóbr prawnie chronionych. Jaki był stopień dysproporcji dobra poświęcanego do dobra ratowanego, a także na ile sposób działania, względnie zastosowane środki, mogły ewentualnie zdyskwalifikować zamierzony lub osiągnięty skutek.

Ustawodawca wyłącza rehabilitację, jeśli występuje rażąca dysproporcja między dobrem poświęcanym, a tym, które uzyskano lub zamierzano uzyskać. Rehabilitacja wyłączona jest również, gdy sposób działania lub stosowany środek byłby rażąco niewspółmierne do zamierzonego lub osiągniętego skutku. Zgodzić się trzeba z Lechem Gardockim, że przy rozstrzygnięciu sprawy o unieważnienie orzeczenia w związku z działalnością niepodległościową, dobro, „które uzyskano lub zamierzano uzyskać”, nie powinno być określane przez wskazywanie celu generalnego, którym w tych sprawach jest zawsze „niepodległy byt Państwa Polskiego”. Gdyby tak postępować, wówczas zakaz dysproporcji dóbr, wynikający z art. 1 ust. 3 ustawy rehabilitacyjnej, byłby pozorny. Należy więc określać to dobro przez wskazanie celu bliższego²⁰⁰. Może to być przykładowo: odbicie więźnia, zdobycie broni palnej czy środków do życia dla partyzanckiego oddziału, ochrona własnego życia, uniemożliwienie dekonspiracji. Dobrem poświęcanym może być przykładowo mienie społeczne, a także zdrowie, względnie

¹⁹⁹ Postanowienie SO z dnia 18 grudnia 2007 r.

²⁰⁰ L. Gardocki, *Podstawy rehabilitacji...*, s. 8.

nawet życie osób wojskowych, funkcjonariuszy różnych organów państwowych, szczególnie Urzędu Bezpieczeństwa, czy Straży Więziennej.

Rażąca dysproporcja dóbr będzie zapewne występowała najczęściej, co nie znaczy, że zawsze, gdy dojdzie do pozbawienia życia człowieka. Nie ma dysproporcji dóbr, gdy pozbawienie życia nastąpi podczas walki zbrojnej, jeśli zostanie pozbawiony życia człowiek, który swoim działaniem narażałby na utratę życia prowadzących działalność niepodległościową. Dysproporcja dóbr wystąpi, gdy dojdzie do rozstrzeliwania osób cywilnych lub wziętych do niewoli osób wojskowych itp. Trudno ustalić jednoznaczne kryteria ustalania dysproporcji dóbr. Każdorazowa ocena tego, czy wystąpiła rażąca dysproporcja dóbr, względnie czy zostały użyte rażąco niewspółmierne środki lub sposoby działania, należy do orzekającego sądu, oceniającego całość kształt stanu faktycznego sprawy.

Dość jeszcze trzeba, że bezprzedmiotowe jest rozważanie, czy doszło do dysproporcji dóbr, w sytuacji ubiegania się o rehabilitację „z powodu działalności niepodległościowej”. Art. 1 ust. 3 ustawy rehabilitacyjnej ma zastosowanie jedynie wtedy, gdy na gruncie tej ustawy ocenia się fakt skazania danej osoby za czyny pozostające w związku z działalnością niepodległościową”, a nie „z powodu takiej działalności”. W tej drugiej sytuacji skazanie następowało w fikcyjnym procesie, za niepopelnione czyny, w odwecie za prowadzenie działalności niepodległościowej. Nie ma „poświęcanego dobra”, a więc nie może też być dysproporcji dóbr²⁰¹.

W przeanalizowanym zbiorze akt wystąpiło 12 przypadków stwierdzenia nieważności części wyroku skazującego z jednoczesnym oddaleniem wniosku w pozostałej części z powodu wystąpienia rażącej dysproporcji dóbr. We wszystkich tych sprawach stwierdzano nieważność części wyroku skazującego za działalność niepodległościową, a oddalenie następowało tylko co do czynów, których popelnienie – wedle oceny sądu – łączyło się z wystąpieniem rażącej dysproporcji dóbr. Oddalenie dotyczyło bądź czynów zakwalifikowanych jako zabójstwo (art. 225 k.k. z 1932 r.), bądź jako gwałtowny zamach czy to na jednostkę polskich sił zbrojnych, czy też na osoby sprawujące funkcje państwowe lub samorządowe (art. 1 m.k.k.).

²⁰¹ Takie też stanowisko zajął Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 25 kwietnia 1995 r., WZ 77/95, OSNKW 1995, nr 11–12, poz. 81.

W sprawie VIII Ko 58/97 przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego był wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 5 maja 1948 r. skazujący członka Narodowego Zjednoczenia Wojskowego na łączną karę śmierci za usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.) i pomoc do zabójstwa (art. 225 § 1 k.k. z 1932 r.), utrzymany w mocy postanowieniem Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 22 czerwca 1948 r. Wobec nieskorzystania z prawa łaski wyrok wykonano. Sąd Okręgowy postanowieniem z dnia 3 marca 2003 r. stwierdził nieważność tych orzeczeń w części skazującej za czyny z art. 86 § 2 k.k. WP i z art. 4 m.k.k., a oddalił wniosek – w części skazującej za czyny z art. 225 § 1 k.k. z 1932 r. W uzasadnieniu Sąd wskazał, że jest niewątpliwe, że skazany wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego z dnia 5 maja 1948 r., na rozkaz swego dowódcy, brał udział w akcji, której celem była likwidacja agentów UB. Jego rola ograniczała się do wskazania miejsc zamieszkania agentów UB. Wykonawcy akcji zabili nie tylko dwóch współpracowników UB, ale również członków ich rodzin. Zdaniem Sądu zabicie członków rodzin było całkowicie bezpodstawne, ponieważ nie stanowili oni zagrożenia dla niepodległościowej organizacji. Doszło więc do rażącej dysproporcji między ochroną życia członków rodzin agentów UB a ochroną bezpieczeństwa członków organizacji. Rozstrzygnięcie sądu może rodzić pewne wątpliwości. Nie jest bowiem oczywiste, czy osoba, wskazująca miejsce zamieszkania agenta UB, obejmowała swoim zamiarem przekroczenie przez bezpośrednich wykonawców wyroku rozkazu dowódcy i w związku z tym, czy może być obciążana za takie ich zachowanie.

Również w sprawie VIII Ko 1764/94 doszło do częściowego stwierdzenia nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 16 grudnia 1949 r. skazującego członka Narodowego Zjednoczenia Wojskowego na łączną karę śmierci za usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.), napad rabunkowy (art. 259 k.k. z 1932 r.) i pomoc do zabójstwa (art. 225 § 1 k.k. z 1932 r.). Wyrok został utrzymany przez Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 20 stycznia 1950 r. Prezydent skorzystał z prawa łaski i zamienił karę śmierci na dożywotnie więzienie. Sąd Okręgowy postanowieniem z dnia 13 października 2000 r. stwierdził nieważność tych orzeczeń w części skazującej za czyny z art. 86 § 2 k.k. WP, 259 k.k. z 1932 r. i z art. 4 m.k.k., a oddalił wniosek w części skazują-

cej za pomoc do zabójstwa. W uzasadnieniu swego postanowienia Sąd wskazał, że represjonowany podejmował swoje działania w ramach organizacji niepodległościowej, a pomoc do wykonania wyroku śmierci, polegająca na ustaleniu miejsca przebywania donosiciela, współpracującego z UB, wynikała ze ścisłego podziału ról osób wyznaczonych do tej akcji likwidacyjnej. Wykonanie wyroku śmierci przez członków Narodowego Zjednoczenia Wojskowego wobec donosiciela było reakcją na spowodowanie śmierci 13 członków organizacji wskutek jego donosów do UB i to działanie Sąd uznał za uzasadnione. Rażąca dysproporcja dóbr zdaniem Sądu wystąpiła wówczas, gdy zabito podczas wykonywania prac polowych nie tylko donosiciela, ale również jego żonę i dwóch synów. Zgodzić się trzeba z Sądem, że niedopuszczalne jest stosowanie odpowiedzialności zbiorowej, ale i w tej sprawie rodzi się pytanie, czy osoba wskazująca miejsce przebywania donosiciela może być obciążana za przekroczenie przez bezpośrednich wykonawców rozkazu dowódcy.

W sprawie VIII Ko 1003/94 o rehabilitację wystąpiła siostra skazanego przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie wyrokiem z dnia 27 lutego 1951 r. na łączną karę śmierci za udział w związku mającym na celu zbrodnię (art. 14 m.k.k.), gwałtowny zamach na trzech milicjantów (art. 1 m.k.k.), napad rabunkowy (art. 259 k.k. z 1932 r.) i nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.). Wobec nieskorzystania z prawa łaski w stosunku do 20-letniego represjonowanego, wyrok wykonano. Sąd Okręgowy ocenił, że działania podejmowane w ramach akcji zbrojnych Narodowego Zjednoczenia Wojskowego, będącego organizacją niepodległościową, były działalnością niepodległościową. Dlatego postanowieniem z dnia 9 maja 2002 r. stwierdził nieważność wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w części skazującej na podstawie art. 14 m.k.k., art. 4 m.k.k. i art. 259 k.k. z 1932 r. uznając, że te poczynania były podejmowane w celu zdobycia środków pieniężnych i broni na potrzeby oddziału. Natomiast oddalił wnioszek w części skazującej za gwałtowny zamach, przyjmując, że przy zastrzeleniu trzech milicjantów wystąpiła rażąca dysproporcja między dobrem ratowanym i dobrem poświęconym. Szkoda, że w uzasadnieniu postanowienia zabrakło jakiegokolwiek wyjaśnienia takiego rozstrzygnięcia.

W sprawie VIII Ko 2577/93 przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego był wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 30 stycznia 1953 r. (utrzymany postanowieniem Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 27 kwietnia 1953 r.) skazujący na łączną karę

śmierci za udział w związku mającym na celu zbrodnię (art. 14 m.k.k.), 28-krotny udział w gwałtownym zamachu czy to na funkcjonariuszy UB, MO, członków Ochotniczej Rezerwy MO, przedstawicieli administracji państwowej (art. 1 § 2 i 3 m.k.k.), 54-krotny udział w napadach rabunkowych (art. 259 k.k. z 1932 r.), nielegalne posiadanie broni (art. 4 m.k.k.) oraz za sprowadzenie niebezpieczeństwa powszechnego w znacznych rozmiarach dla mienia przez uszkodzenie urządzeń użyteczności publicznej (art. 217 § 1 k.k. z 1932 r.). Wobec nieskorzystania przez Radę Państwa z prawa łaski wyrok wykonano. Sąd Wojewódzki w Warszawie postanowieniem z dnia 26 lutego 1998 r. stwierdził nieważność wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w części skazującej na podstawie art. 14 m.k.k., art. 4 m.k.k., art. 259 k.k. z 1932 r. oraz art. 1 m.k.k. (z wyłączeniem skazania za zabicie milicjanta w restauracji). W bardzo dobrym uzasadnieniu Sąd wykazał, że represjonowany działał przez kilka lat w Warszawie, na terenie województw warszawskiego i łódzkiego w organizacji niepodległościowej, o rodowodzie endeckim, kontynuującej tradycje AK (sam podczas wojny walczył w AK). Sąd dodatkowo podkreślił, że podejmowane przez represjonowanego działania w tej organizacji, w tym napady rabunkowe, konieczne dla uzyskania środków materialnych, niezbędnych dla utrzymania kilkunastoosobowego oddziału, były ściśle związane z działalnością niepodległościową. Sąd też zwrócił uwagę na to, że w toczącym się w latach pięćdziesiątych procesie organy ścigania stosowały wobec oskarżonego tortury. Z kolei oddalenie wniosku w części skazującej za gwałtowny zamach polegający na zabicu milicjanta w restauracji (art. 1 m.k.k.) oraz na podstawie art. 217 k.k. z 1932 r., wynikało z uznania przez Sąd, że przy popełnieniu tych czynów wystąpiła rażąca dysproporcja między dobrem ratowanym i dobrem poświęcanym.

VI. Oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia

Analizą objęto wszystkie dostępne sprawy, w których doszło do oddalenia wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia (320 spraw co do 328 osób) w celu zbadania przyczyn wskazanego rozstrzygnięcia. Należało ustalić, czy tą przyczyną było nieprowadzenie działalności niepodległościowej przez represjonowanych, czy też ta działalność nie została w dostatecznym stopniu udowodniona. A może represjonowani nie wykazali w postępowaniu rehabilitacyjnym, że skazanie nastąpiło z powodu działalności niepodległościowej? Wreszcie należało ustalić, czy mimo prowadzenia działalności niepodległościowej, przyczyną oddalenia była rażąca dysproporcja między dobrem poświęcanym a tym, które uzyskano lub zamierzano uzyskać, względnie sposób działania lub stosowany środek były rażąco niewspółmierne do zamierzonego lub osiągniętego skutku. Oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia nie przekreślało szansy na uzyskanie rehabilitacji przez represjonowanych w innym trybie. W tym celu dokonałam sprawdzenia, czy zaskarżano nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia orzeczenia represjonujące.

6.1. Oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia w sprawach o udział w nielegalnym związku

Nie wszystkie sprawy kwalifikowane jako udział w nielegalnym związku kończyły się stwierdzeniem nieważności orzeczenia. Nie dochodziło do rehabilitacji w tym trybie przede wszystkim dlatego, że represjonowani bądź nie prowadzili działalności niepodległościowej, bądź nie byli skazywani z powodu takiej działalności. Nie dochodziło także do uzyskania rehabilitacji w innym trybie, mimo że sąd w uzasadnieniu postanowienia oddalającego wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia niejednokrotnie wskazywał, że zostały spełnione przesłanki do wzruszenia prawomocnego orzeczenia w trybie nadzwyczajnych środków zaskarżenia. Najczęściej jednak ani represjonowany ani jego przedstawiciel nie zabiegali o uruchomienie trybu prowadzącego do wzruszenia prawomocnego orzeczenia. Z kolei w kilku sprawach kwalifikowanych jako udział w nielegalnym związku

były uruchamiane nadzwyczajne środki zaskarżenia od orzeczeń wydanych w przedmiocie rehabilitacji. Wszystkie ostatecznie zakończyły się oddaleniem wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia.

W sprawie VIII Ko 327/94, rozpoznanej łącznie ze sprawami VIII Ko 6098/94 oraz VIII Ko 720/95 Sąd Okręgowy oddalił wnioski o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 17 czerwca 1950 r. skazującego dwóch represjonowanych na łączną karę śmierci za przestępstwa udziału w związku mającym na celu zbrodnię (art. 14 m.k.k.), gwałtownego zamachu na osoby wykonujące funkcje państwowe (art. 1 m.k.k.), zabójstwa (art. 225 k.k. z 1932 r.), napadu rabunkowego (art. 259 k.k. z 1932 r.) i posiadania broni (art. 4 m.k.k.), ponadto jednego na karę łączną dożywotniego więzienia za przestępstwa kwalifikowane z art. art. 1, 4 i 14 m.k.k. i z art. 259 k.k. z 1932 r. oraz jednego na karę łączną 15 lat więzienia za przestępstwa kwalifikowane z art. 1 i 14 m.k.k. oraz z art. 225 k.k. z 1932 r.²⁰². Wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego został utrzymany postanowieniem Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 13 września 1950 r. Kary śmierci zostały wykonane, ponieważ prezydent nie skorzystał z prawa łaski. Zdaniem Sądu Okręgowego brak było podstaw do uwzględnienia wniosków o stwierdzenie nieważności skazującego wyroku, ponieważ nie zostało udowodnione, aby represjonowani prowadzili działalność niepodległościową. Po pierwsze nie wynikało to z akt historycznych. Nie pozwoliły na to również informacje uzyskane przez Sąd z urzędu, a pochodzące m.in. z takich instytucji jak Urząd Ochrony Państwa i Instytut Pamięci Narodowej. Także przesłuchani w charakterze świadków dwaj represjonowani, skazani przez Wojskowy Sąd Rejonowy na kary więzienia, nie wykazali, aby prowadzili działalność niepodległościową. Broń nie była przeznaczona dla organizacji, lecz miała służyć samoobronie, a potem była używana podczas napadów rabunkowych. Zgodzić się trzeba także z oceną Sądu Okręgowego, który nie chce uznać za przeznaczone dla organizacji niepodległościowej, a zdobywane podczas napadów rabunkowych, takie produkty jak np.: futro, zegarek, spirytus, czekolada. Nie znalazło również potwierdzenia zeznanie jednego z represjonowanych, aby pieniądze zdobywane podczas napadów były przeznaczone na odbudowę wsi spalonej za udzielanie przez jej mieszkańców pomocy organizacji niepodległościowej.

²⁰² Postanowienie SO z dnia 2 grudnia 2003 r.

[REDACTED]

W sprawie VIII Ko 2924/93 Sąd Okręgowy oddalił wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 16 sierpnia 1948 r. skazującego na karę łączną 15 lat więzienia na podstawie art. 14 m.k.k. – za udział w organizacji „Wolność i Niezawisłość”, 4 m.k.k. – nielegalne posiadanie broni oraz 20-krotnie z art. 259 k.k. z 1932 r. za napady rabunkowe (Najwyższy Sąd Wojskowy utrzymał wyrok w mocy postanowieniem z dnia 9 grudnia 1948 r.)²⁰³. Na podstawie akt historycznych ustalono, że represjonowany był przez okres około 2 miesięcy członkiem niepodległościowej organizacji „Wolność i Niezawisłość”, ale został z niej wyrzucony z powodu dokonywania rabunków na własną rękę. W postępowaniu rehabilitacyjnym ustalono, że zarówno skazanie za nielegalne posiadanie broni, jak i za napady rabunkowe, obejmowały okres po usunięciu z organizacji niepodległościowej. Tak więc oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności było w pełni uzasadnione.

W sprawie VIII Ko 461/95 Sąd Okręgowy nie uwzględnił wniosku o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 21 grudnia 1948 r. skazującego na karę łączną 5 lat więzienia za przestępstwa przygotowania do obalenia przemocą ustroju państwa polskiego i nielegalnego posiadania broni²⁰⁴. Wojskowy Sąd Rejonowy uznał jako przestępstwo zakwalifikowane z art. 87 w związku z art. 86 § 2 k.k. WP krytyczne wypowiedzi skazanego, wygłaszane w miejscu pracy, o sytuacji politycznej i gospodarczej państwa polskiego, o tworzeniu kolchozów. Ciekawe, że miejscem pracy był Urząd Bezpieczeństwa. Dziwić może skazanie za nielegalne posiadanie broni represjonowanego, który był funkcjonariuszem UB. Było to zapewne w jakimś stopniu konsekwencją krytycznych wypowiedzi. Dotyczyło jednak drugiego egzemplarza broni, znalezionej podczas przeszukania, a posiadanego bez zezwolenia. Sąd Okręgowy nie uznał za wiarygodne zeznanie złożone w toku postępowania rehabilitacyjnego, jakoby miał zamiar przekazać tę broń ludziom z AK. Jednocześnie represjonowany przyznał, że sam nie należał do organizacji niepodległościowej, ani nie prowadził takiej działalności. Sąd w uzasadnieniu oddalającego postanowienia stwierdził, że represjonowany może ubiegać się o wniesienie kasacji w tej części, która dotyczy skazania na

²⁰³ Postanowienie z dnia 10 października 2000 r.

²⁰⁴ Postanowienie z dnia 18 kwietnia 2002 r.

podstawie art. 87 w związku z art. 86 §2 k.k. WP, ale represjonowany takich starań nie podjął.

W sprawie VIII Ko 2097/92 Sąd Wojewódzki nie uwzględnił wniosku o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 7 kwietnia 1953 r., skazującego na 2 lata więzienia na podstawie art. 88 w związku z art. 86 § 2 k.k. WP, ponieważ represjonowany nie prowadził działalności niepodległościowej²⁰⁵. Sąd w uzasadnieniu postanowienia wykazał, że wyrok skazujący został wydany „wbrew zgromadzonemu i oczywistemu w swej wymowie materiałowi dowodowemu”. Represjonowany został skazany, mimo że nie tylko nie wszedł w porozumienie z członkiem organizacji niepodległościowej, ale był przeciwny istnieniu takich organizacji, ponieważ akceptował ówczesną rzeczywistość. Natomiast w tej sprawie istniały podstawy do wniesienia rewizji nadzwyczajnej (obecnie kasacji nadzwyczajnej) od orzeczenia represjonującego (i taki pogląd wyraził Sąd w uzasadnieniu postanowienia), ale takich działań nie podjęto.

Podobnie w sprawie VIII Ko 2901/93 brak było podstaw do stwierdzenia nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 20 lipca 1950 r., skazującego na 3 lata więzienia na podstawie art. 87 w związku z art. 86 § 2 k.k. WP, za krytyczne wypowiedzi pod adresem rządzących (wyrok utrzymany postanowieniem Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 6 lutego 1951 r.). Ówczesne sądy potraktowały to jako przygotowanie do obalenia przemocą ustroju. Tymczasem zachowanie represjonowanego nie wypełniało znamion żadnego przestępstwa. Istniały więc podstawy do wniesienia kasacji nadzwyczajnej, na co trafnie wskazywał Sąd Apelacyjny²⁰⁶, ale takich starań nie podjęto.

Również w sprawie VIII Ko 717/96 oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 27 września 1949 r., skazującego na półtora roku więzienia na podstawie art. 87 w związku z art. 86 § 2 k.k. WP, wynikało z faktu, że represjonowany nie prowadził działalności niepodległościowej²⁰⁷. Wojskowy Sąd potraktował wypowiedź represjonowanego o tym, że w katedrze lubelskiej miał miejsce cud, ponieważ na obrazie Matki Bożej Częstochowskiej ukazały się łzy, jako przygotowanie do obalenia

²⁰⁵ Postanowienie z dnia 5 kwietnia 1995 r.

²⁰⁶ Uzasadnienie postanowienia SA w Warszawie z dnia 15 grudnia 1998 r. utrzymującego w mocy postanowienie SW z dnia 17 listopada 1998 r. nieuwzględniające wniosku o unieważnienie wyroku skazującego.

²⁰⁷ Postanowienie z dnia 17 czerwca 2002 r.

przemocą ustroju. Tymczasem takie zachowanie nie wypełniało znamion żadnego przestępstwa, a więc istniały podstawy do wniesienia kasacji nadzwyczajnej²⁰⁸.

W sprawie **VIII Ko 1455/92** Sąd Wojewódzki także nie znalazł podstaw do stwierdzenia nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 11 sierpnia 1948 r., skazującego na karę łączną 7 lat więzienia na podstawie art. 18 w związku z art. 14 m.k.k. za dwukrotne niezawiadomienie odpowiednich władz o miejscu pobytu członków nielegalnego związku. Motywem takiego zachowania represjonowanego była obawa o życie własne, gdyż osoby korzystające z noclegu były uzbrojone, groziły śmiercią i spalaniem zabudowań. Istniały więc podstawy do wniesienia kasacji nadzwyczajnej, ponieważ represjonowany działał w stanie wyższej konieczności²⁰⁹.

Analogiczne rozstrzygnięcie wydał Sąd Wojewódzki w sprawie **VIII Ko 279/93**, oddalając w postanowieniu z dnia 3 lutego 1994 r. wnioski o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 23 grudnia 1948 r., skazującego na podstawie art. 14 m.k.k. na 10 lat więzienia (wyrok utrzymał Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 27 maja 1949 r.). Represjonowany udzielił pomocy członkom nielegalnej organizacji, ale nie wiedział jaki charakter miała ta organizacja, w szczególności czy była to organizacja niepodległościowa. Sąd Apelacyjny w uzasadnieniu postanowienia z dnia 17 marca 1994 r., utrzymującego w mocy postanowienie Sądu Wojewódzkiego, wyraził przekonanie, że represjonowany może ubiegać się o zmianę orzeczenia w trybie rewizji nadzwyczajnej. Jednak Ministerstwo Sprawiedliwości załatwiło odmownie podanie represjonowanego o wniesienie rewizji nadzwyczajnej.

Również w sprawie **VIII Ko 2195/92** Sąd Wojewódzki nie uwzględnił wniosku o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 31 stycznia 1951 r. skazującego na 10 lat więzienia za udzielenie pomocy członkom Narodowego Zjednoczenia Wojskowego. Czyn został zakwalifikowany z art. 14 w związku z art. 15 § 2 m.k.k., ponieważ udzielający pomocy był sołtysem²¹⁰. W uzasadnieniu postanowienia Sąd wskazał, że represjonowany nie

²⁰⁸ Takich działań nie podjęto.

²⁰⁹ Tak też SW w uzasadnieniu postanowienia z dnia 22 sierpnia 1996 r. oddalającego wniosek o stwierdzenie nieważności. Takich starań nie podjęto.

²¹⁰ Postanowienie SW z dnia 22 marca 1994 r., utrzymane w mocy postanowieniem SA z dnia 28 kwietnia 1994 r.

proceeding to independent activity, and the motive for providing assistance was the fear for one's own life and the lives of those closest to one. Expressing this conviction, that since the repressed action was undertaken in a state of higher necessity, there exists the possibility of overturning the sentencing judgment in the case of a revision of an extraordinary nature. In this situation, it is surprising that the Ministry of Justice accepted the refusal to file a revision of an extraordinary nature.

In the case of **VIII Ko 1473/95** the Sąd Wojewódzki did not take into account the application for the annulment of the judgment of the Military Court in Rejonowo in Warsaw of May 25, 1949, sentencing to a 7-month prison term on the basis of art. 18 m.k.k. in connection with art. 14 m.k.k. for the failure to inform the appropriate authorities of the place of residence of the members of the illegal organization²¹¹. In the course of the rehabilitative proceedings, the repressed person admitted that she did not conduct independent activity, and she did not inform the appropriate authorities of the existence of the members of the illegal organization out of fear of their revenge. The Sąd Wojewódzki, in a very good justification of the appealed decision, stated that the behavior of the repressed person, who „acted under duress and in the face of the fulfillment of revenge” occurred in circumstances excluding criminal responsibility. There are therefore grounds for appeal, but such actions were not taken.

Especially interesting is the case of **VIII Ko 509/95**, because it is very rarely that extraordinary means of appeal are filed against judgments issued in the matter of rehabilitation. This was the case in this matter. The Sąd Wojewódzki in Warsaw, by decision of July 26, 1994, confirmed the annulment of the judgment of the Military Court in Warsaw of March 18, 1952, sentencing to 6 years in prison for providing a flat to the members of the illegal organization. The Minister of Justice appealed this decision with a revision of an extraordinary nature. In the revision, charges were brought that the decision could have an influence on the content of the judgment. For the first time – the justification of the decision was prepared in a way that makes it impossible to evaluate the legal and factual grounds for the decision. For the second time – the prosecution was allowed to proceed to the point of cooperation of the repressed person with the UB. The Sąd Najwyższy, taking into account the revision of an extraordinary nature, annulled the decision confirming the annulment and referred the case to the Sądowi

²¹¹ Postanowienie z dnia 19 lutego 1997 r.

Wojewódzkiemu do ponownego rozpoznania²¹². W uzasadnieniu swego postanowienia m.in. przypomniał, że skoro stwierdzenie nieważności orzeczenia uznaje się za równoznaczne z uniewinnieniem, to także uzasadnienie stanowiska sądu powinno być szczegółowo uzasadnione. Ponadto poza dyskusją jest, że dla oceny, czy represjonowany prowadził działalność niepodległościową, istotne znaczenie będzie miało zbadanie okoliczności współpracy represjonowanego z organami UB. Ponownie rozpoznający sprawę Sąd Wojewódzki, po starannej analizie zgromadzonego materiału dowodowego, w szczególności akt historycznych, oddalił wnioski o stwierdzenie nieważności²¹³. W uzasadnieniu Sąd wykazał, że represjonowany nie prowadził działalności niepodległościowej, a udzielenie kwatery członkom nielegalnego związku zostało wymuszone groźbą. Potwierdzona także została współpraca represjonowanego z organami UB, którym donosił o pobycie w jego mieszkaniu członków nielegalnego związku.

6.2. Oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia w sprawach innych niż udział w nielegalnym związku

Poniżej przedstawię kilka typowych spraw, w których sąd oddalił wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczenia skazującego za przestępstwa nielegalnego posiadania broni (w analizowanym materiale było 121 takich przypadków), napadu rabunkowego (57 przypadków) czy wrogiej propagandy (56 przypadków). Należy zauważyć, że w tych sprawach równie często dochodziło do stwierdzenia nieważności orzeczenia. Tak się stało w 137 przypadkach dotyczących skazania za nielegalne posiadanie broni, 54 przypadkach dotyczących skazania za napad rabunkowy i 21 przypadkach skazania za wrogą propagandę. Oczywiście rozstrzygającą kwestią dla stwierdzenia nieważności orzeczeń było wykazanie, że skazanie za popełnienie tych przestępstw było związane z działalnością niepodległościową. Brak tego związku powodował oddalenie wniosku.

Zupełnie inna jest sprawa dotycząca skazania na podstawie dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową za działalność prowadzoną przed dniem 1 września 1939 r.

²¹² Postanowienie SN z dnia 2 marca 1995 r., II KRN 10/95.

²¹³ Postanowienie SW z dnia 19 lutego 1997 r., utrzymane w mocy przez SA postanowieniem z dnia 11 kwietnia 1997 r.

Na koniec zostaną omówione sprawy, w których nastąpiło oddalenie wniosków o stwierdzenie nieważności orzeczeń skazujących na podstawie dekretu z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego.

Dobrą ilustracją postępowań zakończonych oddaleniem wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczeń skazujących za nielegalne posiadanie broni są sprawy **VIII Ko 1641/93** oraz **VIII Ko 1329/94**.

W pierwszej sprawie o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 12 sierpnia 1947 r., skazującego na podstawie art. 4 m.k.k. na 5 lat więzienia, wystąpił syn zmarłego represjonowanego. Sąd Okręgowy postanowieniem z dnia 10 kwietnia 2000 r. oddalił wniosek, ponieważ w toku postępowania nie wykazano, aby posiadanie broni było w jakikolwiek sposób związane z działalnością niepodległościową. Co więcej nie wykazano, aby represjonowany prowadził działalność niepodległościową, ani nawet, czy należał do organizacji niepodległościowej.

Podobnie w sprawie **VIII Ko 1329/94**, w której wniosek złożył sam represjonowany, skazany wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 26 maja 1952 r. na podstawie art. 4 m.k.k. na 5 lat więzienia (Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 30 lipca 1952 r. poprawił kwalifikację na art. 4 § 2 m.k.k. i złagodził karę do roku więzienia). Represjonowany nie wykazał, aby jego skazanie za nielegalne posiadanie broni było związane z walką o niepodległy byt Polski. Jego twierdzenia w tym zakresie były gołosłowne. Nie potrafił nawet udowodnić swojej przynależności do AK. W tej sytuacji w pełni uzasadnione było postanowienie Sądu Okręgowego z dnia 14 września 2000 r. oddalające wniosek represjonowanego.

W sprawie **VIII Ko 4079/94** represjonowany złożył wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 23 kwietnia 1951 r., skazującego za napad rabunkowy z użyciem broni (zakwalifikowanego z art. 4 m.k.k. i art. 259 k.k. z 1932 r.), na karę łączną 6 lat więzienia. Był on wprawdzie w czasie wojny w szeregach AK, ale po wojnie nie prowadził działalności niepodległościowej. Skazanie z 1951 r. nie budzi żadnych wątpliwości. Represjonowany uczestniczył w napadzie na wiejską spółdzielnię w celu zdobycia towarów, następnie rozdzielanych biednym rodzinom. Pomoc była niesiona rodzinom, których członkowie zostali wywiezieni na Syberię, albo których gospodarstwa zostały spalone za pomoc

partyzantom. Sąd Wojewódzki w uzasadnieniu postanowienia oddalającego wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku, pozytywnie ocenił humanitarne pobudki osób uczestniczących w napadzie. Jednak dla stwierdzenia nieważności wyroku konieczne było wykazanie związku między skazaniem a działalnością niepodległościową, a tego nie udowodniono. Stąd postanowienie Sądu z dnia 4 października 1996 r. zasługuje na aprobatę.

Zaakceptować też należy w sprawie VIII Ko 1852/93 oddalenie przez Sąd Okręgowy wniosku o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie, na sesji wyjazdowej w Grodzisku Mazowieckim, z dnia 27 czerwca 1949 r., skazującego na podstawie art. 259 k.k. z 1932 za udział w wielu napadach rabunkowych na dożywotnie więzienie (Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 26 sierpnia 1949 r. złagodził karę do 15 lat więzienia)²¹⁴. W postępowaniu rehabilitacyjnym, mimo przesłuchania wielu świadków – współoskarżonych represjonowanego ze sprawy historycznej, nie znalazło potwierdzenia prowadzenie przez niego po wojnie działalności niepodległościowej. Ponadto Sąd Okręgowy wskazał, że represjonowany nie zasługiwał na rehabilitację również z tego powodu, że napady rabunkowe miały charakter czynów kryminalnych, o czym świadczą zarówno osoby pokrzywdzonych, jak i rzeczy będące przedmiotem zaboru.

W sprawie VIII Ko 1268/93 wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia złożyła represjonowana, skazana wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 8 listopada 1948 r. na 5 lat więzienia za przechowywanie przez kilka miesięcy druków „Głos Podziemia” i „Wesołych Świąt”. To zachowanie potraktowano jako „nawoływanie do obalenia, poderwania i osłabienia polskiej władzy państwowej oraz usunięcia ustanowionych organów zwierzchniej władzy narodu” i zakwalifikowano z art. 86 k.k. WP. Surowość tego wyroku złagodził Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 14 stycznia 1949 r., poprawiając kwalifikację na art. 24 m.k.k. i obniżając karę do 2 lat więzienia. Oddalenie wniosku przez Sąd Okręgowy postanowieniem z dnia 18 kwietnia 1999 r. jest w pełni uzasadnione, gdyż przechowywanie kilku ulotek otrzymanych od kolegi nie sposób uznać za prowadzenie działalności niepodległościowej²¹⁵. Nie należała też do

²¹⁴ Postanowienie SO z dnia 17 stycznia 2003 r.

²¹⁵ Postanowienie zostało utrzymane w mocy przez SA postanowieniem z dnia 25 maja 1999 r.

organizacji prowadzącej taką działalność. Z całą pewnością jednak, na co zwrócił też uwagę Sąd Okręgowy, represjonowana powinna była uzyskać rehabilitację w drodze wniesienia kasacji nadzwyczajnej²¹⁶.

Również w sprawie VIII Ko 321/95 wydał Sąd Okręgowy trafne rozstrzygnięcie, oddalając wniosek represjonowanego o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 29 stycznia 1953 r., skazującego na łączną karę 5 lat więzienia za rozpowszechnianie fałszywych wiadomości mogących wyrządzić szkodę interesom państwa polskiego (art. 22 m.k.k.), za publiczne nawoływanie do czynów skierowanych przeciwko jedności sojuszniczej państwa polskiego z państwem sprzymierzonym (art. 11 m.k.k.) oraz za zdradę tajemnicy państwowej (art. 4 dekretu z dnia 26 października 1949 r. o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej). Skazanie dotyczyło jego wypowiedzi wygłaszanych podczas odbywania kary w celi, w której przebywali funkcjonariusze UB, Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Informacji Wojskowej. W rozmowie ze współwięźniami skazany mówił na temat niedozwolonych metod stosowanych przez te służby wobec członków organizacji podziemnych, o mordzie katyńskim oraz o złym wyposażeniu armii radzieckiej w porównaniu z armiami zachodnimi.

We wnikliwym uzasadnieniu Sąd Okręgowy wykazał, że w zachowaniu represjonowanego nie została spełniona żadna z przesłanek wskazanych przez ustawę rehabilitacyjną²¹⁷. Przeciwnie, to represjonowany, w czasie wojny „syn pułku”, jako funkcjonariusz UB, zajmował się zwalczaniem podziemia niepodległościowego. Zresztą m.in. za nadużycie władzy, polegające na wymuszaniu torturami zeznań od przesłuchiwanej kobiety, został skazany przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie wyrokiem z dnia 22 marca 1949 r. na 3 lata więzienia. Nigdy jednak represjonowany nie prowadził działalności niepodległościowej, ani nie należał do organizacji prowadzącej taką działalność. Sąd Okręgowy dodatkowo zauważył, że represjonowany może dochodzić rehabilitacji w innym trybie.

Również w sprawie VIII Ko 829/91 wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia złożył funkcjonariusz UB, którego skazano wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 13 kwietnia 1951 r. za opowiadanie o okrutnych metodach stosowanych przez

²¹⁶ Niestety tak się nie stało.

²¹⁷ Postanowienie SO z dnia 11 kwietnia 2003 r. SA utrzymał w mocy to rozstrzygnięcie postanowieniem z dnia 16 maja 2003 r.

funkcjonariuszy UB w czasie prowadzonych śledztw. Zachowanie to zakwalifikowano jako rozpowszechnianie fałszywych wiadomości mogących wyrządzić szkodę interesom państwa polskiego (art. 22 m.k.k.), zdradę tajemnicy państwowej (art. 3 ust. 2 dekretu z dnia 26 października 1949 r. o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej) oraz przestępstwo urzędnicze polegające na działaniu na szkodę interesu publicznego przez niedopełnienie obowiązku (art. 286 k.k. z 1932 r.). Za tak zakwalifikowane przestępstwa wymierzono karę łączną 3 lat i 6 miesięcy więzienia. Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 29 października 1991 r. oddalił wniosek, ponieważ zachowanie represjonowanego, który był funkcjonariuszem UB w okresie od lutego 1946 r. do sierpnia 1949 r., nie było działaniem niepodległościowym. Postanowienie Sądu zasługuje na aprobatę, ale orzeczenie represjonujące powinno być wzruszone przez nadzwyczajne środki zaskarżenia. Przecież relacja o metodach stosowanych przez funkcjonariuszy UB w czasie śledztw była prawdą, a nie rozpowszechnianiem fałszywych wiadomości.

Sprawa VIII Ko 1536/92 jest bardzo skomplikowana przede wszystkim ze względu na to, że przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego są orzeczenia skazujące za czyny popełnione przed dniem 1 września 1939 r. Sąd Wojewódzki dla m. st. Warszawy wyrokiem z dnia 22 lutego 1951 r. skazał na podstawie art. 1 i 5 dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową na 15 lat więzienia. Wyrok ten został zmieniony przez Sąd Najwyższy, który zmienił kwalifikację prawną (na art. 3 i 4 dekretu) i złagodził karę do 10 lat więzienia²¹⁸.

Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 27 czerwca 1991 r. oddalił wniosek o rehabilitację powołując się głównie na fakt, że czyny przypisane w wyroku skazującym były popełnione przed dniem 1 września 1939 r., a więc ustawa rehabilitacyjna nie ma do tej sprawy zastosowania. Zażalenie żony represjonowanego znalazło w pełni poparcie ze strony prokuratora, który w uzasadnieniu swego stanowiska stwierdził, że bezpodstawny jest pogląd, jakoby ustawa rehabilitacyjna nie mogła mieć zastosowania tylko z tego powodu, że skazanie dotyczyło działalności sprzed dnia 1 września 1939 r. Przypomniął, że choć represjonowany był członkiem Komunistycznej Partii Polski, to w artykule opublikowanym w dzienniku „Nowy Kurier” z dnia 25 grudnia

²¹⁸ Wyrok z dnia 10 listopada 1952 r. Represjonowany zmarł w 1954 r. w więzieniu podczas odbywania kary.

1937 r. zawarł krytyczne oceny działalności tej partii. W artykule tym stwierdził, że Polska komunistyczna, a właśnie o taką przyszłość Polski zabiegała KPP, została przyłączona do Związku Radzieckiego i byłaby „jeszcze jedną gubernią rządzoną przez Moskali”. Skazanie z lat pięćdziesiątych dotyczyło m.in. tego artykułu.

Sąd Apelacyjny w związku z rozpoznawanym zażaleniem skierował do Sądu Najwyższego zagadnienie prawne wymagające zasadniczej wykładni ustawy, a mianowicie czy czyn związany z działalnością na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego odnosi się również do czynu osoby będącej przed 1 września 1939 r. członkiem partii komunistycznej, polegającego na ujawnianiu działalności innych członków tej partii organom śledczym państwa polskiego. SN odmówił udzielenia odpowiedzi, ponieważ sformułowany w pytaniu problem nie dotyczył wykładni ustawy, lecz oceny faktów²¹⁹. W tej sytuacji Sąd Apelacyjny podjął decyzję merytoryczną i stwierdził nieważność skazującego wyroku Sądu Najwyższego z dnia 10 listopada 1952 r., przyjmując, że został on wydany w związku z prowadzoną przez represjonowanego działalnością niepodległościową²²⁰.

Takiej oceny zachowania represjonowanego nie podzielił Prokurator Generalny. W rewizji nadzwyczajnej wniesionej na niekorzyść zakwestionował przyjęte przez SA ustalenie, że skazanie nastąpiło w związku z działalnością niepodległościową represjonowanego. Sąd Najwyższy rozpoznający rewizję nadzwyczajną uchylił oba postanowienia wydane w toku postępowania rehabilitacyjnego i przekazał sprawę Sądowi Wojewódzkiemu do ponownego rozpoznania. Uczynił to jednak z powodu naruszenia istotnych przepisów procesowych, pozostawiając na boku ocenę merytoryczną²²¹. Ostatecznie Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 19 lipca 1994 r. oddalił wniosek o unieważnienie orzeczeń skazujących, jednocześnie stwierdzając, że możliwa jest rehabilitacja represjonowanego w innym trybie. O taką rehabilitację, polegającą na zaskarżeniu orzeczeń represjonujących rewizją nadzwyczajną na korzyść, wystąpił Prokurator Generalny. Tyle tylko, że uczynił to podczas toczącego się postępowania o stwierdzenie nieważności. Pierwszeństwo postępowania o stwierdzenie nieważności orzeczenia przed innymi trybami uzyskania rehabilitacji sprawiło, że Sąd Najwyższy z tej właśnie przyczyny odmówił wszczęcia postępowania nadzwycy-

²¹⁹ Postanowienie SN z dnia 20 listopada 1991 r., I KZP 25/91, OSNKW 1992, nr 3–4, poz. 22.

²²⁰ Postanowienie SA z dnia 12 grudnia 1991 r., II AKz 124/91.

²²¹ Postanowienie SN z dnia 25 czerwca 1992 r., II KRN 88/92 (niepubl.).

czajno-rewizyjnego²²². Niestety, gdy po ostatecznym oddaleniu wniosku o unieważnienie orzeczenia nie było przeszkód do zaskarżenia orzeczeń represjonujących, żaden uprawniony podmiot tego nie uczynił.

Dużą złożonością charakteryzują się też sprawy VIII Ko 1457/92 i VIII Ko 1801/92 rozpoznane wspólnie ze sprawą VIII Ko 946/92 ze względu na skazanie związane z działalnością represjonowanych podczas wojny w oddziale AK pod dowództwem „Orlika”. Wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczeń złożyli dwaj represjonowani i córka jednego z nich.

Sprawa historyczna toczyła się w dwóch instancjach. Najpierw Sąd Wojewódzki dla województwa warszawskiego wydał wyrok z dnia 30 października 1951 r. skazujący: a) trzech represjonowanych na mocy dekretu sierpniowego za współdziałanie w zabójstwie 12 obywateli pochodzenia żydowskiego, b) ponadto pierwszego z nich (art. 225 k.k. z 1932 r.) za pomoc do zabójstwa trzech osób, c) zaś drugiego z nich za pomoc do zabójstwa jednej osoby. W następstwie rewizji Sąd Najwyższy wyrokiem z dnia 27 kwietnia 1953 r. utrzymał wyrok sądu pierwszej instancji w części skazującej dwóch represjonowanych za współdziałanie w zabójstwie 12 obywateli pochodzenia żydowskiego, a także za pomoc do zabójstwa jednej z trzech osób; a w pozostałej części wyrok uchylił i przekazał sprawę Sądowi Wojewódzkiemu do ponownego rozpoznania. Sąd Wojewódzki dla województwa warszawskiego, ponownie rozpoznając sprawę, wyrokiem z dnia 19 listopada 1953 r., skazał trzeciego represjonowanego za udział w obstawie terenu, na którym dokonano zabójstwa 12 osób, ponownie skazał jednego za pomoc do zabójstwa dwóch osób, zaś drugiego z represjonowanych uniewinnił od zarzutu pomocy do zabójstwa. W postępowaniu rehabilitacyjnym przesłuchano w charakterze świadków represjonowanych oraz ich przełożonego. Represjonowani zaprzeczyli, aby uczestniczyli w mordowaniu ludności żydowskiej, a skazany za pomoc do zabójstwa trzech osób stwierdził, że wykonywał jedynie wyroki sądów specjalnych skazujących na karę śmierci konfidentów wydających Polaków Niemcom. Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 1 lutego 1995 r. nie uwzględnił wniosków o stwierdzenie nieważności. W uzasadnieniu wskazał, że zachowania represjonowanych odbiegały od zasad przyjętych w organizacji AK i dlatego, jako bezprawne, nie były działaniami niepodległościowymi. W zażaleniach kwestionujących całe postano-

²²² Postanowienie SN z dnia 20 czerwca 1992 r., II KRN 87/92 (niepubl.).

wienie wszyscy wnosili o stwierdzenie nieważności orzeczeń skazujących. Sąd Apelacyjny zmienił postanowienie Sądu Wojewódzkiego jedynie w ten sposób, że stwierdził nieważność orzeczeń skazujących za pomoc do zabójstwa jednej osoby, ponieważ było to wykonanie wyroku wydanego w trybie przewidzianym w organizacji AK, czyli po zgromadzeniu niebudzących wątpliwości dowodów świadczących o współpracy z okupantem niemieckim. W pozostałej części postanowienie Sądu Wojewódzkiego zostało utrzymane w mocy²²³.

Sprawa udziału w mordowaniu ludności żydowskiej nie była oczywista. Tym bardziej, że represjonowani twierdzili, że ich rola w tym wydarzeniu ograniczała się do zabezpieczenia akcji, która miała polegać na rozprawieniu się z bandą rabunkową. Stąd obrońca tego z represjonowanych, którego rolę określił Sąd Wojewódzki jako „udział w obstawie terenu, na którym dokonano zabójstwa” 12 osób, wnosił o wznowienie postępowania w sprawie historycznej, o uchylenie wyroków Sądu Wojewódzkiego i Sądu Najwyższego oraz o przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania Sądowi Wojewódzkiemu w Warszawie. Sąd Apelacyjny przeprowadził czynności sprawdzające. Ponieważ jednak czynności te nie doprowadziły do ujawnienia nowych faktów i dowodów wskazujących, że represjonowany jest niewinny lub że skazano go za przestępstwo zagrożone karą surowszą niż to, które popełnił, wniosek oddalił²²⁴. Odmownie zostało załatwione również przez Ministra Sprawiedliwości podanie o wniesienie kasacji.

6.3. Oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia z powodu braku orzeczenia represjonującego

Takich spraw było sześć i są zróżnicowane. Tylko jedna z nich (VIII Ko 471/91) nie nastęrczała trudności i została załatwiona w terminie 2 miesięcy. Już z samego wniosku bowiem, złożonego przez osobę represjonowaną, wynikało, że wobec wnioskodawcy nie toczyło się postępowanie karne, a represje polegały na odbywaniu służby wojskowej w kopalni węgla kamiennego²²⁵.

²²³ Postanowienie SA z dnia 1 czerwca 1995 r.

²²⁴ Postanowienie SA z dnia 12 grudnia 1997 r.

²²⁵ SO postanowieniem z dnia 20 czerwca 1991 r. oddalił wniosek, ponieważ wobec wnioskodawcy nie toczyło się żadne postępowanie. Mimo tak oczywistej sytuacji represjonowany złożył zażalenie, ale SA utrzymał w mocy postanowienie oddalające wniosek.

W sprawie VIII Ko 2031/92 Sąd Okręgowy bezskutecznie zwracał się do wielu instytucji i prowadził wiele czynności, które mogłyby pozwolić na ustalenie, czy matka wnioskodawcy była rzeczywiście skazana lub aresztowana. Wobec niemożliwości ustalenia faktu skazania lub aresztowania Sąd wnioski oddalił²²⁶.

Również w sprawie VIII Ko 133/03 nie udało się ustalić orzeczenia, którym wnioskodawca miał być skazany za niewywiązywanie się z obowiązkowych dostaw, ani nawet czy z tego powodu był aresztowany. Trwające ponad 13 lat postępowanie, w toku którego podjęto starania o odtworzenie akt, zakończone postanowieniem stwierdzającym, że odtworzenie akt jest niemożliwe, musiało zakończyć się oddaleniem wniosku.

W dwóch innych sprawach (VIII Ko 6120/94 oraz VIII Ko 29/99) fakt aresztowania osób represjonowanych był niewątpliwy.

W sprawie pierwszej, w której nastąpiło częściowe odtworzenie akt, ustalono jedynie, że prokuratorskie postępowanie prowadzono pod zarzutem rozpowszechniania fałszywych wiadomości, kwalifikowanego z art. 22 m.k.k. Nie ustalono jednak, jakie ostateczne orzeczenie w tej sprawie zapadło. Sąd Okręgowy oddalając wniosek z powodu braku orzeczenia, wskazał na dodatkową przesłankę oddalenia. Stwierdził, że skoro ewentualne skazanie za czyn z art. 22 m.k.k. nie jest przejawem działalności niepodległościowej, to nie wyczerpuje dyspozycji art. 1 ustawy rehabilitacyjnej²²⁷.

W sprawie drugiej bohaterkie prowadzenie działalności niepodległościowej przez represjonowanego przez cały okres okupacji hitlerowskiej zostało potwierdzone przyznaniem kilku odznaczeń za waleczność, w tym m.in. Orderu Virtuti Militari. Sąd mimo bardzo wnikliwie prowadzonych czynności poszukiwawczych ustalił jedynie, że represjonowany był pozbawiony wolności bezpośrednio po wyzwoleniu oraz że śmierć nastąpiła dnia 15 kwietnia 1946 r. Nie wiadomo jednak, czy stało się tak w następstwie wykonania kary śmierci, jak twierdził wnioskodawca (syn represjonowanego), czy w innych okolicznościach, i dlatego wniosek oddalono²²⁸.

²²⁶ Postanowienie z dnia 18 października 1995 r.

²²⁷ Wniosek złożył represjonowany w 1994 r., a pierwsze posiedzenie (7 listopada 2001 r.) wyznaczono dopiero po prawie 6 latach. Końcowe postanowienie z dnia 9 listopada 2004 r. zostało wydane w terminie ponad 9 lat od wpływu wniosku do sądu.

²²⁸ Postanowienie SO z dnia 20 stycznia 2005 r. zapadło w terminie 6 lat od wpływu wniosku do sądu. W znacznym stopniu jest to usprawiedliwione wnikliwie prowadzonymi czynnościami poszukiwawczymi.

Wreszcie w sprawie VIII Ko 149/05 Sąd ustalił, że represjonowany podczas wojny walczył w AK oraz że został skazany w 1946 r. przez były Sąd Okręgowy na dożywotnie więzienie m.in. za rozbój (zakwalifikowany z art. 259 k.k. z 1932 r.). Tyle że brak orzeczenia, a także niemożliwość przesłuchania represjonowanego z powodu jego śmierci, nie pozwala na ustalenie, czy skazanie miało związek z działalnością niepodległościową i dlatego Sąd wniosek oddalił²²⁹.

²²⁹ Postanowienie SO z dnia 20 maja 2008 r. było poprzedzone bardzo starannymi czynnościami poszukiwawczymi.

VII. Uzyskanie rehabilitacji po oddaleniu wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia

Jak już wskazywano wyżej, wprowadzony ustawą rehabilitacyjną tryb uzyskiwania rehabilitacji ma pierwszeństwo przed pozostałymi trybami. Jednak oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia nie zamyka drogi do uzyskania rehabilitacji w innym trybie. Wprost przeciwnie osoba niesłusznie represjonowana powinna zabiegać o uzyskanie rehabilitacji w trybie uruchamianym przez kasację nadzwyczajną (uprzednio przez rewizję nadzwyczajną) lub wniosek o wznowienie postępowania. Tym bardziej, że organy wymiaru sprawiedliwości, działające w latach 1944–1956, były niejednokrotnie narzędziami służącymi do represjonowania osób niepokornych, traktowanych przez władze jako przeciwnicy ustroju, a orzeczenia wydawane w tym okresie odznaczały się dużą surowością. Przeprowadzone badania potwierdziły, że wiele osób, represjonowanych w latach 1944–1956, potraktowało uchwaloną ustawę rehabilitacyjną jako szansę naprawienia krzywd wyrządzonych im działaniami wymiaru sprawiedliwości. I jeśli w konkretnej sprawie nie zostały spełnione przesłanki wymagane przez ustawę rehabilitacyjną, to natychmiast otwierała się możliwość sięgnięcia po inny tryb rehabilitacji. Widoczne to było w wielu postępowaniach o stwierdzenie nieważności orzeczenia. W rezultacie Sądy w uzasadnieniach postanowień oddalających wniosek niejednokrotnie sugerowały możliwość skorzystania z innego trybu rehabilitacji.

Represjonowani, względnie podmioty uprawnione do działania w ich interesie, dość często, choć nie zawsze, podejmowali starania w celu uruchomienia innego trybu rehabilitacji. Czynili to głównie składając podania o wniesienie rewizji nadzwyczajnej (później kasacji nadzwyczajnej) zaskarżającej orzeczenie represjonujące, rzadziej składając wniosek o wznowienie postępowania dotyczącego orzeczenia represjonującego. Ostatecznie pełną rehabilitację – przez uniewinnienie – uzyskano w sprawach 32 osób, w tym tylko w jednym przypadku w wyniku wznowienia postępowania, wobec 24 osób po uwzględnieniu kasacji nadzwyczajnej, a wobec 9 osób w następstwie wniesienia rewizji nadzwyczajnej. W stosunku do 2 osób, po zaskarżeniu orzecz-

nia represjonującego kasacją nadzwyczajną, nastąpiło umorzenie postępowania: w jednej sprawie z powodu śmierci oskarżonego, w drugiej – z powodu przedawnienia karalności.

Rehabilitację w innym trybie uzyskano po oddaleniu wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia w 10 sprawach o przestępstwa kwalifikowane jako udział w nielegalnym związku, w 14 sprawach osób skazanych za przestępstwa wrogiej propagandy, w 3 sprawach osób skazanych na podstawie dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową, w 3 sprawach osób skazanych za różne odmiany współpracy z obcym wywiadem oraz w jednej sprawie osoby skazanej za zabójstwo.

7.1. Uzyskanie rehabilitacji po oddaleniu wniosku w sprawach o udział w nielegalnym związku

W 10 sprawach o przestępstwa kwalifikowane jako udział w nielegalnym związku represjonowani uzyskali rehabilitację w innym trybie, w tym w 9 sprawach postępowanie rehabilitacyjne zostało uruchomione przez wniesienie kasacji nadzwyczajnej, czego konsekwencją było uniewinnienie 14 osób, a w jednej sprawie postępowanie rehabilitacyjne uruchomiło złożenie rewizji nadzwyczajnej i w rezultacie jedną osobę uniewinniono.

I tak w sprawie VIII Ko 890/93 Sąd Okręgowy oddalił wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 25 czerwca 1949 r., skazującego dwukrotnie z art. 18 m.k.k. w związku z art. 86 k.k. WP na karę 2 lat więzienia (wymierzono karę łączną 3 lat 6 miesięcy więzienia), z powodu nieprowadzenia działalności niepodległościowej²³⁰. Prokurator Generalny wniosł kasację zarzucając wyrokowi Wojskowego Sądu Rejonowego obrazę prawa materialnego polegającą na nieuwzględnieniu działania w stanie wyższej konieczności. Sąd Najwyższy uwzględnił kasację i uniewinnił represjonowanego, ponieważ niezawiadomienie o pobycie w swoich zabudowaniach 6 członków zbrojnej podziemnej organizacji wynikało z obawy przed ich zemstą²³¹.

Podobnie jeszcze w kilku sprawach brak było podstaw do stwierdzenia nieważności wyroku skazującego za udział w nielegalnym

²³⁰ Postanowienie z dnia 9 grudnia 1996 r. Jednocześnie Sąd przekazał sprawę do Ministerstwa Sprawiedliwości celem zbadania, czy istnieją podstawy do wniesienia kasacji.

²³¹ Wyrok SN z dnia 10 lutego 1998 r., II KKN 18/97 (niepubl.).

związku, ponieważ motywem działania represjonowanego nie była walka o niepodległość Polski, lecz obawa o życie własne lub członków rodziny.

Tak było w sprawie **VIII Ko 1411/95**, w której oddalono wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 27 stycznia 1948 r., skazującego z art. 18 m.k.k. w zw. z art. 86 k.k. WP na karę 3 lat więzienia (wyrok utrzymany przez Najwyższy Sąd Wojskowy)²³². Wyrokiem tym skazanych było jeszcze siedem osób, ale tylko w stosunku do trzech uwzględniono wniosek o stwierdzenie nieważności. W tej sytuacji Prokurator Generalny w kasacji obejmującej swym zakresem pięciu skazanych podniósł zarzut nieuwzględnienia przez sądy wojskowe w ich działaniu stanu wyższej konieczności i wniósł o ich uniewinnienie. Sąd Najwyższy uwzględnił kasację w całości i uniewinnił wszystkich, ponieważ niezawiadomienie o pobycie we wsi uzbrojonych członków nielegalnej organizacji wynikało z obawy przed zemstą²³³. Ciekawe, że już Wojskowy Sąd Rejonowy dostrzegł, że członkowie nielegalnej organizacji kierowali wobec skazanych i ich rodzin groźby pozbawienia życia, ale nie wyprowadził z tego faktu właściwych konsekwencji prawnych.

Podobnie było w sprawie **VIII Ko 2310/92**, w której Sąd Okręgowy oddalił wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 14 grudnia 1948 r., skazującego z art. 14 m.k.k. na 5 lat więzienia, a utrzymanego w mocy przez Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 25 lutego 1949 r.²³⁴ W kasacji wniesionej przez RPO podniesiono zarzut nieuwzględnienia przez sądy wojskowe działania w stanie wyższej konieczności. Sąd Najwyższy uwzględnił kasację i wydał wyrok uniewinniający, ponieważ udzielenie pomocy członkom nielegalnej organizacji wynikało z obawy o życie własne i kilkusobowej rodziny²³⁵.

Również w sprawie **VIII Ko 201/96** nie budził wątpliwości fakt udzielania nielegalnej organizacji Narodowe Zjednoczenie Wojskowe pomocy polegającej na kwaterowaniu ich członków w swoich zabudowaniach, podwożeniu swoją furmanką, wreszcie udzielaniu informacji o pobycie wojska i milicji. Za to Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie wyrokiem z dnia 9 czerwca 1950 r. skazał z art. 14 m.k.k. na

²³² Postanowienie z dnia 15 grudnia 1997 r.

²³³ Wyrok SN z dnia 25 listopada 1998 r., II KKN 368/98 (niepubl.).

²³⁴ Postanowienie z dnia 22 sierpnia 1996 r.

²³⁵ Wyrok SN z dnia 10 kwietnia 1997 r., II KKN 7/97 (niepubl.).

10 lat więzienia, a na podstawie art. 148 § 1 k.k. z 1932 r. wymierzył karę 2 lat więzienia za dwukrotne udzielenie schronienia osobie poszukiwanej przez władze bezpieczeństwa, czyli za pomoc w uniknięciu przez nią odpowiedzialności karnej. Wojskowy Sąd Rejonowy wymierzył karę łączną 10 lat więzienia (Najwyższy Sąd Wojskowy utrzymał wyrok w mocy). Wniosek o stwierdzenie nieważności tych orzeczeń, złożony przez syna represjonowanego, został oddalony postanowieniem Sądu Wojewódzkiego z dnia 13 grudnia 1995 r. W następstwie uwzględnienia zażalenia wniesionego przez wnioskodawcę Sąd Apelacyjny uchylił zaskarżone postanowienie i przekazał sprawę sądowi pierwszej instancji do ponownego rozpoznania. Ostatecznie sprawa zakończyła się prawomocnym oddaleniem wniosku, ponieważ udzielanie pomocy organizacji zbrojnej nie było przejawem prowadzenia walki niepodległościowej, ale wynikało z obawy o życie własne i członków rodziny²³⁶.

Pełnomocnik wnioskodawcy zabiegał o wznowienie postępowania rehabilitacyjnego, ale i ten wniosek został oddalony postanowieniem SN z dnia 3 października 2001 r. Dopiero kasacja RPO, zarzucająca nieuwzględnienie przez sądy wojskowe działania w stanie wyższej konieczności, doprowadziła do rehabilitacji represjonowanego. Sąd Najwyższy uniewinnił represjonowanego od obu zarzutów. Od zarzutu z art. 14 m.k.k. uniewinnienie nastąpiło z powodu działania w stanie wyższej konieczności, zaś od zarzutu z art. 148 § 1 k.k. z 1932 r. – z powodu braku ustawowych znamion przestępstwa²³⁷. Do tego wyroku i jego uzasadnienia zgłoszono zdanie odrębne, którego autor opowiadał się za oddaleniem kasacji jako oczywiście bezzasadnej, gdyż Sąd Najwyższy orzekając wyszedł poza granice kasacji wyznaczone stawianymi zarzutami. Wedle autora zdania odrębnego ewentualna korekta zaskarżonych orzeczeń sądów wojskowych możliwa byłaby dopiero w drodze kolejnej, prawidłowo zredagowanej kasacji.

Wprawdzie nie wszystkie zarzuty kasacyjne były sformułowane w sposób poprawny, ale należy podzielić stanowisko większości sędziów, głoszących za wydaniem wyroku uniewinniającego. Jak trafnie wywiedziono w uzasadnieniu wyroku decydujące znaczenie powinno mieć ustalenie rzeczywistej treści zarzutów kasacyjnych i intencji skarżącego, skoro niewątpliwa była oczywista niesłuszność skazania.

²³⁶ Postanowienie SO z dnia 2 lutego 2000 r., utrzymane w mocy postanowieniem SA z dnia 28 marca 2000 r.

²³⁷ Wyrok SN z dnia 29 kwietnia 2003 r., II KK 188/02, OSNwSK 2003, nr 1, poz. 864.

Tym samym Sąd Najwyższy w tym wyroku opowiedział się przeciw nadmiernemu formalizmowi, który blokując naprawienie krzywd wyrażonych wyrokami skazującymi z lat 1945–1956, stwarzałby pozory poprawności tamtych wyroków, wydawanych niejednokrotnie bezpodstawnie i wręcz z naruszeniem obowiązującego prawa.

W sprawie VIII Ko 1142/92 Sąd Wojewódzki stwierdził nieważność wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 20 maja 1949 r., skazującego represjonowaną na 2 lata więzienia za wysłanie do członka Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej anonimów z pogrózkami, w którym też wyszydzała ustrój państwa polskiego. Czyn ten zakwalifikowano jako przygotowanie do obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 87 w zw. z art. 86 § 2 k.k. WP)²³⁸. Zażalenie prokuratora, kwestionującego wypełnienie przesłanek z art. 1 ustawy rehabilitacyjnej, uwzględnił Sąd Apelacyjny. Orzeczenie represjonujące zostało zaskarżone rewizją nadzwyczajną przez Pierwszego Prezesa SN, w której wnoszono o uniewinnienie. W rewizji podniesiono, że anonim zawierający negatywną ocenę ustroju państwa polskiego oraz działalności zawodowej i politycznej członka PZPR nie wyczerpuje znamion przestępstwa. W tej sytuacji Sąd Najwyższy uwzględnił rewizję w całości, wydając wyrok uniewinniający²³⁹.

Podobnie w sprawie VIII Ko 1776/92 Sąd Wojewódzki stwierdził nieważność wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 17 stycznia 1948 r., skazującego represjonowanego na 2 lata więzienia za przygotowanie do obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 87 w zw. z art. 86 § 2 k.k. WP), które miało polegać na „wzbudzaniu niechęci u osób trzecich do obecnego ustroju”²⁴⁰. Tak Wojskowy Sąd Rejonowy ocenił przekazanie w maju 1947 r. dwom osobom informacji, że „Sowieci zabierają do Rosji część żywności przesyłanej z zagranicy dla polskich dzieci”, że „Związek Radziecki obsadzi poważniejsze placówki i stanowiska w Polskich Kolejach Państwowych, urzędach pocztowych i gminach” oraz że „żołnierze sowieccy obrabowali magazyn żywnościowy w Szczecinie, a wynikiem walki tych żołnierzy z oddziałami MO i wojska polskiego były ofiary po obu stronach”. Zażalenie prokuratora, w którym trafnie zakwestionowano wypełnienie przesłanek z art. 1 ustawy rehabilitacyjnej, uwzględnił Sąd Apelacyjny. Orzeczenie represjonujące zostało zaskarżone kasacją

²³⁸ Postanowienie z dnia 14 września 1993 r.

²³⁹ Wyrok SN z dnia 6 października 1994 r., II KRN 144/94 (niepubl.).

²⁴⁰ Postanowienie z dnia 9 maja 1994 r.

RPO, w której zarzucono wydanie wyroku skazującego mimo braku znamion przestępstwa i wnoszono o uniewinnienie. Sąd Najwyższy uwzględnił w pełni kasację wydając wyrok uniewinniający²⁴¹.

W sprawie **VIII Ko 266/2000** Sąd Okręgowy oddalił wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 19 kwietnia 1950 r. skazującego represjonowanego na 2 lata więzienia za systematyczne rozpowszechnianie wśród znajomych, usłyszanych w radiu Wolna Europa, oszczerstw i obraźliwych wypowiedzi o ustroju Związku Radzieckiego. Sąd takie zachowanie potraktował jako przygotowanie do obalenia przemocą ustroju państwa polskiego, kwalifikując je z art. 87 w zw. z art. 86 § 2 k.k. WP²⁴². Prokurator Generalny wniósł kasację od wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego zarzucając obrazę prawa materialnego polegającą na skazaniu mimo braku znamion jakiegokolwiek przestępstwa. Sąd Najwyższy uznał kasację za oczywiście zasadną i wydał wyrok uniewinniający²⁴³.

W sprawie **VIII Ko 243/93** oddalenie przez Sąd Okręgowy wniosku o stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Wojewódzkiego dla m.st. w Warszawie z dnia 11 listopada 1953 r. skazującego na 3 lata więzienia za przynależność do „Świadków Jehowy” (co zakwalifikowano z art. 36 m.k.k.) nastąpiło z powodu nieprowadzenia działalności niepodległościowej²⁴⁴. Prokurator Generalny wniósł kasację od wyroku Sądu Wojewódzkiego zarzucając obrazę prawa materialnego polegającą na skazaniu mimo braku znamion przestępstwa. Sąd Najwyższy uniewinnił, ponieważ związek wyznaniowy „Świadkowie Jehowy” nie był związkiem tajnym²⁴⁵.

Analogicznie rozstrzygnięto sprawę **VIII Ko 8/98**. Przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego był wyrok Sądu Wojewódzkiego dla województwa warszawskiego w Warszawie z dnia 1 grudnia 1955 r., którym skazano dwie osoby na podstawie art. 36 m.k.k. na kary półtora roku więzienia za przynależność do „Świadków Jehowy”. Dodatkowo jedna z tych osób została skazana za podrobienie dokumentu (na podstawie art. 187 k.k. z 1932 r.) na 8 miesięcy więzienia i wymierzono wobec niej karę łączną półtora roku więzienia. Sąd Naj-

²⁴¹ Wyrok SN z dnia 19 kwietnia 1999 r., II KKN 136/98 (niepubl.).

²⁴² Postanowienie SO z dnia 23 kwietnia 2004 r., utrzymane w mocy przez SA postanowieniem z dnia 9 czerwca 2004 r.

²⁴³ Wyrok SN z dnia 13 stycznia 2005 r., II KK 462/04, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 101.

²⁴⁴ Postanowienie z dnia 10 maja 1996 r.

²⁴⁵ Wyrok z dnia 13 października 2000 r., II KKN 237/2000 (niepubl.).

wyższy postanowieniem z dnia 11 maja 1956 r. uchylił wyrok Sądu Wojewódzkiego w całości i umorzył postępowanie na mocy ustawy o amnestii z 1956 r. O stwierdzenie nieważności orzeczeń wystąpiła tylko jedna z osób i Sąd Okręgowy wniosek ten oddalił.

Prokurator Generalny wniósł kasację nadzwyczajną od orzeczenia represjonującego wobec obu osób, ale tylko w części dotyczącej czynu z art. 36 m.k.k., zarzucając obrazę prawa materialnego polegającą na braku znamion przestępstwa z art. 36 m.k.k. Sąd Najwyższy nie zgodził się z autorem kasacji, aby sądy dopuściły się obrazy prawa materialnego. Natomiast z uzasadnienia kasacji wyprowadził zarzut obrazy prawa procesowego, polegający na dowolnym ustaleniu przez sąd, że oskarżone brały udział w nielegalnym, tajnym związku i obie uniewinniły od popełnienia czynu określonego w art. 36 m.k.k.²⁴⁶

W sprawie VIII Ko 897/95 oddalenie przez Sąd Okręgowy wniosku o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 12 sierpnia 1949 r., zmienionego przez Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 2 grudnia 1949 r., nastąpiło z powodu nieprowadzenia działalności niepodległościowej²⁴⁷. Wojskowy Sąd Rejonowy skazał ucznia gimnazjum ogólnokształcącego za wypowiadanie wśród kolegów szkolnych fałszywych wiadomości o ucieczce ze statku „Batory” marynarzy polskich do Ameryki, o ucieczce Mikołajczyka, pochwalanie zbrodni band grasujących na terenie Węgrowa oraz kolportowanie wśród kolegów szkolnych antyradzieckiej książki „Związek Białej Tarczy”. Sąd zakwalifikował to zachowanie jako czynienie przygotowań do obalenia przemocą ustroju państwa polskiego i na podstawie art. 87 w związku z art. 86 § 2 k.k. WP wymierzył karę 2 lat więzienia. Jednocześnie ten sąd umorzył postępowanie o posiadanie bez zezwolenia broni palnej na podstawie art. 7 § 1 lit. „c” kodeksu wojskowego postępowania karnego z dnia 23 czerwca 1945 r.²⁴⁸. Najwyższy Sąd Wojskowy, częściowo uwzględniając skargi rewizyjne oskarżonego i jego obrońcy, złagodził karę więzienia do roku. RPO zaskarżył kasacją orzeczenia represjonujące i podnosząc zarzut obrazy prawa materialnego, polegającej na skazaniu mimo braku ustawowych znamion przestępstwa, wniósł o uniewinnienie. Sąd Najwyższy w pełni uwzględniając kasację, uniewinnił oskarżonego. W uzasadnieniu wyroku SN wykazał, że za-

²⁴⁶ Wyrok SN z dnia 3 lutego 2004 r., II KK 180/03, OSNwSK 2004, nr 1, poz. 242.

²⁴⁷ Postanowienie z dnia 25 lutego 2002 r.

²⁴⁸ Dz. U. nr 36, poz. 216, z późn. zm.

chowanie oskarżonego nie tylko nie wypełniało znamion przestępstwa zarzucanego w akcie oskarżenia, ale nie wyczerpywało znamion jakiegokolwiek przestępstwa²⁴⁹.

7.2. Uzyskanie rehabilitacji po oddaleniu wniosku w sprawach o przestępstwa wrogiej propagandy

Skazania za przestępstwa wrogiej propagandy, najczęściej na podstawie art. 22 m.k.k., potwierdzają, że wymiar sprawiedliwości służył władzy do wymuszania na obywatelach bezkrytycznej akceptacji ustroju i swoich działań. Wolność słowa, zagwarantowana konstytucyjnie, w rzeczywistości lat czterdziestych i pięćdziesiątych okazywała się fikcją. Mówienie prawdy o realiach ówczesnego życia politycznego i gospodarczego, a także krytyczna ocena ustroju i działań władzy były praktycznie zakazane, bowiem spotykały się z reakcją w postaci skazującego wyroku. Szczególnie widoczne jest to w 14 sprawach, które zakończyły się uzyskaniem rehabilitacji w innym trybie niż postępowanie o stwierdzenie nieważności. We wnoszonych rewizjach nadzwyczajnych i kasacjach nadzwyczajnych stawiano zaskarżanym orzeczeniom zarzut obrazy prawa materialnego, polegającej na braku ustawowych znamion przestępstwa przypisywanego w skazaniu.

Po oddaleniu wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia w 14 sprawach w następstwie rozpoznania kasacji nadzwyczajnej uniewinniono 14 osób, w następstwie rozpoznania rewizji nadzwyczajnej uniewinniono 5 osób, a po wznowieniu postępowania uniewinniono jedną osobę.

W sprawie VIII Ko 1252/94 wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia złożył represjonowany skazany przez Sąd Wojewódzki dla województwa warszawskiego w Warszawie wyrokiem z dnia 10 czerwca 1953 r. na karę łączną 1 roku więzienia na podstawie art. 111 § 2 k.k. z 1932 r. za zniewagę generalissimusa Józefa Stalina przez umieszczenie na gazetce ściennej w liceum ogólnokształcącym napisu powszechnie uznawanego za obelżywy oraz dwukrotnie na podstawie art. 22 m.k.k. za rozpowszechnianie fałszywych wiadomości mogących wyrządzić istotną szkodę interesom państwa polskiego dotyczących stosunków gospodarczych Polski ze Związkiem Radzieckim (pierwszy czyn – na gazetce ściennej, drugi – na murze sklepu).

²⁴⁹ Wyrok SN z dnia 4 listopada 2002 r., II KK 222/02 (niepubl.).

Sąd Okręgowy postanowieniem z dnia 29 stycznia 2001 r. wniosek oddalił, ponieważ zachowanie represjonowanego – wówczas ucznia liceum – nie miało związku z działalnością niepodległościową.

RPO wniósł kasację nadzwyczajną od wyroku Sądu Wojewódzkiego z dnia 10 czerwca 1953 r. na korzyść represjonowanego i objął zakresem zaskarżenia jeszcze trzy osoby skazane tym wyrokiem na podstawie art. 22 m.k.k. na umieszczenie w zakładzie poprawczym, przy czym sąd zawiesił na okres 2 lat wykonanie tego środka wobec dwóch osób i oddał je pod dozór odpowiedzialny rodziców. Kasacją objęto ponadto wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 września 1953 r., wydany w następstwie uwzględnienia rewizji nadzwyczajnej Prokuratora Generalnego, zmieniający wyrok Sądu Wojewódzkiego wobec trzeciego nieletniego przez zawieszenie wykonania środka w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym na okres 2 lat i oddanie go w tym okresie pod dozór odpowiedzialny rodziców. W kasacji RPO zarzucił tym wyrokom obrazę prawa materialnego przez skazanie na podstawie art. 22 m.k.k. i art. 111 § 2 k.k. z 1932 r. mimo braku znamion tych przestępstw w zachowaniu oskarżonych i wnosił o uniewinnienie całej czwórki od wszystkich zarzutów.

Sąd Najwyższy uchylił zaskarżone wyroki i uniewinnił wszystkich oskarżonych od zarzutu z art. 22 m.k.k., a w części dotyczącej skazania na podstawie art. 111 § 2 k.k. z 1932 r. postępowanie karne umorzył z powodu braku skargi uprawnionego oskarżyciela. W uzasadnieniu Sąd Najwyższy wskazał, że J. Stalin choć był faktycznym przywódcą ZSRR, to nie był formalnie naczelnikiem obcego państwa, a więc nie należał do kręgu podmiotów chronionych przepisem art. 111 § 2 k.k. z 1932 r. Tym niemniej zniewaga skierowana publicznie pod adresem konkretnej osoby wypełniała znamiona przestępstwa określonego w art. 256 § 1 k.k. z 1932 r., będącego przestępstwem prywatnoskargowym. Tak więc brak skargi uprawnionego oskarżyciela powodował obowiązek umorzenia postępowania²⁵⁰.

W sprawie VIII Ko 1060/94 Sąd Wojewódzki uwzględnił wniosek represjonowanej o stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 maja 1950 r., skazującego na podstawie art. 22 m.k.k. na półtora roku więzienia, uznając, że czyn, za który została skazana, był związany z działalnością niepodległościową²⁵¹. Nie

²⁵⁰ Wyrok SN z dnia 14 stycznia 2002 r., II KKN 326/01, LEX nr 559929.

²⁵¹ Postanowienie SW z dnia 18 listopada 1994 r.

podzielił tego stanowiska jeden z sędziów, który w złożonym zdaniu odrębnym stwierdził, że należało wniosek oddalić, gdyż zachowanie represjonowanej było jedynie zmanifestowaniem przekonań o charakterze religijnym. Postanowienie zaskarżył prokurator, podnosząc, że zachowanie represjonowanej nie wypełniło przesłanek wymaganych przez ustawę rehabilitacyjną i wniósł o zmianę postanowienia i oddalenie wniosku. Sąd Apelacyjny postanowieniem z dnia 5 stycznia 1995 r. w pełni uwzględnił zażalenie prokuratora, wskazując w uzasadnieniu, że wyrok Sądu Apelacyjnego z dnia 2 maja 1950 r. może być wzruszony w trybie rewizji nadzwyczajnej.

Pierwszy Prezes SN wniósł rewizję nadzwyczajną od całego orzeczenia represjonującego²⁵², podnosząc zarzut obrazy prawa materialnego, polegającego na bezzasadnym zastosowaniu przepisu art. 22 m.k.k. do czynów przypisanych represjonowanej. Zaskarżeniem objęto również oskarżonych wraz z nią dwóch braci zakonnych, z końcowym wnioskiem o uniewinnienie całej trójki.

Sprawa karna miała swój początek w tajemniczym zjawisku pojawienia się krwawych łez na obrazie Matki Bożej w katedrze lubelskiej w 1949 r., co spowodowało napływ wielkiej rzeszy ludzi z całej Polski do katedry i wywołało restrykcje mające ograniczać zainteresowanie sprawą. Represjonowana została oskarżona o napisanie wiersza o krwawych łzach na obliczu Maryi oraz o rozpowszechnianie pieśni religijnej, będącej trawestacją roty Marii Konopnickiej. Początkowe wersy tej pieśni: „Nie rzucim Chryste świątyń Twych, nie damy pogrześć wiary; próżne zakusy duchów złych i próżne ich zamiary”, zostały zacytowane w akcie oskarżenia i zakwalifikowane jako zbrodnia wyrządzenia wielkiej szkody państwu polskiemu (art. 23 § 2 m.k.k. – zagrożenie od 5 lat więzienia lub więzienia dożywotniego!). Szczęśliwie Sąd Apelacyjny w Warszawie uznał to zachowanie jako wyczerpujące tylko znamiona występku określonego w art. 22 m.k.k. i skazał na podstawie tego przepisu represjonowaną na półtora roku więzienia, jednego z braci zakonnych na 3 lata więzienia, a drugiego – na 2 lata. Rewizje od tego wyroku wnieśli tylko bracia zakonnicy i SN złagodził karę jednemu z nich z 2 lat więzienia do 1 roku.

Argumentacja zawarta w rewizji nadzwyczajnej została w pełni podzielona przez Sąd Najwyższy, który uniewinnił wszystkich oskarżo-

²⁵² Był nim wyrok SA z dnia 2 maja 1950 r., zmieniony częściowo wyrokiem SN z dnia 8 lutego 1951 r.

nych, wskazując, że ich zachowanie miało wymiar czysto religijny i nie wypełniało znamion żadnego przestępstwa²⁵³.

Skazanie związane z tzw. cudem krwawych łez na obrazie Matki Bożej w katedrze lubelskiej wystąpiło również w sprawie VIII Ko 710/96. O stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 10 grudnia 1949 r., skazującego na podstawie art. 22 m.k.k. na 2 lata więzienia, wystąpił obrońca represjonowanego. Sąd Okręgowy w Warszawie słusznie oddalił wnioski, ponieważ nie była działalnością niepodległościową wypowiedź skazanego, w której sugerował, że cud w Lublinie wystąpił w następstwie zranienia uczestnika procesji Bożego Ciała przez radzieckiego oficera²⁵⁴.

RPO złożył kasację nadzwyczajną od wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 10 grudnia 1949 r., zarzucając obrazę prawa materialnego przez skazanie na podstawie art. 22 m.k.k. mimo braku ustawowych znamion tego przestępstwa w czynie represjonowanego. Sąd Najwyższy uznał kasację za oczywiście zasadną i uniewinnił represjonowanego, ponieważ Sąd Apelacyjny wydał wyrok skazujący mimo, że nie wykazał, czy wypowiedź represjonowanego była wiadomością prawdziwą czy fałszywą. Ponadto wedle Sądu Najwyższego nie budzi wątpliwości, że propagowanie informacji o „cudzie lubelskim” nie mogło wyrządzić żadnej szkody interesom państwa polskiego²⁵⁵.

W sprawie VIII Ko 441/93 Sąd Wojewódzki w Warszawie oddalił wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Powiatowego w Świnoujściu z dnia 30 czerwca 1954 r., skazującego na podstawie art. 125 § 2 k.k. z 1932 r. na 9 miesięcy więzienia, ponieważ zniszczenie portretu B. Bieruta nie było działalnością niepodległościową²⁵⁶.

Pierwszy Prezes SN zaskarżył rewizją nadzwyczajną na korzyść represjonowanego wyrok SP w Świnoujściu, zarzucając obrazę prawa materialnego przez skazanie na podstawie art. 125 § 2 k.k. z 1932 r., mimo braku ustawowych znamion tego przestępstwa w jego czynie. Błędne było zastosowanie tego przepisu do zachowania represjonowanego, bowiem w październiku 1953 r., kiedy miało miejsce zdarzenie, Bierut nie był już prezydentem Polski. Skoro urząd prezydenta został zniesiony konstytucją PRL z dnia 22 lipca 1952 r.²⁵⁷, nie mogło

²⁵³ Wyrok SN z dnia 20 kwietnia 1995 r., II KRN 42/95 (niepubl.).

²⁵⁴ Postanowienie SO z dnia 17 czerwca 2002 r.

²⁵⁵ Wyrok SN z dnia 23 stycznia 2003 r., II KK 370/02, OSNwSK 2003, nr 1, poz.194.

²⁵⁶ Postanowienie SW z dnia 23 kwietnia 1993 r., utrzymane w mocy przez SA postanowieniem z dnia 9 czerwca 1993 r.

²⁵⁷ Dz. U. nr 33, poz. 232.

więc dojść do uwłaczania czci Bieruta jako prezydenta Polski. Sąd Najwyższy w pełni podzielił stanowisko zawarte w rewizji nadzwyczajnej i uniewinnił represjonowanego, bowiem jego zachowanie nie wypełniało znamion żadnego przestępstwa w myśl obowiązującego wówczas prawa²⁵⁸.

W sprawie VIII Ko 2121/92 wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym z dnia 7 stycznia 1952 r., skazującego na podstawie art. 22 m.k.k. na karę 12 miesięcy obozu pracy, złożył represjonowany. Powodem skazania była wypowiedź w trakcie rozmowy z drugą osobą, że winą Stalina było wymordowanie Polaków z organizacji wojskowej. Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 3 lutego 1994 r. oddalił wniosek, ponieważ represjonowany nie prowadził działalności niepodległościowej, nie należał do organizacji prowadzącej taką działalność. Wyraził jedynie swoje przekonania o relacjach między Polską a Związkiem Radzieckim²⁵⁹.

Orzeczenie represjonujące zaskarżył kasacją nadzwyczajną Prokurator Generalny zarzucając obrazę prawa materialnego przez skazanie na podstawie art. 22 m.k.k., mimo braku ustawowych znamion tego przestępstwa w zachowaniu oskarżonego i wniósł o uniewinnienie. Sąd Najwyższy wydał wyrok uniewinniający, ponieważ wypowiedź nie była rozpowszechniana, nie zawierała wiadomości fałszywych i nie mogła wyrządzić istotnej szkody interesom państwa polskiego²⁶⁰.

W sprawie VIII Ko 104/03 sam represjonowany zabiegał o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 31 października 1953 r., skazującego na podstawie art. 22 m.k.k. oraz za przestępstwa przeciwko porządkowi wojskowemu (art. 166 i 170 k.k. WP) i przeciwko karności (art. 126 i 128 k.k. WP) na karę łączną 4 lat więzienia²⁶¹. Sąd Okręgowy w Warszawie oddalił wniosek, wykazując w bardzo wnikliwym uzasadnieniu, że nie były działalnością niepodległościową wypowiediane przez represjonowanego, będącego funkcjonariuszem MO, w rozmowach z kolegami i na zebraniach partyjnych krytyczne oceny dotyczące ówczesnego ustroju, realiów i poziomu życia w Polsce. Tym bardziej nie

²⁵⁸ Wyrok SN z dnia 20 marca 1996 r., II KRN 31/95 (niepubl.).

²⁵⁹ Postanowienie SW z dnia 3 lutego 1994 r., utrzymane w mocy przez SA postanowieniem z dnia 24 marca 1994 r.

²⁶⁰ Wyrok SN z dnia 17 maja 2006 r., II KK 183/05, LEX nr 6130362.

²⁶¹ Wyrok został utrzymany postanowieniem NSW z dnia 30 listopada 1953 r.

realizowały przesłanek z art. 1 ustawy rehabilitacyjnej przestępstwa wojskowe²⁶².

Orzeczenia represjonujące, ale tylko w części dotyczącej skazania z art. 22 m.k.k., zaskarżył kasacją nadzwyczajną Prokurator Generalny, podnosząc zarzut obrazy prawa materialnego polegającego na skazaniu mimo braku ustawowych znamion przestępstwa określonego w art. 22 m.k.k. i wnosząc o uniewinnienie od tego zarzutu. Sąd Najwyższy w pełni uwzględnił kasację, ponieważ zachowanie represjonowanego nie wypełniło żadnego ze znamion przestępstwa z art. 22 m.k.k. W tej sytuacji Sąd Najwyższy uniewinnił represjonowanego od zarzutu z art. 22 m.k.k.²⁶³.

W sprawie VIII Ko 1200/92 przedmiotem postępowania o stwierdzenie nieważności było orzeczenie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym z dnia 15 lutego 1951 r. skazujące na podstawie art. 22 m.k.k. dwie pracownice Kliniki Ginekologicznej w Poznaniu na umieszczenie w obozie pracy: jedną na 12 miesięcy, a drugą na 6 miesięcy. Przedmiotem skazania były ich krytyczne wypowiedzi w miejscu pracy o stosunkach handlowych Polski ze Związkiem Radzieckim oraz o niewłaściwym zachowaniu się funkcjonariuszy UB i MO. Sąd Wojewódzki w Warszawie oddalił wnioski obu represjonowanych, ponieważ ich czyny nie były związane z działalnością niepodległościową²⁶⁴.

Orzeczenie Komisji Specjalnej zaskarżył kasacją nadzwyczajną Prokurator Generalny, zarzucając obrazę prawa materialnego polegającą na skazaniu na podstawie art. 22 m.k.k. mimo braku znamion tego przestępstwa w ich zachowaniu. Sąd Najwyższy uznał kasację za oczywiście zasadną i uniewinnił obie represjonowane, podkreślając w uzasadnieniu, że opinia o ówczesnej zależności Polski od Związku Radzieckiego nie była opinią fałszywą, a wygłaszanie krytycznych wypowiedzi mieściło się w ramach gwarantowanej konstytucyjnie wolności słowa²⁶⁵.

W sprawie VIII Ko 117/02 represjonowana wносиła o stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Wojewódzkiego dla miasta stołecznego Warszawy z dnia 15 lutego 1952 r., skazującego na podstawie art. 22

²⁶² Postanowienie SO z dnia 21 lipca 2005 r., utrzymane w mocy przez SA postanowieniem z dnia 9 września 2005 r.

²⁶³ Wyrok SN z dnia 4 grudnia 2007 r., II KK 223/07, LEX nr 346239.

²⁶⁴ Postanowienie SW z dnia 27 września 1993 r., utrzymane w mocy przez SA postanowieniem z dnia 20 stycznia 1994 r.

²⁶⁵ Wyrok SN z dnia 6 grudnia 2005 r., II KK 290/05, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 2336.

m.k.k. na 2 lata więzienia²⁶⁶. Skazanie dotyczyło przekazania żonie kolegi z pracy wiersza ośmieszającego 3-letni plan gospodarczy Polski. Słusznie więc Sąd Okręgowy w Warszawie oddalił wniosek, ponieważ zachowanie represjonowanej nie miało związku z działalnością niepodległościową²⁶⁷. Wyrok skazujący zaskarżył kasacją nadzwyczajną Prokurator Generalny, zarzucając obrazę prawa materialnego polegającą na skazaniu na mocy art. 22 m.k.k. mimo braku ustawowych znamion tego przestępstwa. Sąd Najwyższy uznał kasację za oczywiście zasadną i wydał wyrok uniewinniający. W uzasadnieniu wskazał, że wiersz nie zawierał żadnej informacji o faktach, lecz był przejawem dość prymitywnej i wulgarnej satyry, a ponadto przekazanie wiersza jednej osobie nie było rozpowszechnianiem²⁶⁸.

W sprawie VIII Ko 189/99 złożono wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 8 października 1949 r., skazującego na podstawie art. 22 m.k.k. funkcjonariusza UB na 3 lata więzienia za jego wypowiedź skierowaną do współpracowników. Przekonywał ich, że oficerowie polscy zostali zamordowani w Katyniu przez Armię Czerwoną. Sąd Okręgowy w Warszawie zawiesił postępowanie na zgodny wniosek stron, ponieważ wnioskodawczyni zwróciła się do RPO z podaniem o wniesienie kasacji²⁶⁹. RPO zaskarżył kasacją nadzwyczajną wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego, podnosząc zarzut obrazy prawa materialnego polegającej na skazaniu mimo braku ustawowych znamion przestępstwa z art. 22 m.k.k. Sąd Najwyższy uwzględnił kasację, ponieważ wypowiedź o zamordowaniu polskich oficerów w Katyniu była informacją o zdarzeniu, które miało miejsce w rzeczywistości, i wydał wyrok uniewinniający²⁷⁰. W tej sytuacji Sąd Okręgowy podjął zawieszony postępowanie i umorzył je²⁷¹.

W sprawie VIII Ko 911/95 Sąd Okręgowy w Warszawie oddalił wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 grudnia 1955 r. skazującego na podstawie art. 22 m.k.k. na 6 mie-

²⁶⁶ Wyrok został zmieniony przez SN wyrokiem z dnia 24 października 1952 r., w którym złagodzone karę do 1 roku.

²⁶⁷ Postanowienie SO z dnia 10 grudnia 2004 r., utrzymane w mocy przez SA postanowieniem z dnia 18 stycznia 2005 r.

²⁶⁸ Wyrok SN z dnia 7 lipca 2005 r., II KK 61/05, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 1338.

²⁶⁹ Postanowienie SO z dnia 19 listopada 2003 r.

²⁷⁰ Wyrok SN z dnia 1 grudnia 2004 r., II KK 408/04, OSNwSK 2004, nr 1, poz. 2218.

²⁷¹ Postanowienie SO z dnia 8 grudnia 2005 r.

sięcy więzienia²⁷², ponieważ zachowanie represjonowanego nie miało związku z działalnością niepodległościową²⁷³. „Przewinienie” polegało na napisaniu do programu radiowego „Fala 49” karty pocztowej, w której krytycznie ocenił stanowisko władz PRL, odmawiających USA zorganizowania w Warszawie wystawy o gospodarczym wykorzystaniu energii atomowej. RPO zaskarżył wyrok Sądu Najwyższego kasacją nadzwyczajną, stawiając zarzut obrazy prawa materialnego polegającej na skazaniu mimo braku ustawowych znamion przestępstwa z art. 22 m.k.k., i wnosząc o uniewinnienie. Sąd Najwyższy uwzględnił w pełni kasację i wydał wyrok uniewinniający, ponieważ oskarżony był przekonany o prawdziwości wiadomości, które przekazał „Fali 49”, a wysłanie karty pocztowej nie było rozpowszechnianiem²⁷⁴.

W sprawie VIII Ko 1755/95 syn represjonowanego wniósł o stwierdzenie nieważności orzeczenia Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym z dnia 10 stycznia 1952 r., wymierzającego na mocy art. 22 m.k.k. karę 12 miesięcy obozu pracy. Powodem skazania była wypowiedź zawierająca przepowiednie przyszłej wojny oraz krytyczne oceny polityki gospodarczej rządu polskiego. Sąd Okręgowy postanowieniem z dnia 13 października 2000 r. oddalił wniosek, ponieważ czyn przypisany nie miał związku z działalnością niepodległościową.

Orzeczenie Komisji Specjalnej zaskarżył RPO, zarzucając obrazę prawa materialnego przez skazanie z art. 22 m.k.k. mimo braku ustawowych znamion tego przestępstwa, i wnosząc o uniewinnienie. Sąd Najwyższy wydał wyrok uniewinniający, ponieważ ani „przepowiednia”, ani krytyczne oceny działalności rządu, nie są wiadomościami i nie wypełniają kryterium fałszywości, czy prawdziwości²⁷⁵.

W sprawie VIII Ko 176/98 represjonowany zabiegał o stwierdzenie nieważności orzeczenia Centralnej Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym z dnia 13 marca 1953 r., skazującego go na mocy art. 22 m.k.k. na karę 18 miesięcy obozu pracy. Skazanie było konsekwencją krytycznej wypowiedzi o warunkach płacowych i cenowych w Polsce oraz o złej sytuacji gospodarczej w Związku Radzieckim. Sąd Okręgowy w Warszawie postanowieniem

²⁷² SN uchylił wyrok SW dla m.st. Warszawy z dnia 24 września 1955 r., którym również skazano na podstawie art. 22 m.k.k. na 6 miesięcy więzienia (inny opis czynu).

²⁷³ Postanowienie SO z dnia 7 marca 2002 r.

²⁷⁴ Wyrok SN z dnia 3 lutego 2004 r., II KK 388/02, LEX nr 121287, Prok. i Pr. wkl. 2004, nr 9, poz. 4.

²⁷⁵ Wyrok SN z dnia 15 kwietnia 2002 r., II KKN 236/01, LEX nr 563134.

z dnia 3 marca 2003 r. oddalił wniosek, ponieważ zachowanie represjonowanego nie miało związku z działalnością niepodległościową.

Orzeczenie Centralnej Komisji zaskarżył RPO kasacją nadzwyczajną zarzucając obrazę prawa materialnego przez skazanie z art. 22 m.k.k. mimo braku ustawowych znamion tego przestępstwa i wnosząc o uniewinnienie. Sąd Najwyższy wydał wyrok uniewinniający, ponieważ krytyczne oceny sytuacji gospodarczej w Polsce i Związku Radzieckim nie są wiadomościami, a skazanie należy traktować jako represję o charakterze politycznym²⁷⁶.

W sprawie VIII Ko 354/91 dwoje represjonowanych wystąpiło z wnioskiem o stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Wojewódzkiego w Warszawie z dnia 17 października 1953 r., skazującego na mocy art. 22 m.k.k. na kary po 2 lata 6 miesięcy więzienia, nadto jednego z nich na mocy art. 24 m.k.k. na karę 6 miesięcy więzienia i na karę łączną 3 lat więzienia. Sąd Najwyższy wyrokiem z dnia 8 stycznia 1954 r. zmienił wyrok Sądu Wojewódzkiego: w stosunku do jednego represjonowanego złagodził karę więzienia do 1 roku; w stosunku do drugiego – utrzymał karę 6 miesięcy więzienia wymierzoną na mocy art. 24 m.k.k., złagodził karę wymierzoną na mocy art. 22 m.k.k. do 1 roku 6 miesięcy więzienia i wymierzył nową karę łączną – 1 rok 6 miesięcy więzienia. Jako przestępstwo z art. 22 m.k.k. potraktowano wypowiedzi represjonowanych o sfałszowanych wyborach do Sejmu w 1947 r. oraz o mordzie w Katyniu polskich oficerów, zaś z art. 24 m.k.k. zakwalifikowano przechowywanie książki pochwalającej zbrodnie hitlerowskie. Sąd Wojewódzki uznał zachowanie represjonowanych zakwalifikowane z art. 22 m.k.k. jako działalność niepodległościową i w tym zakresie stwierdził nieważność orzeczeń, a oddalił wniosek o unieważnienie orzeczeń skazujących na mocy art. 24 m.k.k., gdyż ten czyn nie był związany z działalnością niepodległościową²⁷⁷.

Pierwszy Prezes SN zaskarżył orzeczenia represjonujące w części skazującej z art. 24 m.k.k., zarzucając obrazę prawa materialnego przez skazanie z art. 24 m.k.k. mimo braku ustawowych znamion tego przestępstwa i wnosząc o uniewinnienie. W rewizji podniesiono, że oskarżony nie znał języka niemieckiego, nie znał więc treści posiadanych książek, a do istoty przestępstwa z art. 24 m.k.k. należała świadomość treści przechowywanych pism. Sąd Najwyższy uniewinnił

²⁷⁶ Wyrok SN z dnia 18 maja 2005 r., II KK 92/05, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 982.

²⁷⁷ Postanowienie SW z dnia 28 stycznia 1992 r.

oskarżonego, dodatkowo podkreślając, że oskarżony podczas wojny był małym chłopcem, a jego rodzina doznała w tym czasie wielu krzywd. Jego ojciec został w czasie wojny zamordowany. Trudno więc sobie wyobrazić inny niż negatywny stosunek do takich treści niemieckich książek, które zawierałyby pochwałę zbrodni hitlerowskich²⁷⁸.

Tylko w jednej sprawie (VIII Ko 2477/92) – po oddaleniu wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia, rehabilitację uzyskano w trybie wznowienia postępowania. Przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego był wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 18 listopada 1953 r. skazujący funkcjonariusza Batalionu Specjalnego Komendy Głównej MO na mocy art. 22 m.k.k. na karę 1 roku i 6 miesięcy więzienia z zawieszeniem wykonania kary na okres 2 lat. Skazanie dotyczyło wypowiedzi skierowanej do dwóch funkcjonariuszy, w której informował ich, że Stalin zmarł wcześniej niż zostało to podane do publicznej wiadomości oraz że przedstawiciele USA w ONZ oskarżali Związek Radziecki o zbrodnie w Katyniu. Sąd Wojewódzki w Warszawie postanowieniem z dnia 13 grudnia 1995 r. oddalił wniosek, ponieważ zachowanie represjonowanego nie miało związku z działalnością niepodległościową.

Prokurator złożył wniosek o wznowienie postępowania zakończony wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 18 listopada 1953 r. wskazując jako podstawę wznowienia nowe fakty. Sąd Apelacyjny w Warszawie uznał wniosek prokuratora jako zasadny, ponieważ po wydaniu wyroku przez Wojskowy Sąd Rejonowy ujawniły się nowe fakty wskazujące, że wypowiedzi represjonowanego – w świetle aktualnej wiedzy historycznej – nie zawierały treści fałszywych, a ich rozpowszechnianie nie mogło wyrządzić istotnej szkody interesom Polski. Wznowił więc postępowanie, uchylił wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego i wydał wyrok uniewinniający²⁷⁹.

7.3. Uzyskanie rehabilitacji po oddaleniu wniosku w sprawach pozostałych przestępstw

W sprawie VIII Ko 732/91 represjonowany złożył wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 6 sierpnia 1947 r. skazującego na karę łączną

²⁷⁸ Wyrok SN z dnia 8 lutego 1995 r., II KRN 252/94, OSNKW 1995, nr 5–6, poz. 27.

²⁷⁹ Wyrok SA w Warszawie z dnia 8 sierpnia 1996 r., II Ako 139/96 (niepubl.).

śmierci za przestępstwa: usiłowania obalenia przemocą ustroju państwa polskiego (art. 86 § 2 k.k. WP), napadów rabunkowych (art. 259 k.k. z 1932 r.) nielegalnego posiadania broni (art. 3 dekretu z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa) i pomocy do zabójstwa (art. 28 k.k. WP w związku z art. 225 k.k. z 1932 r.). Na mocy ustawy o amnestii z 1947 r. karę łączną śmierci zamieniono na 15 lat więzienia. Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 25 maja 1992 r. stwierdził nieważność wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w części skazującej na mocy art. 86 § 2 k.k. WP, art. 259 k.k. z 1932 r. i art. 3 dekretu z dnia 16 listopada 1945 r., a oddalił w części skazującej za pomoc do zabójstwa. Oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia dotyczyło pomocy do zabójstwa z powodu rażącej dysproporcji dobra poświęcanego do dobra uzyskanego. Wnioskodawca w zażaleniu wnosił o unieważnienie również w części oddalającej. Sąd Apelacyjny postanowieniem z dnia 2 lipca 1992 r. uchylił postanowienie w części oddalającej i przekazał sprawę sądowi pierwszej instancji do ponownego rozpoznania. Sąd Wojewódzki postanowieniem z dnia 30 listopada 1992 r. ponownie oddalił wniosek co do skazania za pomoc do zabójstwa, z powodu dysproporcji dóbr²⁸⁰.

Wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego z dnia 6 sierpnia 1947 r., w części skazującej za pomoc do zabójstwa milicjanta, zaskarżył Prokurator Generalny rewizją nadzwyczajną, zarzucając błąd w ustaleniach faktycznych, i wnosząc o uniewinnienie. Do zabójstwa doszło podczas akcji uwolnienia ze szpitala rannego żołnierza AK, znajdującego się pod strażą milicjanta. Autor rewizji wskazuje, że dowody zgromadzone w sprawie nie są dostateczne dla przyjęcia, że uczestniczący w akcji uwolnienia rannego żołnierza AK, którego rola polegała na wyprowadzeniu milicjanta ze szpitala, obejmował swym zamiarem jego zabicie. Sąd Najwyższy uwzględnił rewizję nadzwyczajną i wydał wyrok uniewinniający, powołując się na regułę *in dubio pro reo*²⁸¹.

W pierwszej z trzech spraw o szpiegostwo (VIII Ko 1616/91) przedmiotem postępowania o stwierdzenie nieważności było postanowienie Zgromadzenia Sędziów Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 6 czerwca 1956 r., wydane w trybie nadzoru sądowego, a zmieniające wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 26 lipca

²⁸⁰ Sąd też zarządził przekazanie sprawy do Ministerstwa Sprawiedliwości w celu rozważenia, czy uzasadnione jest wniesienie rewizji nadzwyczajnej.

²⁸¹ Wyrok SN z dnia 20 sierpnia 1993 r., II KRn 120/93 (niepubl.).

1954 r., skazujący za szpiegostwo (art. 7 m.k.k.) na karę 7 lat więzienia, utrzymany przez Najwyższy Sąd Wojskowy postanowieniem z dnia 27 sierpnia 1954 r. Zgromadzenie Sędziów uznało, że oskarżony nie popełnił szpiegostwa, a jedynie nie zawiadomił władzy powołanej do ścigania przestępstw o takim przestępstwie (art. 18 m.k.k. w związku z art. 7 m.k.k.) i złagodził karę do 5 lat więzienia. Sąd Wojewódzki oddalił wniosek represjonowanego, ponieważ nie prowadził działalności niepodległościowej²⁸², jednocześnie w uzasadnieniu postanowienia wskazał, że w tej sprawie rehabilitację można uzyskać w drodze rewizji nadzwyczajnej.

Postanowienie Zgromadzenia Sędziów Najwyższego Sądu Wojskowego zaskarżył rewizją nadzwyczajną RPO, zarzucając orzeczeniu błąd w ustaleniach faktycznych i wnosząc o uniewinnienie. Błąd polegał na niesłusznym uznaniu, że oskarżony nie zawiadomił o przestępstwie szpiegostwa, podczas gdy nic o działalności przestępczej nie wiedział. Sąd Najwyższy uwzględnił rewizję nadzwyczajną i wydał wyrok uniewinniający, powołując się na regułę *in dubio pro reo*²⁸³.

W sprawie VIII Ko 1786/91 sam represjonowany złożył wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 25 czerwca 1949 r. skazującego za wejście w porozumienie z obcym wywiadem (art. 5 m.k.k.) na 5 lat więzienia²⁸⁴. Sąd Wojewódzki oddalił wniosek o unieważnienie, ponieważ represjonowany nie prowadził działalności niepodległościowej²⁸⁵. Prokurator Generalny zaskarżył rewizją nadzwyczajną orzeczenia represjonującego, stawiając zarzut obrazy prawa materialnego, polegającej na braku znamion przestępstwa z art. 5 m.k.k., i wnosząc o uniewinnienie. Osoba, z którą wszedł w porozumienie oskarżony, nie działała w interesie obcego rządu, albowiem rząd londyński był rządem polskim. Ponadto brak jakichkolwiek dowodów, aby oskarżony działał na szkodę Polski. Sąd Najwyższy w pełni uwzględnił rewizję nadzwyczajną i uniewinnił oskarżonego²⁸⁶.

W sprawie VIII Ko 281/92 przedmiotem postępowania o stwierdzenie nieważności był wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 17 marca 1950 r. skazujący za szpiegostwo (art. 7 m.k.k.)

²⁸² Postanowienie SW z dnia 5 marca 1993 r.

²⁸³ Wyrok SN z dnia 18 maja 1995 r., II KRN 43/95 (niepubl.).

²⁸⁴ Wyrok został utrzymany przez NSW postanowieniem z dnia 25 listopada 1949 r.

²⁸⁵ Postanowienie SW z dnia 23 października 1992 r.

²⁸⁶ Wyrok SN z dnia 23 czerwca 1993 r., II KRN 106/93 (niepubl.).

na karę dożywotniego więzienia, zmieniony postanowieniem Najwyższego Sądu Wojskowego z dnia 17 sierpnia 1950 r., którym poprawiono kwalifikację na wejście w porozumienie z innymi osobami w celu popełnienia szpiegostwa (art. 13 § 2 w związku z art. 7 m.k.k.). Sąd Wojewódzki oddalił wniosek o unieważnienie, ponieważ represjonowany nie prowadził działalności niepodległościowej²⁸⁷. W uzasadnieniu Sąd wskazał, że merytoryczna ocena wyroku skazującego powinna być dokonana w trybie rewizji nadzwyczajnej.

Pierwszy Prezes SN zaskarżył orzeczenia represjonujące rewizją nadzwyczajną, stawiając zarzuty obrazy prawa materialnego i procesowego, i wnosząc o uniewinnienie. Obraza prawa materialnego polegała na braku znamion przestępczego porozumienia do szpiegostwa. Uchybienia dotyczące prawa procesowego polegały na rażącym pogwałceniu prawa do obrony przez odmowę wyznaczenia oskarżonemu tymczasowo aresztowanemu obrońcy w sprawie zagrożonej karą śmierci. Ponadto wyrok oparto na niepełnej i nierzetelnej ocenie dowodów. Sąd Najwyższy uwzględniając rewizję nadzwyczajną wydał wyrok uniewinniający z powodu braku dostatecznych dowodów²⁸⁸.

W kolejnych 3 sprawach przedmiotem postępowania o stwierdzenie nieważności były skazania na podstawie dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową.

W sprawie VIII Ko 2226/92 represjonowany złożył wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Wojewódzkiego dla miasta stołecznego Warszawy z dnia 9 lutego 1954 r., skazującego za pomoc udzieloną funkcjonariuszom Wydziału Śledczego (art. 3 dekretu) na 2 lata i 4 miesiące więzienia. Czyn został dokonany przez oskarżonego – członka Komunistycznej Partii Polski, po jego aresztowaniu w 1934 r. i polegał na dostarczeniu informacji o działalności innych członków KPP. Sąd Wojewódzki oddalił wniosek, ponieważ zachowanie represjonowanego nie było działalnością niepodległościową. Na marginesie warto dodać, że represjonowany, za udzielanie pomocy Żydom podczas okupacji niemieckiej, został odznaczony medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata.

Minister Sprawiedliwości zaskarżył rewizją nadzwyczajną wyrok Sądu Wojewódzkiego z dnia 9 lutego 1954 r., zarzucając obrazę prawa materialnego, polegającą na skazaniu mimo braku ustawowych

²⁸⁷ Postanowienie SW w Warszawie z dnia 20 stycznia 1993 r.

²⁸⁸ Wyrok SN z dnia 9 września 1993 r., II KRN 134/93 (niepubl.).

znamię przestępstwa, i wnosząc o uniewinnienie. Najistotniejsze, że oskarżony nie działał na szkodę narodu lub państwa polskiego, a jedynie na szkodę KPP. Trzeba przy tym zauważyć, że organizacja ta, deklarująca zwalczanie struktur państwa polskiego, została zdelegalizowana w 1919 r. SN w pełni uwzględnił rewizję nadzwyczajną i wydał wyrok uniewinniający²⁸⁹.

W sprawie VIII Ko 1487/94 z wnioskiem o stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Wojewódzkiego dla miasta stołecznego Warszawy z dnia 10 października 1951 r., skazującego na mocy art. 3 i 5 ust. 1 i 2 dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową, za działania w latach 1926–1939, na karę łączną 10 lat więzienia, wystąpiła córka represjonowanego²⁹⁰. Oskarżony był wywiadowcą Brygady Politycznej Wydziału Śledczego policji. Skazano go za: „rozbijanie rewolucyjnego ruchu robotniczego” m.in. przez werbowanie spośród działaczy tych organizacji prowokatorów i agentów (art. 3 dekretu), przyczynienie się do dręczenia członków organizacji robotniczych m.in. przez prowadzenie dochodzeń, udział w rewizjach i zatrzymaniach (art. 5 ust. 2 dekretu) oraz dręczenie osób znajdujących się w areszcie z powodu działalności komunistycznej, polegające na biciu ich podczas przesłuchania (art. 5 ust. 1 dekretu). Sąd Okręgowy w Warszawie postanowieniem z dnia 11 lutego 2000 r. oddalił wniosek, ponieważ czyny, za które represjonowany został skazany, popełniono w okresie międzywojennym, który nie jest objęty ustawą rehabilitacyjną.

Wyrok z 1951 r. zaskarżył kasacją nadzwyczajną RPO, stawiając zarzuty obrazy prawa materialnego i procesowego, oraz wnosząc o uniewinnienie. Obraza prawa materialnego polegała na braku znamion przestępstw zakwalifikowanych z art. 3 i art. 5 ust. 2 dekretu, zaś uchybienia procesowe dotyczyły przestępstwa z art. 5 ust. 1 dekretu i polegały na uwzględnieniu w wyroku tylko dowodów wspierających oskarżenie. Sąd Najwyższy uznał zasadność zarzutu braku ustawowych znamion obu przestępstw. Odnośnie do art. 3 dekretu Sąd wskazał, że do zakresu działania funkcjonariusza policji w stopniu wywiadowcy w żadnym razie nie należy „rozstrzyganie w sprawach publicznych”. Ponadto podejmowane przez niego czynności służbowe nie przynosiły szkody ani narodowi ani państwu polskiemu. Odnośnie do art. 5 ust. 2 dekretu nieuzasadnione jest kwalifikowanie czynności

²⁸⁹ Wyrok SN z dnia 12 stycznia 1995 r., II KRN 251/94.

²⁹⁰ Zmarł w 1953 r. w więzieniu w Warszawie na Rakowieckiej podczas odbywania kary.

ścigania karnego, podejmowanych wobec osób podejrzanych i wykonywanych zgodnie z przepisami, jako „przyczynienie się do dręczenia” tych osób. Odmienne niż RPO Sąd ocenił zarzut obrazy prawa procesowego, bowiem nie można mówić „o zupełnym braku dowodów” popełnienia przestępstwa określonego w art. 5 ust. 1 dekretu. Skoro jednak Sąd orzekający w 1951 r. zrezygnował z przeprowadzenia dowodu przedstawiającego w korzystnym świetle oskarżonego, należałoby w tej części wyrok uchylić i przekazać do ponownego rozpoznania, ale z powodu upływu czasu nie jest to możliwe. W tej sytuacji Sąd Najwyższy wydał wyrok uniewinniający od zarzutów popełnienia przestępstw określonych w art. 3 i art. 5 ust. 2 dekretu, a odnośnie do przestępstwa z art. 5 ust. 1 dekretu postępowanie karne umorzył z powodu przedawnienia²⁹¹.

W sprawie VIII Ko 293/97 przedmiotem postępowania o stwierdzenie nieważności był wyrok Sądu Wojewódzkiego dla województwa warszawskiego w Warszawie z dnia 13 kwietnia 1953 r. skazujący komendanta powiatowego Policji Państwowej, na mocy art. 3 dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową, za działania w latach 1931–1932, na 6 lat więzienia (Sąd Najwyższy wyrokiem z dnia 14 lipca 1953 r. zmienił tylko kwalifikację na art. 5 ust. 2 dekretu). Sąd Okręgowy w Warszawie oddalił wniosek, ponieważ czyny, objęte wyrokiem skazującym, popełniono w okresie międzywojennym, który nie jest objęty ustawą rehabilitacyjną. Sąd w uzasadnieniu dodatkowo stwierdził, że brak jest też okoliczności, które mogłyby wskazywać, aby skazanie miało jakikolwiek związek z działalnością represjonowanego w AK podczas wojny²⁹².

Wyroki Sądu Wojewódzkiego i Sądu Najwyższego z 1953 r. zaskarżył kasacją nadzwyczajną RPO, stawiając zarzut obrazy prawa materialnego, polegający na braku znamion przestępstwa określonego w art. 5 ust. 2 dekretu, i wnosząc o uniewinnienie. Sąd Najwyższy uwzględnił w pełni kasację, ponieważ czynności ścigania karnego, podejmowane wobec podejrzanych i wykonywane zgodnie z przepisami, nie można traktować jako „przyczynienie się do dręczenia”. W tej sytuacji Sąd Najwyższy wydał wyrok uniewinniający²⁹³.

W dwóch sprawach wniesienie nadzwyczajnego środka zaskarżenia od orzeczenia represjonującego, po oddaleniu wniosku o stwier-

²⁹¹ Wyrok SN z dnia 14 czerwca 2002 r., II KKN 444/2000, LEX nr 55180.

²⁹² Postanowienie SO z dnia 25 listopada 2003 r.

²⁹³ Wyrok SN z dnia 7 lipca 2005 r., II KK 477/04, LEX nr 157563.

dzenie nieważności orzeczenia, nie przyniosło pełnej rehabilitacji, ale zakończyło się umorzeniem postępowania.

W sprawie VIII Ko 896/92 Sąd Wojewódzki w Warszawie oddalił wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z dnia 23 czerwca 1950 r., skazującego za nielegalne posiadanie broni (art. 4 § 1 i 2 m.k.k.) na 2 lata więzienia²⁹⁴, ponieważ represjonowany nie prowadził działalności niepodległościowej²⁹⁵. Wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego (utrzymany przez Najwyższy Sąd Wojskowy) zaskarżył RPO kasacją nadzwyczajną, stawiając zarzut obrazy prawa materialnego, polegającej na braku ustawowych znamion przestępstwa określonego w art. 4 m.k.k., i wnosząc o uniewinnienie. Zarzut kasacyjny opierał się na tym, że broń była niesprawną technicznie. Pamiętać jednak trzeba, że w praktyce orzeczniczej uznawano za broń palną również broń niesprawną technicznie, jeżeli tylko można było usunąć niesprawność przez naprawę²⁹⁶. Istotne więc było zbadanie, czy rewolwer nadawał się do naprawy. W tym celu w toku postępowania kasacyjnego przeprowadzono dowód z zeznań świadka, ale zeznania tej kwestii ostatecznie nie wyjaśniły. Konieczne byłoby przeprowadzenie nowych dowodów, ale nie jest to możliwe z uwagi na przedawnienie karalności. Tak więc Sąd Najwyższy, podziеляjąc argumentację RPO co do rażących braków postępowania dowodowego w procesie z lat pięćdziesiątych, uchylił zaskarżone orzeczenia i umorzył postępowanie z powodu przedawnienia²⁹⁷.

W sprawie VIII Ko 32/03 wniosek o stwierdzenie nieważności wyroku Sądu Okręgowego w Siedlcach, na sesji wyjazdowej w Ciechanowie, z dnia 9 kwietnia 1946 r., skazującego za pomoc do rozboju (art. 27 w związku z art. 259 k.k. z 1932 r.) na 10 lat więzienia, złożyła żona represjonowanego. Sąd Okręgowy w Siedlcach jako pomoc do rozboju uznał przyjęcie na przechowanie moździerzy od członków organizacji niepodległościowej. Sąd Okręgowy w Warszawie postanowieniem z dnia 20 stycznia 2003 r. oddalił wniosek, ponieważ represjonowany nie prowadził działalności niepodległościowej. Po uchyleniu postanowienia przez Sąd Apelacyjny²⁹⁸ i wykonaniu zaleceń tego

²⁹⁴ Wyrok został utrzymany przez NSW postanowieniem z dnia 3 stycznia 1951 r.

²⁹⁵ Postanowienie SW z dnia 18 marca 1993 r.

²⁹⁶ Wyrok SN z dnia 8 kwietnia 1975 r., Rw 627/74, OSNKW 1975, nr 7, poz. 100.

²⁹⁷ Wyrok SN z dnia 9 listopada 2004 r., II KK 146/04, OSNwSK 2004, nr 1, poz. 2022.

²⁹⁸ Postanowienie SA w Warszawie z dnia 14 lutego 2003 r.

Sądu, Sąd Okręgowy ponownie oddalił wniosek, gdyż czyny represjonowanego nie miały związku z działalnością niepodległościową²⁹⁹.

Wyrok Sądu Okręgowego w Siedlcach zaskarżył kasacją nadzwyczajną RPO, stawiając zarzut obrazy prawa materialnego, polegającej na skazaniu mimo braku ustawowych znamion przestępstwa pomocy do rozboju, i wnosząc o uchylenie zaskarżonego wyroku i umorzenie postępowania z powodu śmierci oskarżonego. Podmiot wnoszący kasację przypomniał, że nieodzownym warunkiem pomocnictwa jest ustalenie, że pomoc była obiecana przed dokonaniem przestępstwa, a także że pomocnik powinien znać znamiona czynu, do którego popełnienia pomaga. Zaden z tych warunków nie został spełniony. Jednak ustalenia Sądu Okręgowego w Siedlcach co do nielegalnego posiadania broni nie budzą wątpliwości. W tej sytuacji Sąd Najwyższy uchylił zaskarżony wyrok i umorzył postępowanie z powodu śmierci oskarżonego³⁰⁰.

²⁹⁹ Postanowienie SO w Warszawie z dnia 18 lipca 2005 r., utrzymane w mocy przez SA postanowieniem z dnia 19 sierpnia 2005 r.

³⁰⁰ Wyrok SN z dnia 26 lipca 2006 r., III KK 70/06, OSNwSK 2006, nr 1, poz. 1488.

VIII. Uwagi końcowe

Badanie, którego wyniki przedstawiłam w niniejszym opracowaniu zostało przeprowadzone na dużej próbie akt spraw toczących się na podstawie ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. Przeanalizowane zostały prawie wszystkie sprawy zakończone częściowym unieważnieniem orzeczenia represjonującego (82 sprawy co do 84 osób), bądź oddaleniem wniosku (320 spraw co do 328 osób), a także 280 spraw co do 318 osób zakończonych całkowitym unieważnieniem. W tym kontekście istotne wydaje się podkreślenie znaczącego udziału Sądu Okręgowego w Warszawie w prowadzeniu postępowań rehabilitacyjnych.

Wpływ tego typu spraw do Sądu Okręgowego w Warszawie stanowił dość pokaźny odsetek (9,4) wszystkich spraw, jakie rozpatrywały sądy okręgowe na podstawie ustawy rehabilitacyjnej. Sąd ten w okresie objętym analizą wydał 2.977 orzeczeń merytorycznych. Pozwala to mieć nadzieję, iż wyniki badania są reprezentatywne dla stosowania omówionej ustawy.

Dotychczasowe tryby uzyskiwania rehabilitacji odwoływały się do kwestionowania orzeczeń wydawanych w latach 1944–1956. Wznowienie postępowania było drogą naprawienia orzeczeń w postępowaniu, w którym dopuszczono się przestępstwa, albo dlatego że pojawiły się nowe fakty lub dowody. W postępowaniu nadzwyczajno-rewizyjnym lub kasacyjnym zarzucano sądom bardzo poważne naruszenia prawa materialnego lub procesowego.

Nowy tryb działań rehabilitacyjnych wobec represjonowanych (w tym z lat 1944–1956) za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, powołany do życia w ustawie o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych, nie kwestionował orzeczeń, których nieważność ma być stwierdzona. Wręcz przeciwnie – stwierdzanie nieważności orzeczeń możliwe jest, gdy represjonowani faktycznie dopuścili się czynów, za które zostali skazani. Ważne jedynie, by czyny te były popełnione z pobudek niepodległościowych. Inaczej jest, gdy stwierdza się nieważność z powodu działalności niepodległościowej, a więc gdy przypisuje się czyny, których nie popełniono, jakby w odwecie za działalność niepodległościową.

Na podstawie badań statystycznych i aktowych można wyrazić ubolewanie, iż osoby skazywane z przyczyn politycznych w latach 1944–1956 musiały nadmiernie długo oczekiwać na możliwość rehabilitacji, oraz że jedynie niewielki odsetek uprawnionych z niej skorzystał. Warto ponownie przypomnieć, iż z danych statystycznych Ministerstwa Sprawiedliwości wynika, że do sądów okręgowych w Polsce w latach 1991–2007 wpłynęło 46.530 wniosków o stwierdzenie nieważności orzeczenia represjonującego wydanego w latach 1944–1956. Oznacza to, że z możliwości rehabilitacji skorzystało mniej niż 10% osób skazanych za działania niepodległościowe oraz za opór przeciw kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom. Niemniej podmiotem składającym wnioski w tych sprawach był najczęściej represjonowany, działający sam (429 osób) lub przy pomocy obrońcy (co do 20 osób). Śmierć represjonowanego powodowała, że jego interesów bronili: przedstawiciele represjonowanego (wobec 256 osób) lub rzecznik interesu społecznego (wobec 25 osób).

Podmiot wszczynający postępowanie aż w 99% wskazywał w uzasadnieniu wniosku, iż represję wywołało prowadzenie działalności niepodległościowej. Tylko jeden procent spraw dotyczył represjonowanych (7 osób) za przeciwstawianie się kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom.

Sądy orzekające w postępowaniu rehabilitacyjnym dysponowały na ogół aktami postępowania organu, który wydał orzeczenie podlegające unieważnieniu. Niekiedy konieczne było postępowanie o odwołanie akt. Prowadzono też żmudne poszukiwania materiałów w licznych archiwach, nie zawsze uwieńczone powodzeniem.

W sprawach skomplikowanych, wymagających niemałej wiedzy historycznej, powoływano biegłych. Jednak w większości spraw sądy w ograniczonym zakresie prowadziły postępowanie dowodowe, najczęściej poprzestając na przesłuchaniu represjonowanego, jego przedstawiciela czy świadków.

Zastrzeżenia trzeba zgłosić do szybkości i sprawności postępowania przede wszystkim w sądzie pierwszej instancji. Mimo, że wynikało to głównie z bardzo dużego wpływu tych spraw, trudności w znalezieniu odpowiedniej dokumentacji w licznych archiwach, konieczności odtwarzania akt, a także obowiązku rozpoznawania spraw (do 28 lipca 2007 r.) w składzie 3 sędziów zawodowych, postępowania trwały długo, co było szczególnie dotkliwe dla osób represjonowanych w po-

deszłym wieku, w największym stopniu dotkniętych bezprawiem wymiaru sprawiedliwości działającego w latach 1944–1956.

Orzeczenia sądu pierwszej instancji od strony merytorycznej nie budziły zastrzeżeń. Dlatego też rzadko się od nich odwoływano (tylko 18,6% orzeczeń zostało zaskarżonych).

W kilkudziesięciu sprawach toczyło się postępowanie uruchamiane nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia. Zaskarżono 4 orzeczenia w przedmiocie rehabilitacji. Dwa na niekorzyść, czego efektem było oddalenie wniosku wobec dwóch osób oraz dwa na korzyść, co doprowadziło do stwierdzenia nieważności całego wyroku wobec 5 osób. Zaskarżono również orzeczenia represjonujące, dzięki czemu uniewinniono 30 osób, których wnioski o stwierdzenie nieważności orzeczenia oddalono, oraz dodatkowo 10 osób, które nie występowały z wnioskiem o stwierdzenie nieważności, ale były objęte orzeczeniami represjonującymi.

W podsumowaniu warto przypomnieć, że w zbadanych sprawach dążąc do uzyskania orzeczenia rehabilitacyjnego powoływano się na prowadzenie działalności niepodległościowej. Ta podstawa unieważnienia wystąpiła samodzielnie aż w 353 przypadkach.

W 34 sprawach stwierdzenie nieważności orzeczenia nastąpiło dlatego, że czyn, za który skazano, został popełniony w celu uniknięcia represji wobec siebie lub innych za działalność niepodległościową. Tylko w 3 sprawach stwierdzono nieważność z powodu działalności niepodległościowej. Natomiast w 5 sprawach pełna rehabilitacja była możliwa po zastosowaniu różnych postaw stwierdzenia nieważności (prowadzenie działalności niepodległościowej i skazanie z powodu działalności niepodległościowej). Wreszcie tylko w 5 sprawach stwierdzono nieważność orzeczenia skazującego za opór przeciwko obojętnym dostawom lub kolektywizacji wsi.

Stwierdzenie nieważności orzeczenia najczęściej wystąpiło w sprawach o przestępstwa określane jako udział w nielegalnym związku – aż w 318 sprawach. Oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia w sprawach o przestępstwa tak kwalifikowane wystąpiło w 55 przypadkach. Działo się tak wówczas, gdy represjonowani nie prowadzili działalności niepodległościowej, albo gdy nie byli skazywani z powodu działalności niepodległościowej.

Wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia skazującego za inne przestępstwa (np. nielegalne posiadanie broni, napad rabunko-

wy, wroga propaganda) równie często kończył się stwierdzeniem, jak i oddaleniem. Rozstrzygającą kwestią było wykazanie, czy skazanie za popełnienie tych przestępstw było związane z działalnością niepodległościową, czy też nie.

Oddalenie wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia nie zamykało osobom represjonowanym drogi do uzyskania rehabilitacji w innym trybie. Na taką możliwość niejednokrotnie wskazywały sądy w uzasadnieniach postanowień oddalających wniosek. Niestety mimo istnienia przesłanek do zaskarżenia orzeczeń represjonujących, stosunkowo rzadko korzystano z takiej drogi.

Dane uzyskane z przeprowadzonych badań potwierdzają bardzo dużą surowość kar wymierzanych przez sądy w latach 1944–1956, przede wszystkim za działalność niepodległościową. Postępowanie toczące się na podstawie ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. otworzyło możliwość naprawienia wyrządzonych wówczas krzywd.

Ostatecznie przyniosło pełną rehabilitację 345 osobom dzięki zastosowaniu ustawy z dnia 23 lutego 1991 r., oraz uniewinnienie 40 osób wskutek zastosowania innego trybu rehabilitacji. Działania podejmowane na podstawie wymienionej ustawy zmierzają do udzielenia możliwie najpełniejszej satysfakcji represjonowanym. Są więc wyrazem reakcji na bezprawie stosowane niegdyś w majestacie prawa.

Bibliografia

- Bednarzak J., *Amnestia*, Warszawa 1965.
- Czarnota A., Hofmański P., *Prawo, historia, sprawiedliwość. Polska ustawa o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego a zasady rządów prawa*, [w:] E. Pływaczewski (red.), *Aktualne problemy prawa karnego i kryminologii*, red., Białystok 1998.
- Daszkiewicz W., *Postępowanie rehabilitacyjne – jego podstawy i usprawnienie przebiegu*, PiP 1990, nr 9.
- Daszkiewicz W., *Problem rehabilitacji i odszkodowań za bezprawne represje karne*, PiP 1990, nr 2.
- Dobieszewski A., *Polityka kolektywizacji wsi i represje wobec chłopów (1944–1956)*, [w:] P. Wójcik (red.), *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944–1956. Część 2. Przyspieszona stalinizacja Polski*, Warszawa 1992.
- Doda Z., Gaberle A., *Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Komentarz. Dowody w procesie karnym*, Warszawa 1995.
- Gardocki L., *Podstawy rehabilitacji w świetle ustawy z 23 lutego 1991 r.*, PS 1991, nr 4.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2008.
- Kauba K., *Ustawa rehabilitacyjna*, *Studia Iuridica* 1995, t. XXVII.
- Kmieciak R., *Ulatwienia dowodowe w postępowaniu rehabilitacyjnym (w świetle ustawy z 23 lutego 1991 r.)*, *Pal.* 1995, nr 9–10.
- Kozłowski C., *Namiestnik Stalina*, Warszawa 1993.
- Kulesza W., Rzepliński A., *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, Warszawa 2000.
- Kunert A.K., Stolarski R. (red.), *Bijące serce partii. Dzienniki personalne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. 1945–1947*, Warszawa 2001.
- Mierzejewski P., *Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, *Studia Iuridica* 1996, t. 31.
- Paprzycki L.K., *Bez linii Curzona*, *Rzeczpospolita* 1998, nr 131.
- Paprzycki L.K., *Temat, który ciągle wywołuje nieporozumienia*, *Rzeczpospolita* 1998, nr 127.
- Paśnik J., *Prawne aspekty represji stalinowskich w Polsce*, *Dziś* 1991, nr 7.
- Paśnik J., *Wybrane problemy orzecznictwa sądów wojskowych w sprawach o przestępstwa przeciw państwu w latach 1946–1953*, *Materiały Historyczne* 1991, nr 1.
- Poksiński J., *„My, sędziowie, nie od Boga...”*. *Z dziejów sądownictwa wojskowego PRL 1944–1956. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1996.

- Poksiński J., „*Spisek w wojsku*”. *Victis honos*, Warszawa 1994.
- Rejman G., *Prawo stanu wyjątkowego i odpowiedzialność karna za jego wprowadzenie a praktyka*, *Studia Iuridica* 1995, t. XXVII.
- Siemiński F., Glosa do uchwały TK z dnia 30 kwietnia 1996 r., W 18/95, PiP 1997, nr 4.
- Stanowska M., *Kasacje nadzwyczajne w Izbie Wojskowej Sądu Najwyższego (lata 1996–2005)*, *Studia i Analizy Sądu Najwyższego* 2010, t. IV.
- Stanowska M., *Orzecznictwo Sądu Najwyższego w sprawach rehabilitacyjnych 1988–1991*, *Archiwum Kryminologii* 1993, t. XIX.
- Stanowska M., *Pełna rehabilitacja w orzeczeniach Izby Wojskowej Sądu Najwyższego (lata 1996–2005)*, *Studia i Analizy Sądu Najwyższego* 2011, t. V.
- Stanowska M., *Próby rozliczenia z przeszłością w wymiarze sprawiedliwości*, [w:] A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Ius et Lex. Księga jubileuszowa ku czci profesora Adama Strzembosza*, Lublin 2002.
- Stanowska M., *Rehabilitacja osób skazanych za przestępstwa i wykroczenia polityczne w wyniku uwzględnienia kasacji nadzwyczajnych (1996–2002)*, PS 2008, nr 5.
- Stanowska M., *Sprawy polityczne z lat 1944–1956 w świetle orzeczeń rehabilitacyjnych Sądu Najwyższego w latach 1988–1991*, *Studia Iuridica* 1995, t. XXVII.
- Stanowska M., *Zagadnienia materialnoprawne i procesowe rehabilitacji osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległości Polski*, *Studia i Analizy Sądu Najwyższego* 2014, t. VII.
- Sychta K., *Charakter prawny postępowania rehabilitacyjnego określonego ustawą z dnia 23 lutego 1991 r.*, RPEiS 2001, nr 4.
- Sychta K., Glosa do postanowienia Izby Wojskowej Sądu Najwyższego z dnia 7 grudnia 2000 r., WZ 45/00, WPP 2002, nr 2.
- Sychta K., Glosa do postanowienia SN z dnia 11 grudnia 2003 r., IV KK 46/03, WPP 2005, nr 3.
- Sychta K., Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 24 lipca 2001 r., I KZP 15/01, Pal. 2003, nr 5–6.
- Sychta K., *Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległego Państwa Polskiego*, Katowice 2006.
- Turlejska M., *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie*, Warszawa 1990.
- Wilk L., *Ustawowa rehabilitacja osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległości Polski*, *Problemy Prawa Karnego*, t. 19, Katowice 1993.
- Zabłocki S., Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 1993 r., Pal. 1995, nr 1–2.

- Zabłocki S., *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego i Sądów Apelacyjnych do ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego*. Część 1 Pal. 1992, nr 11–12; Część 2 Pal. 1993, nr 1–2; Część 3 Pal. 1995, nr 3–4; Część 4 Pal. 1995, nr 11–12.
- Ziemia Z.A., *Prawo przeciwko społeczeństwu*, Warszawa 1997.

Orzecznictwo

- Wyrok SN z dnia 8 kwietnia 1975 r., Rw 627/74, OSNKW 1975, nr 7, poz. 100.
- Uchwała 7 sędziów z dnia 25 września 1991 r., I KZP 28/91, OSNKW 1992, nr 1–2, poz. 2.
- Postanowienie SN z dnia 20 listopada 1991 r., I KZP 25/91, OSNKW 1992, nr 3–4, poz. 22.
- Uchwała SN z dnia 20 listopada 1991 r., I KZP 32/91, OSNKW 1992, nr 3–4, poz. 24.
- Uchwała SN z dnia 12 marca 1992 r., I KZP 5/92, OSNKW 1992, nr 5–6, poz. 36.
- Postanowienie SN z dnia 20 czerwca 1992 r., II KRN 87/92 (niepubl.).
- Postanowienie SN z dnia 25 czerwca 1992 r., II KRN 88/92 (niepubl.).
- Uchwała SN z dnia 16 września 1992 r., I KZP 22/92, OSNKW 1992, nr 11–12, poz. 77.
- Wyrok SN z dnia 23 czerwca 1993 r., II KRN 106/93 (niepubl.).
- Wyrok SN z dnia 20 sierpnia 1993 r., II KRN 120/93 (niepubl.).
- Wyrok SN z dnia 9 września 1993 r., II KRN 134/93 (niepubl.).
- Postanowienie SN z dnia 3 marca 1994 r., WZ 36/94, OSNKW 1994, nr 5–6, poz. 39.
- Wyrok SN z dnia 29 marca 1994 r., WO 37/94, OSNKW 1994, nr 7–8, poz. 51.
- Uchwała SN z dnia 24 maja 1994 r., I KZP 10/94, OSNKW 1994, nr 5–6, poz. 31.
- Uchwała 7 sędziów SN z dnia 25 maja 1994 r., WZP 1/94, OSNKW 1994, nr 5–6, poz. 27.
- Postanowienie SN z dnia 25 maja 1994 r., WZ 110/94, OSNKW 1994, nr 9–10, poz. 65.
- Postanowienie SN z dnia 1 czerwca 1994 r., II KRN 82/94 (niepubl.).
- Wyrok SN z dnia 6 października 1994 r., II KRN 144/94 (niepubl.).
- Wyrok SN z dnia 12 stycznia 1995 r., II KRN 251/94 (niepubl.).
- Wyrok SN z dnia 8 lutego 1995 r., II KRN 252/94, OSNKW 1995, nr 5–6, poz. 27.
- Wyrok SN z dnia 20 kwietnia 1995 r., II KRN 42/95 (niepubl.).
- Postanowienie SN z dnia 25 kwietnia 1995 r., WZ 77/95, OSNKW 1995, nr 11–12, poz. 81.
- Postanowienie SN z dnia 2 marca 1995 r., II KRN 10/95 (niepubl.).
- Wyrok SN z dnia 18 maja 1995 r., II KRN 43/95 (niepubl.).
- Wyrok SN z dnia 20 marca 1996 r., II KRN 31/95 (niepubl.).

- Postanowienie SN z dnia 19 czerwca 1996 r., II KZ 22/96, OSNKW 1996, nr 9–10, poz. 5.
- Postanowienie 7 sędziów SN z dnia 26 września 1996 r., II KKN 87/96, OSNKW 1997, nr 1–2, poz. 2.
- Postanowienie SN z dnia 11 października 1996 r., II KKN 85/96 (niepubl.).
- Postanowienie SN z dnia 6 marca 1997 r., IV KKN 78/96, Prok. i Pr. 1998, nr 5, poz. 15 (wkładka).
- Wyrok SN z dnia 10 kwietnia 1997 r., II KKN 7/97 (niepubl.).
- Wyrok SN z dnia 10 lutego 1998 r., II KKN 18/97 (niepubl.).
- Wyrok SN z dnia 25 listopada 1998 r., II KKN 368/98 (niepubl.).
- Postanowienie SN z dnia 9 kwietnia 1999 r., WZ 14/99, LEX nr 50509.
- Wyrok SN z dnia 19 kwietnia 1999 r., II KKN 136/98 (niepubl.).
- Wyrok z dnia 13 października 2000 r., II KKN 237/2000 (niepubl.).
- Wyrok SN z dnia 14 stycznia 2002 r., II KKN 326/01, LEX nr 559929.
- Wyrok SN z dnia 15 kwietnia 2002 r., II KKN 236/01, LEX nr 563134.
- Wyrok SN z dnia 14 czerwca 2002 r., II KKN 444/2000, LEX nr 55180.
- Wyrok SN z dnia 4 listopada 2002 r., II KK 222/02 (niepubl.).
- Wyrok SN z dnia z dnia 23 stycznia 2003 r., II KK 370/02, OSNwSK 2003, nr 1, poz. 194.
- Wyrok SN z dnia 29 kwietnia 2003 r., II KK 188/02, OSNwSK 2003, nr 1, poz. 864.
- Wyrok SN z dnia 3 lutego 2004 r., II KK 180/03, OSNwSK 2004, nr 1, poz. 242.
- Wyrok SN z dnia 3 lutego 2004 r., II KK 388/02, LEX nr 121287, Prokuratura i Prawo, 2004, nr 9, poz. 4 (wkładka).
- Wyrok SN z dnia 9 listopada 2004 r., II KK 146/04, OSNwSK 2004, poz. 2022.
- Wyrok SN z dnia 1 grudnia 2004 r., II KK 408/04, OSNwSK 2004, poz. 2218.
- Wyrok SN z dnia 13 stycznia 2005 r., II KK 462/04, OSNwSK 2005, poz. 101.
- Wyrok SN z dnia 18 maja 2005 r., II KK 92/05, OSNwSK 2005, poz. 982.
- Wyrok SN z dnia 7 lipca 2005 r., II KK 477/04, LEX nr 157563.
- Wyrok SN z dnia 7 lipca 2005 r., II KK 61/05, OSNwSK 2005, poz. 1338.
- Postanowienie SN z dnia 6 września 2005 r., WK 11/05, OSNwSK 2005, poz. 1610.
- Wyrok SN z dnia 6 grudnia 2005 r., II KK 290/05, OSNwSK 2005, poz. 2336.
- Wyrok SN z dnia 17 maja 2006 r., II KK 183/05, LEX nr 6130362.
- Wyrok SN z dnia 26 lipca 2006 r., III KK 70/06, OSNwSK 2006, poz. 1488.
- Postanowienie SN z dnia 14 grudnia 2006 r., III KZ 74/06, OSNwSK 2006, poz. 2461.
- Wyrok SN z dnia 4 grudnia 2007 r., II KK 223/07, LEX nr 346239.

Wykaz skrótów

Akty prawne

- dekret o ochronie Państwa – dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz. U. nr 10, poz. 50)
- dekret o odpowiedzialności za klęskę wrześniową – dekret Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 1946 r. o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego (Dz. U. nr 5, poz. 46)
- k.k. z 1932 r. – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz. U. nr 60, poz. 571 z późn. zm.)
- k.k. WP – dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. – Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz. U. nr 6, poz. 27 z późn. zm.)
- k.p.k. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r. poz. 1904 z późn. zm.)
- k.p.k. z 1969 r. – ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. nr 13, poz. 96 z późn. zm.)
- m.k.k. – dekret Rady Ministrów z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz. U. nr 30, poz. 192 z późn. zm.) tzw. mały kodeks karny
- ustawa o amnestii z 1947 r. – ustawa z dnia 22 lutego 1947 r. o amnestii (Dz. U. nr 20, poz. 78)
- ustawa o amnestii z 1956 r. – ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o amnestii (Dz. U. nr 11, poz. 57)
- ustawa rehabilitacyjna – ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r., poz. 1987)

Publikatory

- KZS – Krakowskie Zeszyty Sądowe
- OSA – Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
- OSAW – Orzecznictwo Apelacji Wrocławskiej
- OSNKW – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
- OSNwSK – Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych

- OTK – A – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, zbiór urzędowy,
Seria A
Pal. – Palestra
PiP – Państwo i Prawo
Prok. i Pr. – Prokuratura i Prawo
PS – Przegład Sądowy
RPEiS – Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny
WPP – Wojskowy Przegład Prawniczy

Institucje

- Gestapo – Geheime Staatspolizei (Tajna Policja Państwowa) w Niem-
czech od 1933 r.
MO – Milicja Obywatelska
NKWD ZSRR – Narodnyj komissariat wnutriennich diel SSSR (Ludowy Ko-
misariat Spraw Wewnętrznych Związku Radzieckiego)
NSW – Najwyższy Sąd Wojskowy
ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich
SA – Sąd Apelacyjny
SN – Sąd Najwyższy
SO – Sąd Okręgowy
SW – Sąd Wojewódzki
UB – Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
WSR – Wojskowy Sąd Rejonowy